

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

ISSN 1451-4281

УДК 1+2+3+32+9

Година (XXX)XXI vol. 67.

Број 1/2021

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 1/2021 Год. (XXX) XXI vol. 67 стр. 1-242

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под
називом „Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке
свеске” 1994. као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380

E-mail: ipsbgd@eunet.rs www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
др Марија Ђорић, др Миодраг Радојевић

Секретари:

Андреа Матијевић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк, проф. др Димитриј
Константинович Безњук, проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог и штампа:

Бирограф, Земун

Тираж:

50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било
у целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

КРИЗА КОРОНАВИРУСА И ДРУГЕ АКТУЕЛНЕ ТЕМЕ

Сања Стошић

КРИЗА КОРОНАВИРУСА: УТИЦАЈ И ИМПЛИКАЦИЈЕ
НА (ПРЕ)ОБЛИКОВАЊЕ КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКОГ
ИДЕНТИТЕТА СРБИЈЕ И КИНЕ II..... 11-30

Владан Станковић

ТРИ НАРОДА И ДВА ЕНТИТЕТА – ТРЕНУТНИ ОДНОСИ
СНАГА 31-48

Драгољуб Тодић

ВОДНИ САОБРАЋАЈ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ
– ОДНОСИ ДВА ПРАВНА РЕЖИМА И НЕКА ОТВОРЕНА
ПИТАЊА 49-64

Вера Арежина, Ненад Спасојевић

ИСТРАЖИВАЊЕ О ЗАСТУПЉЕНОСТИ ЖЕНА НА
ЗНАЧАЈНИМ ДРУШТВЕНИМ ПОЛОЖАЈИМА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ 65-82

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Дарио Кршић

УЛОГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА У ГЕНЕРИСАЊУ
СРБОФОБИЈЕ: ХРВАТСКА КАО „ПРЕДЗИЂЕ
ХРИШЋАНСТВА“ И СРБИ КАО „ВЛАСИ“ 85-106

Никола Живић

ПОЛИТИЧКА МИСАО И ДЕЛОВАЊЕ
ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА
У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ 107-127

Рајко Петровић

ДОПРИНОС ЛИБЕРАЛИЗМА СХВАТАЊУ ДРЖАВЕ –
КРИТИКА ДРЖАВЕ БЛАГОСТАЊА 129-143

Косара Стевановић

THE CONNECTION BETWEEN IDEOLOGY AND
ORGANIZED CRIME 145-164

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

Александар Кларић

ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ
КАО ДЕТЕРМИНАНТА СПОЉАШЊЕ
И УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ
САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ У 21. ВИЈЕКУ 167-188

Бендин Александар Јурјевич

РУССКИЙ ЦЕРКОВНЫЙ РАСКОЛ И РЕЛИГИОЗНАЯ
НЕТЕРПИМОСТЬ 189-199

Рушали Саха, Марко Филијовић

HIGH SKY – LOW TENSION: CAN INDIA AND CHINA FIND
COMMON INTEREST IN OUTER SPACE? 201-224

CONTENTS

Topic of the issue: CORONAVIRUS CRISIS AND OTHER CURRENT TOPICS

Sanja Stošić

THE CORONAVIRUS CRISIS: IMPACT AND IMPLICATIONS
ON RECONSTRUCTION OF SERBIAN AND CHINA'S
POLITICAL AND CULTURAL IDENTITY II 11-30

Vladan Stanković

THREE NATIONS AND TWO ENTITIES – CURRENT
POWER RELATIONS..... 31-48

Dragoljub Todić

INLAND WATERWAYS TRAFFIC
AND QUALITY OF ENVIRONMENT:
RELATIONS BETWEEN TWO LEGAL FIELDS 49-64

Vera Arežina, Nenad Spasojević

A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH ON THE
REPRESENTATION OF WOMEN AT SIGNIFICANT
SOCIAL POSITIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA 65-82

ESSAYS AND STUDIES

Dario Kršić

THE ROLE OF CROATIAN MYTHOLOGEMS IN
GENERATING SERBOPHOBIA: CROATIA AS
„THE BULWARK OF CHRISTENDOM“
AND SERBS AS „VLACHS“ 85-106

Nikola Živić

POLITICAL THOUGHT AND ACTIVITY OF
DRAGOLJUB JOVANOVIĆ IN THE
KINGDOM OF SCS/ YUGOSLAVIA..... 107-127

Rajko Petrović

CONTRIBUTION OF LIBERALISM TO THE
UNDERSTANDING OF THE STATE – CRITICISM
OF WELFARE STATE 129-143

Kosara Stevanović

THE CONNECTION BETWEEN IDEOLOGY AND
ORGANIZED CRIME 145-164

INTERNATIONAL ISSUES

Aleksandar Klarić

RENEWABLE SOURCES OF ENERGY
AS A DETERMINANT OF FOREIGN
AND DOMESTIC POLITICS
OF SAUDI ARABIA IN THE 21ST CENTURY 167-188

Bendin Alexander Yurievich

RUSSIAN CHURCH DIVISION AND RELIGIOUS
INTOLERANCE 189-199

Rushali Saha, Marko Filijović

HIGH SKY – LOW TENSION: CAN INDIA AND CHINA
FIND COMMON INTEREST IN OUTER SPACE? 201-224

УВОДНИК

Тему првог броја Политичке ревије за 2021. годину насловили смо са: *Криза коронавируса и друге актуелне теме*. Чине је четири рада: први представља наставак - други део рада ауторке Сање Стошић о утицају и импликацијама поменуте кризе на унутрашњу и спољну политику Србије, где се посебно указује на значај политичке културе Србије у процесу прилагођавања кризним ситуацијама и очувању националне безбедности; други рад представља правно-политичку анализу Дејтонског споразума (В. Станковић); трећи се бави питањем водног саобраћаја и стањем животне средине у целини (Д. Тодић); а четврти презентује и објашњава ставове грађана Србије по питању положаја жена на значајним друштвеним положајима (В. Арежина, Н. Спасојевић).

У рубрици *Огледи и студије* налазе се четири разноврсна, информативна и веома занимљива чланка. Посебну пажњу заслужује теоријско-методолошки и садржајно веома утемељен чланак Дарија Кршића о хрватским митологемама у генерисању србофобије, у којем је аутор користио бројну, релевантну домаћу и страну литературу о овом значајном историјском и савременом геополитичком феномену. Позорност стручне јавности свакако заслужује и рад о списатељској и политичкој делатности Драгољуба Јовановића, те рад о либерализму као политичкој идеологији и пракси, као и чланак о вези између идеологије и криминала.

Рубрику *Међународне теме* представљају три рада, од којих први расправља на тему енергетске политике Саудијске Арабије, тј. обновљивих извора енергије као детерминанте њене унутрашње и спољне политике у 21. веку, затим текст који се бави историјатом руског религиозног раскола, и трећи рад који покушава да одговори на питање могу ли Индија и Кина наћи заједнички интерес за свемир.

Радове за други број часописа редакција Политичке ревије прима до 1. маја 2021. године.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

**Тема броја:
КРИЗА КОРОНАВИРУСА И ДРУГЕ
АКТУЕЛНЕ ТЕМЕ**

11

Сања Стошић

КРИЗА КОРОНАВИРУСА:
УТИЦАЈ И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА (ПРЕ)ОБЛИКОВАЊЕ
КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА
СРБИЈЕ И КИНЕ II

31

Владан Станковић

ТРИ НАРОДА И ДВА ЕНТИТЕТА – ТРЕНУТНИ
ОДНОСИ СНАГА

49

Драгољуб Тодић

ВОДНИ САОБРАЋАЈ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ – ОДНОСИ ДВА ПРАВНА РЕЖИМА И
НЕКА ОТВОРЕНА ПИТАЊА

65

Вера Арежина, Ненад Спасојевић

ИСТРАЖИВАЊЕ О ЗАСТУПЉЕНОСТИ ЖЕНА НА
ЗНАЧАЈНИМ ДРУШТВЕНИМ ПОЛОЖАЈИМА У
РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

УДК 616.98:578.834]:316.72(497.11)(510)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6712021.1>

Оригинални научни рад

Сања Стошић

Институт за политичке студије, Београд

КРИЗА КОРОНАВИРУСА: УТИЦАЈ И ИМПЛИКАЦИЈЕ НА (ПРЕ)ОБЛИКОВАЊЕ КУЛТУРНО-ПОЛИТИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА СРБИЈЕ И КИНЕ

II

Сажетак

Бавећи се питањем (пре)обликовања културно-политичког идентитета Србије и Кине, у првом делу рада објављеном у претходном броју часописа анализирају су различити аспекти кризе коронавируса и одбрамбени механизми Кине у сусрету са пандемијом. На основу претпоставке о међузависности и глобалне повезаности између држава које су директно повезане са актуелним кризама, у овом делу рада акценат је стављен на проучавање како унутрашње тако и спољне политике Србије у односу на утицај и импликације које је поменута криза изазвала у држави. Истовремено, на основу холистичког приступа и сагледавања одговора Србије на последице кризе, анализирана је стратегија одбране против пандемије од првог па до трећег таласа, али и политичка култура Србије као један од кључних фактора у изградњи стратешко-политичких пракси неопходних у процесу прилагођавања кризним ситуацијама и очувању националне безбедности.

Кључне речи: коронавирус, COVID-19, криза, Србија, Кина, политичка култура

ОБЕЛЕЖЈА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ И БОРБА СА КРИЗОМ КОРОНАВИРУСА

Општа култура једног народа, као и његова политичка култура, неминовно зависе од његове традиције и социјализације. Традиција се формира преношењем колективних образаца идентификације, духа, обичаја, етоса и начина решавања проблема на појединце и, као таква, сачињена је од релативно непроменљивих културних образаца насталих као плод колективног искуства. Дати обрасци преносе се из генерације у генерацију различитим путевима социјализације, односно свесним и несвесним процесима учења и поистовећивања и кључни су за разумевање аутентичне политичке културе било ког народа, његовог духа, менталитета и етоса. У том смислу, сваки облик политичког понашања који није својствен главним обрасцима културно-политичке традиције осуђен је на пропаст, пре или касније (Матић 1998, 18-19).

Са друге стране, политичка социјализација представља динамичнији елемент политичке културе, будући да осим очврсlih традицијских образаца подразумева и новије догађаје и процесе пресудне за обликовање друштвеног политичког идентитета. Стога, иако аутентична политичка култура не може бити насилно наметнута ни радикално промењена споља, услед непосредне и групне интеракције, као и модерних медијских, пропагандних и идеолошких утицаја, политичко деловање било ког друштва може понекад да се удаљи од традицијских образаца и већ формираних политичких ставова. До овакве ситуације најчешће долази током друштвено-политичких криза када услед неизвесности долазе до изражаја индоктринација, изразито поштовање култа вође, конформизам и ревалоризација изворних ставова зарад лажних образаца политичке идентификације. Управо у овом контексту политичких манипулација, аутентична политичка традиција делује као одбрамбено средство против све присутније доминације и манипулације савремене политичке културе која пак налаже константну критичку ревалоризацију аутохтоних традицијских образаца ради релативизације истих, али у смеру унапређивања и будућег очувања суштинских елемената било које националне идеје (Матић 1998, 20; 23).

Имајући у виду горе наведене описе и карактеристике традицијских образаца и неминовне политичке социјализације, у овом поглављу покушаћемо да дамо општи приказ суочавања српске политичке културе са актуелном пандемијом и светском кризом коронавируса, као и објашњења везана за њене импликације

и евентуално преобликовање српског културно-политичког идентитета.

Почетак кризе

У време када је епидемија у Кини већ била под контролом, тј. 24. фебруара 2020, број нових случајева заражених коронавирусом који никако нису могли да буду доведени у везу са Кином појавио се скоро истовремено у Јужној Кореји, Ирану и Италији. Убрзо је потврђено више од 1.200 случајева заражених и у другим земљама, тачније у 26, а преминуло је нешто више од двадесет људи, од којих седам у Италији. Ово је значило да се коронавирус шири у различитим деловима света истовремено. Тог дана је Светска здравствена организација издала упозорење и позвала државе чланице да се припреме за могућу пандемију. Два дана касније на повећану забринутост дела становништва, Председник Србије и група лекара су одржали конференцију за медије где су у прилично опуштеној атмосфери покушали да умире јавност и спрече могуће избијање панике коју је део медија подстицао. Првог марта, а поводом целе ситуације око коронавируса имала је потребу да се огласи на свом Фејсбук профилу и проф. др Даница Грујичић, вршилац дужности директора Института за онкологију и радиологију Србије, и да, између осталог, каже да је велики проценат излечивости забележен код оболелих и, ако се вирус буде појавио у Србији људи не би требало да паниче, већ само па поштују правила, те да се неће ништа десити (Blic, 2020a). Када је 6. марта потврђен први случај заразе Институт „Батут” је објавио препоруке за заштиту од инфекције коронавирусом, а Министарство здравља је објавило мере које предузима систем здравствене заштите (Политика, 2020a). Истога дана, некадашњи директор Инфективне клинике Клиничког центра у Београду, професор Мијомир Пелемиш рекао је да грађани не треба да се плаше и да се могло очекивати да ће се коронавирус појавити и код нас (Политика, 2020b).

Прве мере су донете 11. марта, када је у Србији било 18 заражених. Забрањени су сви јавни скупови у затвореним просторијама са више од 100 људи. „Захваљујући предузетим мерама, болест, ако се за њу то уопште може рећи, коју изазива коронавирус је под контролом, а сви расположиви капацитети су спремни, и за оне најтеже сценарије” - изјавио је тада инфектолог, начелник Јединице за заразне болести Градског завода за јавно здравље Мијомир Пелемиш (РТС, 2020a). Наредног дана, председник је најавио да ће бити тешких тренутака и апеловао на

солидарност и јединство. Вучић је, у обраћању грађанима путем јавног сервиса, прецизирао да ће бити формирана два кризна штаба у борби против коронавируса (Политика, 2020в). Тог истог дана Светска здравствена организација прогласила је глобалну пандемију због коронавируса, са образложењем да се у претходне две недеље број заражених ван Кине повећао чак 13 пута, а број заражених земаља се утростручио. Тада је било преко 118.000 случајева у 114 земаља, а 4.291 особа је изгубила живот. Имајући у виду претходно наведено, потврдило се да заиста најцењенија роба новонасталога светског поретка управо јесте информација. (Милутиновић, 2020).

У том тренутку ситуација је извесно била озбиљна, те се легитимно наметало питање да ли је власт у Србији недовољно брзо реаговала на новонасталу кризу. Мишљења смо да у том периоду од две недеље, ситуација није могла да буде довољно јасна и опасност реално сагледана, као и да није постојало довољно информација о новом вирусу. Стога су на глобалном нивоу кружиле бројне противречне информације и ниједна држава, осим Народне Републике Кине, где је епидемија почела скоро 3 месеца раније, није могла да зна тачно са каквим се изазовом суочава. Релативно опуштеном односу према новонасталој ситуацији допринела је и велика фарса из 2009. године везана за пандемију вируса грипа АХ1Н1 или тзв. „свињског грипа” након које је СЗО била оптужена да је изменила стандарде за проглашење пандемије, а у корист компанија „Глаксо”, „Новартис” и других произвођача вакцина.

Поводом ове афере, парламентарне истраге су показале да су водећи саветници шефа СЗО Маргарет Чен (*Margaret Chan*) били у директном сукобу интереса и да су омогућили стицање огромног профита компанијама код којих су такође били ангажовани. Тада је тужилаштво за организовани криминал подигло оптужницу против некадашње директорке Републичког завода за здравствено осигурање, Светлане Вукајловић, и троје њених сарадника због сумње да су нелегалном набавком вакцина против новог грипа крајем 2009. оштетили државни буџет за око 1,25 милиона евра. Осим Вукајловићеве, оптужени су и бивша директорка „Југохемије”, Смиљка Милеуснић-Ацић, директор компаније „Југохемија фармација”, Владимир Гравара, и директор „Детапа”, Љубомир Павићевић (РТС, 2012а). Међутим, ниједна од истрага везаних за ову аферу ни у свету ни код нас није завршена у смислу кажњавања учесника. Иначе, вирус грипа АХ1Н1 је те 2009. године однео десет пута мање живота него што то чини обичан сезонски грип, кога те сезоне једва уопште и да је било.

Логично је да су се једно време владајуће структуре на светском нивоу бринуле за свој политички кредибилитет, те су се суздржале од превише наглог одговора.

Ванредно стање - Стаје живот да бисмо спасили живот

Председник Србије Александар Вучић прогласио је у недељу увече 15. марта ванредно стање на територији целе Србије. Истог тренутка престале су са радом школе, вртићи, факултети, а ученицима је саопштено да ће учити преко телевизије, као и да вероватно школе неће бити отворане до краја школске године (Политика, 2020г). Србија је званично ушла у рат против невидљивог противника, у борбу за оне који су стварали, градили ову земљу, за родитеље, наше старије, итд.

Од самог почетка је било јасно да је ванредно стање уведено противуставно јер га није верификовала Народна скупштина Републике Србије, која је тада без икаквих проблема могла да буде сазвана. Стога су, или ће тек, све правне последице које су из тог чина произашле, морати да буду проглашене за ништаве. Поред тога, приликом свог обраћања грађанима, председник је рекао: „После искустава, али и свега што смо заједно прошли, недовољне дисциплине у разумевању порука које смо слали, на основу писма које је мени и влади послао Министар одбране, на основу Устава, председница Скупштине, Владе и ја, донели смо одлуку о проглашењу ванредног стања на територији целе Србије. Одлука гласи да се проглашава ванредно стање на територији и оно ступа на снагу у овом тренутку. Ово је званично била прва, од многих оптужби упућених грађанима због „недовољно дисциплине” која истини за вољу до тог тренутка није ни била захтевана. Већ сутрадан, председница Владе наговештава увођење полицијског часа и забране кретања старијем становништву – „Уколико и даље буде оволико људи на улицама могуће је увођење полицијског часа. Стога, још једном апелујем на све грађане да се уозбиље, јер не желимо да уводимо полицијски час нити стриктну забрану старијима од 65 година” (Политика, 2020д). Наредног дана уведен је полицијски час са забраном кретања од 20 часова до 5 сати ујутру, као и забрана старијима од 65 година да напуштају своје домове. Са друге стране, премијерка је изнела званичан податак да је у последња два дана у Србију ушло 35.376 наших држављана из иностранства и да је њихово поштовање мера самоизолације веома упитно (RTS, 2020). Ипак, добра вест тога дана је била да нам Кина шаље сву неопходну помоћ (РТВ, 2020).

Анализирајући наведену ситуацију и став власти према новонасталој кризи, морамо да приметимо да су уведене мере биле са једне стране драконске, а са друге стране донекле неозбиљне. Наиме, држава се са једне стране затвара у тренутку када је број заражених још увек веома мали (званично 48), али зато остаје отворена за наше држављане који живе у иностранству и за стране држављане, са изузетком неколико земаља.¹ Истовремено, српски држављани су могли да дођу у отаџбину уз меру обавезне самоизолације, за коју је било потпуно јасно да се не може спровести. До 19. марта када је уведена потпуна забрана уласка у земљу, ушло је око 71.000 наших држављана из западноевропских земаља које у су у том тренутку имале значајно лошију епидемиолошку ситуацију (РТС, 2020б). Да ли је то било могуће спречити је питање на које смо добили негативан одговор. Међутим, такав одговор сматрамо неприхватљивим, јер је капацитет који властима даје ванредно стање, сасвим довољан да се било коме забрани улазак у земљу без обавезног карантина. Мишљења смо да је мера донета 19. марта дошла са четири дана закашњења, та да је њено кашњење проузроковало повећање штете од првог таласа заразе коронавирусом. Узгред да напоменемо да је Европска унија затворила своје границе за држављане Србије који нису њени резиденти, 18. марта. Огромна већина чланица ту одлуку није повукла до овог тренутка.

У наредним недељама, број заражених се повећавао, а мере су постајале све строжије. У суштини, мишљења смо да је власт тестирала стрпљење и ментално здравље људи, перманентно ширећи страх и панику. На пример 30. марта председник је најавио могућ целодневни полицијски час, рекавши „Ми имамо најстроже мере у Европи, али нећемо се либити да наредне недеље уведемо двадесетчетворочасовни полицијски час, ако не буду бољи резултати”, а на питање како ће људи да иду до продавнице, бесно је одговорио „Баш ме брига како ће у продавницу” (ФОНЕТ, 2020). Иронично, али истинито, гужве у продавницама које су након тога настале биле би опасне по здравље и без присуства „невидљивог непријатеља”. Томе је значајно допринело и скраћивање радног времена продавница до 15 часова, а викендом до 13 часова, а пијаце су биле затворене.

Следећег дана се пак, директор Инфективне клинике у Београду, доктор Горан Стевановић, обратио јавности веома емотивно и ословљавајући грађане као „браћу и сестре”, саопштио

1 Забрана се односила на особе које су боравиле у Италији, појединим провинцијама Републике Кине, Јужне Кореје, Ирана и деловима Швајцарске.

им је да у Србији има 115 новозаражених и седам умрлих, те да нам прети италијански сценарио. Наиме, према његовим речима, као резултат непоштовања донетих мера и неодговорног понашања Србију чека сценарио Италије и Шпаније, а не постоји здравствени систем који ће то моћи да компензује. Одмах по давању изјаве, присутни експерти и он напустили су конференцију за новинаре и отишли да помогну колегама које су непрекидно ангазоване на сузбијању коронавируса, тако да новинари нису ни имали прилику за постављање питања (Политика, 2020ђ). У том тренутку укупан број случајева са смртним исходом износио је 23. Овде не можемо да се не присетимо Емила Сиорана (*Émile M. Cioran*) који на једном месту у књизи „Зли демјург” Светог Григорија из Нисе назива „отровним”, а ипак „бљутавим” (Сиоран 1991, 25). Наиме, покушавамо да замислимо овог шармантног доктора, од миља названог српски доктор Хаус (Blic, 2016), као начелника санитета у току епидемије пегавог тифуса, ратне 1915. године у болници у Ваљеву. Имајући у виду да би дужност лекара требало да буде да онога ко разматра увођење двадесетчетворочасовног полицијског часа – а и лаицима су јасне консеквенце тог чина на психофизичко стање човека – од тога одговори, или да га бар преусмери на неког свог колегу, а не да тако несмотрену и исхитрену одлуку још индиректно подстиче.

Дан касније, 1. априла, Влада Србије је Закључком који је усвојила је 28. марта одредила да се обавештења о предузетим здравственим мерама и другим информацијама које се односе на COVID-19, а дата су од стране неовлашћених лица, не могу сматрати тачним и провереним, упозоривши да се за такво понашање може сносити одговорност за ширење дезинформација током ванредног стања (Политика, 2020е). Овај покушај увођења цензуре и вербалног деликта је већ наредног дана осујетио председник, те Влада повлачи одлуку о информисању током ванредног стања, где председница Владе каже да је њена глупост и кривица што је таква одлука уопште донета (Политика, 2020ж), али већ наредног дана наставља да застрашује грађане речима „Само три оваква дана каква имамо данас са преко 300 новооболелих и наши капацитети су у потпуности попуњени, пуцају са свом опремом” (Blic, 2020б).

Миша Ђурковић је у свом блогу поставио логично питање: „Чему паника?” - рекавши да колико год било тешко, носиоци државне власти су последњи који у овом тренутку смеју да делују панично, уплахилено, да доносе непромишљене одлуке које већ сутрадан повлаче (Ђурковић 2020). На наредној конференцији за штампу јасно је речено да у Србији апсолутно нема потребе

за комплетним затварањем и посебно не за застрашивањем народа таквим мерама. Србија је, наиме, за разлику од Италије и Шпаније врло рано почела да делује и да врло озбиљно сузбија ширење вируса. Након ове епизоде, чини се да је власт схватила да је претерала са психолошким притиском на становништво, те јавни дискурс постаје мотивишући од 8. априла и, према речима председника, „први пут видимо светло на крају тунела, али мере затварања остају због жеље да се сачувају животи” (РТС, 2020в). Људима се даје нада да ће ванредно стање бити укинута до краја месеца (РТС, 2020г). До тада смо научили да чекамо да се „крива заравна” и да су „следеће две недеље кључне”.

Епидемиолог др. Предраг Кон 14. априла објављује да је време да се повуче и препусти другима да воде пандемију, а на тај потез су га, како је навео на Фејсбуку, навели напади на њега и на Кризни штаб, посебно након продора коронавируса у Геронтолошки центар у Нишу (Политика, 2020з). Истога дана, дотични је променио мишљење, а највећи хришћански празник, Ускрс 19. априла, прославили смо у својим домовима, јер је био у току полицијски час, и једни другима честитали смо ускрснуће др Кона као шефа стручног дела Кризног штаба. Премијерка је прогласила победу 28. априла нагласивши да је здравствени систем у Србији издржао, да никада није пао и поклекао, као и да је било капацитета за смештај свих заражених (Новости, 2020а), а Скупштина Србије укинула је 6. маја ванредно стање. То је значило укидање полицијског часа и ангажмана војске у цивилне сврхе, а старији од 65 година су поново могли да изађу из својих домова. Градски превоз у Београду је почео да ради 8. маја, а 11. маја се деца враћају у вртиће и дневне боравке. То ипак није значило да се укидају и све ванредне мере које су донете због епидемије коронавируса (РТС, 2020д). Иначе, овај тренутак се поклапа са окончањем првог таласа пандемије и у другим европским земљама.

Србија у другом и трећем таласу кризе коронавируса

Након првог таласа кризе коронавируса, половином маја у европским земљама почело је постепено попуштање мера и скоро све европске земље су се „отвориле”. Уз наизменично поопштравање и попуштање безбедносних мера против коронавируса, превагнула је борба за националним опстанком заснованим на економској стабилности и вери у тзв. имунитет крда.² Изузевши Шведску и

2 Испоставило се да је тај приступ који је имала Шведска, која је због тога сатанизована у скоро свим већим западним медијима, а нарочито у Великој Британији, има 30

Белорусију, то ни у једној европској земљи није јавно саопштено, али мере које су се спроводиле, тј. њихово одсуство, је најбољи показатељ жеље за враћањем економије у први план.

Србија је кренула истим путем, али су преостале епидемиолошке мере које су остале на снази биле веома слабо поштоване. У врло кратком року пуштено је апсолутно све, укључујући и ноћни живот. У Београд и друге универзитетске градове дошли су студенти доносећи са собом корону, тако да се вирус на све стране ширио и по факултетима, сплавовима, студентским домовима, итд. Свадбе, рођендани и друге прославе где се физичка дистанца просто доживљава неприродном, постале су део свакодневног живота. Чак су и домови за стара лица отворени за посете. При свему томе, било је познато да је корона само делимично сузбијена, а не и елиминисана. Становништво које је било озбиљно фрустрирано оним што је доживело за време ванредног стања морало је себи да да одушка, те су се скоро сви социјални контакти углавном вратили на режим пре епидемије. Победа над „невидљивим непријатељем” је морала да буде прослављена. Власт је чак дозволила одржавање дербија пред публиком већ 10. јуна. Овде говоримо о 20.000 до 30.000 људи на једном месту.

Избори су одржани већ 21. јуна, а предизборне активности су се обављале као да се у претходном периоду ништа није догодило. Сам изборни дан није био епидемиолошки проблематичан. Гласачи и изборне комисије су поштовали мере, али су много већи проблем представљала бројна предизборна окупљања која подразумевају кретање већег броја људи широм земље. Испоставило се да су епидемиолошке мере најмање поштовали они који су их донели, јер су предизборне активности и прослава председничке победе довеле до заражавања великог броја функционера владајуће партије.

На тај начин, зараза је поново почела неконтролисано да се шири, а Кризни штаб је поново био активиран у проглашењу другог епидемиолошког таласа. Број заражених, оболелих и преминулих је био вишеструко већи него у првом таласу. Власт, за коју слободно можемо да кажемо да је због броја инфицираних и оболелих функционера, цела прележала корону, почела је поново да шири страх и окривљује грађане за непоштовање мера. Нове мере су донете 23. јуна и подразумевале су обавезно ношење маске у градском и приградском превозу и препоруку да се маске носе у затвореном простору (B92, 2020a). Међутим, ситуација се

процената мање преминулих на милион становника, од исте те Велике Британије која је уводила најригорозније мере у спречавању заражавања.

и даље погоршавала, па је 2. јуна уведена и казнена политика за непоштовање мера, а рад угоститељских објеката је ограничен до 23 часа (Политика, 2020и). До кулминације долази 7. јула када је био најтежи дан за Србију до тада, од почетка епидемије коронавируса, јер је 13 особа преминуло, а у преко 120 људи је било на респираторима. Председник Вучић је тада најавио мере којима се у Београду од наредног дана забрањује окупљање више од петоро људи и у затвореном и у отвореном простору, а од 10. до 13. јула биће на снази и полицијски час (ПТС, 2020ђ).

Вучић је такође том приликом истакао и да ће ускоро почети набавка вакцина против сезонског грипа, а планирана је вакцинација преко два милиона грађана. Обавезна ће бити вакцинација за све здравствене раднике, припаднике војске и полиције, шалтерске службенике у државним предузећима, за све хроничне болеснике, децу од 3 до 12 година и највећи број пензионера (Делибашић 2020). Његово обраћање је истог дана изазвало револт дела становништва и њихово окупљање испред Дома Народне скупштине. Протести који су тога дана почели мирно, убрзо су се претворили у физички окршај дела окупљених грађана и полиције. За разлику од увреженог наратива целокупне медијске машинерије, мишљења смо да није најави полицијског часа изазвала реакцију грађана, већ је повод за иницијално окупљање била најави обавезне вакцинације против сезонског грипа, а нарочито помињање деце од 3 до 12 година у том контексту. Такође, уверени смо да насилни протести и сукоби са полицијом који су неколико дана трајали, немају везе са иницијалним окупљањем забринутих грађана, већ да је то био изрежирани окршај униформисане полиције и цивилне параполиције која предводи навијачке групе. Већ наредног дана, 8. јула, идеја о поновном увођењу полицијског часа је повучена и до садашњег тренутка није активирана поново, а председникова идеја о обавезној вакцинацији против сезонског грипа је буквално ишчезла из јавног дискурса (B92, 2020b).

Већ почетком августа епидемиолошка ситуација се стабилизovala, али овај пут се није поновила грешка направљена после првог таласа, већ се све време инсистирало на стриктном спровођењу мера. Додуше, то нам није превише помогло јер је нови, за Европу други, а за нас трећи талас стигао до нас у другој половини новембра. У односу на њега, претходна два изгледају као бура у чаши воде. Дневно се већ данима бележи више од 5.000 заражених и по 50 преминулих. Уводе се нове мере и појачава контрола постојећих, па смо дошли до тога да је прослава крсне славе ограничена на петоро људи, али је зато истовремено извесни

Божо Врећо одржао концерт у Комбанк дворани (Новости, 2020б).

Након овог догађаја, морамо се запитати да ли дотични има неку „везу” у власти, јер нисмо наишли ни на једно истраживање које доказује имунитет ЛГБТ популације на коронавирус. Када смо већ код скарадних манифестација, поменимо ту и „Црни петак”, тј. дан у години када глобални трговински ланци дају највеће попусте (Danas Online, 2020). Ова оргија потрошачког друштва, која је изазвала велике гужве у тржним центрима, за последицу је имала да је пар дана касније, по први пут уочен већи број заражених жена у односу на број мушкараца. Доктор Кон, као шеф стручног дела кризног штаба, објаснио је да они не могу да забране „Црни петак” (Beta 2020). Ипак, они злуреди би приметили да је дотични био веома упоран када је требало да се забране Ускршње литургије, као и необавештеност уваженог професора о томе да су Измене и допуне Закона о заштити становништва од заразних болести усвојене 12. новембра (Влада Републике Србије, 2020б). Наиме, овим Изменама се дају веома велика овлашћења министру здравља у вези доношења епидемиолошких мера. Можда је доктор Кон, као стручни саветник компаније Фајзер, у ствари више заинтересован за онај део Закона где је министру омогућено да пропише обавезну или препоручену имунизацију (Глас јавности, 2020). Дотична компанија је по изјавама председника САД, Доналда Трампа, чекала да прође 3. новембар (дан када су одржани избори у САД), да би објавила да је у стању да произведе ефикасну вакцину против коронавируса, те да је тиме значајно помогла његовом противкандидату. На сајту РТС-а се може пронаћи чланак из 2012. године, под насловом „Афера Фајзер: У Србији сви изненађени”. У њему пише да је компанија подмићивала докторе у Србији (РТС, 2012б). Тешко да је ико ко је иоле упућен у начин рада великих фармацеутских компанија изненађен овим, али нам то и не би представљало нарочит проблем да председник није најавио да смо се пријавили за куповину 1,8 милиона доза њихове вакцине (Bukvić 2020).

Озбиљну главобољу задаје то што је вакцина коју су произвели амерички Фајзер и немачки Бионтех заснована на експерименталној технологији познатој као генетичко уређивање (енг. gene editing), тачније РНК генетичко уређивање – новитет који никада пре није коришћен чак ни за лек, а камоли за вакцине (Енгдал 2020). Срећа у несрећи је у томе што је власт најавила да ова вакцина неће бити једина, тј. да ће ускоро код нас бити регистрована и руска вакцина „Спутњик 5”. Надајмо се да ће ово бити реализовано по најавама, те да ћемо из расподеле изабраних вакцина од стране грађана

добити врло прецизну слику о томе где стоји Србија између Запада и Истока.

Последњи, трећи талас пандемије и евидентно повећање броја заражених коронавирусом, јасно је указао на пропусте и мане рестриктивне политике примењиване у Србији против вируса COVID- 19. Наиме, прихватајући препоруке СЗО, Србија је у жељи да предупреди ширење епидемије усвојила сувише строге рестриктивне мере, што је касније само имало контраефекат. Иако је на кратке стазе, ова строга рестриктивна политика карантина, полицијског часа и ванредног стања донела добре резултате у погледу релативно малог броја инфицираних, али и политичке поене председнику Александру Вучићу као заштитнику народа, српски народ никад није неговао културу страха и кроз најтеже борбе пролазио је пркосно и уздигнуте главе, тежећи упорно слободи као неприкосновеном идеалу и делу српског етоса. Проучавајући основе српске прото-нације која вуче корене још из средњег века, јасно је да је код Срба идеја идентитета актуелан концепт који је као такав неодвојив од српске политичке културе и културно-политичког идентитета. Како је у извесном смислу Србија остала обележена вечитим унутрашњим сукобом између конзервативне и прогресивне идеологије, Србија је морала пре или касније да прође кроз процес трансформације који свакако води неопходној модернизацији српског националног идентитета (Јовановић 2015, 59).

Иако је власт успела да спречи апсолутни колапс здравственог система и донекле задржи контролу над ширењем епидемије и током трећег таласа, поставља се питање шта очекује Србију са надлазећим „ратом вакцина”, односно ратом за животе људи у коме ће богате и моћне државе прво опскрбити довољним количинама сопствене грађане, док ће Србија, као и остале сиромашније земље, морати више да се ослони на своје дипломатске и преговарачке способности у циљу набавке одговарајуће количине вакцина и осигуравања процеса ревакцинације и имунизације грађана.³ Криза коронавируса глобално је грађанима показала да је политика освојила простор одлучивања о готово сваком сегменту њиховог свакодневног живота, односно да је из домена владања прешла у домен власти глобалних центара.

3 Србија је својим грађанима обећала могућност избора и, отворивши се за тржиште вакцина, омогућила им је да сами изаберу коју ће вакцину примити: Фајзерову, руску, кинеску или окефордску.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Коначно, из свега наведеног можемо да закључимо да иако у модерном друштву које подразумева политичку коректност, образовање и слобода чине два основна стуба демократије, слобода модерног човека ни у ком смислу не би смела да представља проблем, већ нешто што се подразумева. У том смислу, одређена доза конфронтације може да има конотацију здравог друштвеног система у коме је свако одсуство морала и непреузимање личне одговорности страно и погубно по сам систем. Уз разарање образовног система слободоумни људи постају послушни поданици корона капитализма, јер нова пандемија јесте чињеница која више од 90% светске популације води директно у сиромаштво и глад.

Стога, друштвени активизам, али и свест о позадини феномена кризе изазване коронавирусом, који заиста односи велики број живота широм планете и некадашњи нормалан живот баца у заборав, намеће као једини исправан индивидуални приступ у лечењу и то провереним лековима и вакцинама које би морале да имају традицију и одобрење Агенције за лекове Србије. Ипак, свесни чињенице да се за сувише кратко време на светском тржишту повео прави рат вакцина који је бројним државама пласирао недовољно испитана решења, мишљења смо да се анализа кризе коронавируса мора посматрати у ширем културолошком и социолошком контексту, кроз призму питања шта нам се заправо дешава и куда нас нова реалност води?

На основу свеобухватне анализе и поређења импликација и утицаја које је криза коронавируса имала на Кину и Србију, јасно је уочено да су радикално различите културолошке праксе поменутих држава повезане са политичком културом и преобликовањем културно-политичког идентитета обеју држава. Наиме, док су у борби са пандемијом Кинези беспоговорно и крајње посвећено, са великом ажурношћу од самог почетка примењивали најстрожу рестриктивну политику, свесно жртвујући тиме своју индивидуалну слободу ради безбедности и опстанка нације, један део српске популације, углавном млађи, свесно је кришио рестриктивне мере најчешће одбијајући да носи заштитне маске или организујући журке у тајности. Иако је узроке овако неодговорног понашања тешко разумети, а камоли оправдати, неопходно је имати у виду слободарски дух који чини срж српског *етоса*, због чега су многа, а посебно силом прилика наметнута правила, у српском народу тешко спровођива.

Међутим, оно што је у погледу преобликовања културно-политичког идентитета Србије криза коронавируса дефинитивно Србији донела јесте лекција и одређена доза националног сазревања по угледу на кинески модел у коме машта не може да дочара могућности цивилизације која спаја физичке, радне и менталне ресурсе народа са модерном технологијом. У таквом контексту, никаква победа оружја, или тиранија иностраних финансијера, не могу дуго да угњетавају нацију постојану у неговању сопствених ресурса и националног духа. Наиме, ако модерна Србија схвати да је сваки хаос или криза транзиција, схватиће и да јој нови путеви и комуникације дају јединство, економија и новчана средства изградњу болница, школа и опште побољшање животних услова, а јака и стабилна власт ред и мир и могућност да превазиђе сваку невољу.

У том контексту, не би било згорег да се присетимо излагања Драгоша Калајића⁴ на оснивачкој скупштини Српског народног покрета „Светозар Милетић” у Новом Саду 27. јуна 2001. Године, у коме је јасно речено како живимо у условима великог светског, материјалног и духовног рата у коме се - како је то одавно опазио келтски песник Џон Дон (*John Donne*)⁵ - одлучује да ли ће човек постати нешто више од човека или мањи од мрава.

РЕФЕРЕНЦЕ

Влада Републике Србије. 2020а. „Солидарност и пуна подршка Србије НР Кини”, 26.02.2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/446835/solidarnost-i-puna-podrska-srbije-nr-kini.php>.

Влада Републике Србије, 2020б. „Усвојене измене и допуне Закона о заштити становништва од заразних болести“, 12.11.2020. <https://www.srbija.gov.rs/vest/497395/usvojene-izmene-i-dopune-zakona-o-zastiti-stanovnistva-od-zaraznih-bolesti.php>.

Глас јавности, 2020. „На помолу још једна афера са вакцинама и сукобом интереса? Доктор Кон је стручни саветник компаније Фајзер?!", 18.11.2020. <https://www.glas-javnosti.rs/korona-virus/na-pomolu-jos-jedna-afeta-sa-vakcinama-i-sukobom-interesa-doktor-kon-je-strucni-savetnik-kompanije-fajzer-6614>.

Делибашић, Далиборка. 2020. „Вучић: морамо вакцинисати преко 2 милиона грађана“, *РТВ Маг*. http://www.rtvmag.co.rs/24_sata_o_obrenovcu_objava.php?o=11804.

Ђурковић, Миша. 2020. „Чему паника? (корона блог 3)“, *Стање ствари*, 02.04.2020. <https://stanjestvari.com/2020/04/02/misa->

4 Драгош Калајић (22. фебруар 1943 – 22. јул 2005), српски сликар, новинар, писац и публициста

5 Џон Дон (22. јануар 1572 – 31. март 1631), енглески песник, учењак, војник и службеник.

djurkovic-korona-3.

Енгал, Вилијам. 2020. „Шта је прећутано о Фајзеровој вакцини?“ *Нови стандард*, <https://www.standard.rs/2020/11/18/sta-je-precutano-o-fajzerovoj-vakcini>.

Јовановић, Дејан. 2015. „Дуална природа српског националног идентитета“, у: *Политички идентитет Србије у глобалном и регионалном контексту*, (ур. Весна Кнежевић-Предић): 51-60. Београд: Факултет политичких наука

Марковић, Снежана и др. 2020. „Коронавируси у интеракцији са хуманим геномом-микробиомом-виромом“, *Природно-математички факултет, Крагујевац*. https://www.pmf.kg.ac.rs/pub/3d2a030edec89653a09a351878e505a0_04282020_102958/koronaviromi.pdf 09/09/2020.

Матић, Милан. 1998. *Српска политичка традиција*, Београд: Институт за политичке студије.

Милутиновић, Ирина. 2020. „Информациона политика у време пандемије вируса Ковид 19 у Србији“, *Политичка ревија*, 64 (2): 243–263.

Новости. 2020а. „Брнабић у Скупштини: Успели смо, поносна сам на наше грађане“, 28.04.2020. <https://www.novosti.rs/%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B8/%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/%D0%B4%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE.395.html:861813-Brnabic-u-Skupstini-Uspeli-smo-ponosna-sam-na-nase-gradjane>.

Новости. 2020б. „Слава не може, а ово може? Концерт који је одржао Божо Врећо у Београду, усред пандемије, поделио Србију“, 22.11.2020. <https://www.novosti.rs/c/scena/poznati/937944/slava-moze-ovo-moze-koncert-koji-odrzao-bozo-vreco-beogradu-usred-pandemije-podelio-srbiju>.

Политика. 2020а. „Потврђен први случај коронавируса у Србији - мушкарац из Суботице боравио је у Будимпешти“, 06.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/449351/Potvrden-prvi-slucaj-koronavirusa-u-Srbiji-muskarac-iz-Subotice-boravio-je-u-Budimpesti>.

Политика. 2020б. „Грађани не треба да се плаше, здравствени систем спреман“, 06.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/449354/Gradani-ne-treba-da-se-plase-zdravstveni-sistem-spreman>,

Политика. 2020в. „Организовано и солидарно да се изборимо с изазовом „корона“ “ 12.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/449852/Organizovano-i-solidarno-da-se-izborimo-s-izazovom-korona>.

Политика. 2020г. „У Србији проглашено ванредно стање због коронавируса, од сутра затворени вртићи, школе и факултети“, 15.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/450047/U->

Srbiji-proglaseno-vanredno-stanje-zbog-koronavirusa-od-sutra-zatvoreni-vrtici-skole-i-fakulteti.

Политика. 2020д. „Брнабић: Немојте нас терати да уводи-мо полицијски час“, 16.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/450055/Brnabic-Nemojte-nas-terati-da-uvodimo-policijski-cas>.

Политика. 2020ђ. „Најцрњи дан у борби против коронавируса–преминуло седам пацијената, још 115 заражених“, 31.03.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/451258/Najcrnji-dan-u-borbi-protiv-koronavirusa-preminulo-sedam-pacijenata-jos-115-zarazenih>.

Политика. 2020е. „За обавештавање јавности о коронавирусу задужен је кризни штаб“, 01.04.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/451303/Za-obavestavanje-javnosti-o-koronavirusu-zaduzen-je-krizni-stab>.

Политика. 2020ж. „Влада повлачи одлуку да само кризни штаб може да информисе јавност о коронавирусу“, 02.04.2020. <http://www.politika.co.rs/sr/clanak/451380/Drustvo/Vlada-povlaci-odluku-da-samo-krizni-stab-moze-da-informise-javnost-o-koronavirusu>.

Политика. 2020з. „Кон најавио повлачење, али ипак остаје на челу борбе против коронавируса“, 14.04.2020. <http://www.politika.rs/scc/clanak/452203/Kon-najavio-povlacenje-ali-ipak-ostaje-na-celu-borbe-protiv-koronavirusa>.

Политика. 2020и. „Затварају се ноћни клубови у Београду, казне за неношење маске“, 02.07.2020.

<http://www.politika.rs/scc/clanak/457611/Zatvaraju-se-nocni-klubovi-u-Beogradu-kazne-za-nenosenje-maske>.

Рајковић, Мирослав. 2020. „Дијалог људског мозга и компјутера“, *Планета*. <http://www.planeta.rs/48/06TB1.htm>.

РТВ. 2020. „Хране има, плате без смањења, лекарима повећање за 10 одсто, имаћемо огроман број маски и довољно респиратора“, 17.03.2020. http://www.rtv.rs/sr_ci/koronavirus/hrane-ima-plate-bez-smanjenja-lekarima-povecanje-za-10-odsto-kina-nam-salje-sve-sto-smo-trazili_1103736.html.

РТС, 2012а. „Оптужница у афери „нови грип““, 17.02.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/135/hronika/1047058/optuznica-u-aferi-novi-grip.html>.

РТС. 2012б. „Афера „Фајзер“: У Србији сви изненађени“, 09.08.2012. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/1154128/afera-fajzer-u-srbiji-svi-iznenadjeni.html>.

РТС. 2020а. „Нема обуставе наставе, забрањени сви јавни скупови у затвореним просторима“, 11.03.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/drustvo/3884057/vucic-koronavirus-osnovne-srednje-skole.html>.

- PTC. 2020б. „Преко границе ће моћи само камиони, забрана међуградског саобраћаја“, 19.03.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/3895531/aleksandar-vucic-koronavirus-kovid-19.html>.
- PTC. 2020в. „Вучић за РТС: Изолација од петка до понедељка, надам се укидању ванредног стања за месец дана“, 07.04.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/3915660/vucic-koronavirus-mere-upitni.html>.
- PTC. 2020г. „Вучић: Надам се да ћемо пре краја месеца укинути ванредно стање“, 10.04.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/3918156/vucic-nis-koronavirus-mere.html>.
- PTC. 2020д. „Укинуто ванредно стање, ванредне мере остају“, 06.05.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/3945292/vanredno-stance-skupstina.html>.
- PTC. 2020ђ. „Најтежи дан од почетка епидемије, чека нас тешко лето и још тежа јесен“, 07.07.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/4011348/koronavirus-aleksandar-vucic-situacija-mere.html>.
- Фонет. 2020. „Вучић: Морућ целодневни полицијски час“, 29.03.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/ci/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3131/koronavirus-u-srbiji/3906068/korona-virus-srbija-aleksandar-vucic.html>.
- Халперн, Катрин. 2009. „Изградња идентитета”, у: *Идентитет(и), појединац, група, друштво*, ур. Халперн Катрин и Жан-Клод Руано-Борбалан. Београд: Клио
- B92. 2020а. „Vlada donela odluku: Nove mere stupaju na snagu danas“, 23.06.2020. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=06&dd=23&nav_category=12&nav_id=1699207.
- B92. 2020б. „Neće biti policijskog časa, iako sam ja protiv toga“, 08.07.2020. https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2020&mm=07&dd=08&nav_category=12&nav_id=1704781.
- Beta. 2020. „Kon: Krizni štab ne može da zabrani „Crni petak“ u prodavnicama“, 27.11.2020. <https://www.danas.rs/drustvo/kon-krizni-stab-ne-moze-da-zabrani-crni-petak-u-prodavnicama>.
- Blic. 2016. „Ovo je srpski doktor Haus: Kad niko ne zna šta je pacijentu,

- dovode ga kod ovog lekara“, 11.10.2016. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/ovo-je-srpski-doktor-haus-kad-niko-ne-zna-sta-je-pacijentu-dovode-ga-kod-ovog-lekara/qs5xs1t>.
- Blic*. 2020a. „Danica Grujičić: Mnogo je dezinformacija o koronavirusu“. 08.03.2020. <https://www.novi.standard.rs/2020/01/danica-grujicic-mnogo-je-dezinformacija-o-koronavirusu>.
- Blic*. 2020b. „Brnabić: Tri dana sa preko 300 zaraženih i naši kapaciteti pucaju“, 03.04.2020. <https://www.blic.rs/vesti/politika/brnabic-tri-dana-sa-preko-300-zarazenih-i-nasi-kapaciteti-pucaju/yferx4e>.
- Bukvić, Ljubomir, 2020. „Vučić: Prve vakcine do kraja decembra“, *Danas*. <https://www.danas.rs/drustvo/vucic-prve-vakcine-do-kraja-decembra>.
- Danas Online*. 2020. „Crni petak: Gužve u tržnim centrima u Beogradu i Nišu uprkos koroni“, 27.11.2020. <https://www.danas.rs/drustvo/crni-petak-guzve-u-trznim-centrima-u-beogradu-i-nisu-uprkos-koroni-foto>.
- Djurant, Vil. 1995. *Istorija civilizacije 1: Istočne civilizacije*. Beograd: Narodna knjiga-Alfa.
- Portal 021*. 2020. „Bil Gejts: Život će se vratiti u normalu kada se ispune dva uslova“, 13.10.2020. <https://www.021.rs/story/Info/Region-i-svet/255725/Bil-Gejts-Zivot-ce-se-vratiti-u-normalu-kada-se-ispune-dva-uslova.html>.
- RTS*. 2020. „U Srbiji strogo ograničena sloboda kretanja, stariji od 65 godina ne mogu da izlaze iz kuća“ 17.03.2020. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%81/story/3134/koronavirus-u-srbiji/3892899/koronavirus-srbija-mere-vlade-srbije-vucic-zabrana-kretanja-stariji-od-65-.html>.
- World Health Organization*. 2020. “Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19)”, 16-24.02.2020. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf>.

Sanja Stošić*Institute for Political Studies, Belgrade*

THE CORONAVIRUS CRISIS: IMPACT AND IMPLICATIONS ON RECONSTRUCTION OF SERBIAN AND CHINA'S POLITICAL AND CULTURAL IDENTITY

II

Resume

In this part of the paper we analysed the impact and implications that the crisis caused by COVID-19 has had on transformation of the Serbian political cultural identity and President Vučić's *response* to the *coronavirus* pandemic. Now almost one year into a global pandemic it is clear that early-warning outbreak detection did not successfully contain COVID-19 and that, unlike in China, the Serbian, as well as other's countries system of public health governance underestimated the threat of this infectious disease. However, despite the fact that Serbian President Aleksandar Vučić has been accused of using the crisis for additional political self-promotion at a time when everyone else was forced to keep quiet, it is undeniable that during the state of emergency and while institutions were functioning and parliament was not in session Vučić took the entire burden of saving the nation upon himself. Actually, thanks to his personal contacts, effort and friendship with Xi Jinping, the President of China, Vučić personally procured medical equipment and decided on the necessary measures. Thus, the Serbian healthcare system remained functional thanks to the responsibility of doctors, nurses and generally disciplined citizens inspired by current regime's attitude towards resolving the crisis. Despite the third wave of infection, which seriously threatened Serbian health system with collapse, the *Serbian* authorities updated not only medical protocols *and* hastily constructed *new* temporary *hospitals* in the capital Belgrade, but government has also invested in new hospitals in Kruševac and the new COVID hospital in Batajnica. Likewise, in this part of research we also outlined that whilst many uncertainties surround COVID-19 – including the possibility of chronic illness among those classed as 'recovered' – as extreme measures intended to protect public health might be difficult

to justify due to the fact that these measures and the manner in which they are enforced may aggravate collective psycho-social responses as waves of fear, anxiety, coronaphobia, anger, disbelief, resignation, disappointment and disdain towards authorities acting in a draconian, possibly ill-advised and inconsistent manner. In that sense, we outlined that the declaration of the global threat and mass quarantining of otherwise healthy population in Serbia precipitated discourses based on intersections of public discontent and suspicion as a product of ‘conspiracy’ rather than treating such responses seriously. Additionally, in our concluding remarks we stressed that the main implications on reconstruction of Serbian and China’s political and cultural identity consist of creating an aura of a well-established, transformed political procedures – e.g. broad civil rights and leader’s accountability – that embody its possibility to respond to a novel, infectious disease that threatens social order and the fundamental tenets of democracy. In this regard, we *especially pointed out* that *during* the current *crisis Serbia has politically matured*, and that its national identity has experienced the positive impact that has as well *enhanced* its *contribution* to the Serbian international *development*.

Keywords: Corona virus, COVID-19, the crisis, Serbia, China, political culture

* Овај рад је примљен 29. јануара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

Владан Станковић

Институт за политичке студије, Београд

ТРИ НАРОДА И ДВА ЕНТИТЕТА – ТРЕНУТНИ ОДНОСИ СНАГА

Сажетак

Тема овог научног рада је политичка ситуација у сложеној државној творевини Босни и Херцеговини (у даљем тексту: БиХ). Аутор полази од полазне претпоставке према којој је политичка стварност у БиХ условљена архитектоником Дејтонског мировног уговора за три народа и два ентитета, па се у складу са тим пошло од Основне хипотезе да политичке односе у БиХ првенствено диктирају управо односи између три народа и два ентитета. Стога је за предмет истраживања одабрана политичка анализа односа између три народа у БиХ (Бошњака, Срба и Хрвата), и између два ентитета (Републике Српске и Федерације БиХ). Продубљујући истраживање аутор је у анализу увео и спољнополитичке факторе, који као значајан корекциони чинилац утичу на релације и употпуњују слику. Истраживачки захват обухвата простор БиХ, у временском опсегу краја друге и почетка треће деценије XXI века, са значајним освртима на период од Дејтонског мировног уговора до данас. Циљ истраживања своди се на анализу тренутних односа политичких снага између три народа и два ентитета. Научни значај истраживања политичко-институционалних условљености три националне заједнице и два ентитета и њихове рефлексије у међународним односима има за друштвену оправданост аналитичка сазнања о позицији српског народа у тренутном односу снага у БиХ. Аутор је у истраживању укратио више метода: аналитички приступ, упоредни метод, метода посматрања, институционални приступ, статистички метод, анализу садржаја, циљно тумачење...

Кључне речи: Дејтонски споразум, Босна и Херцеговина, Република Српска, државно уређење, међународни односи, национални идентитети

Париско-Дејтонским мировним уговором од 14. децембра 1995. године (усаглашен у војној бази Рајт Петерсон, 21. новембра 1995) (ре)конструисана је сложена државна творевина Босна и Херцеговина (у даљем тексту БиХ).

ДЕЈТОНСКА АРХИТЕКТОНИКА

Рат на остацима, од Југославије отцепљене, Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине исцртао је етничке и конфесионалне границе између: Републике Босне и Херцеговине са бошњачком већином, Републике Херцег-Босне у којој су већину чинили етнички и национални Хрвати, и Републике Српске у којој већину становништва чине етнички и национални Срби. Јуна месеца 1995. Срби су контролисали 72% територије бивше југословенске Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине. Уочи преговора о будућем статусу БиХ, Република Српска је призната за објекат међународног права, тако што су њени интереси постали саставни део будућег међународног решења. У Дејтону је потврђена државност Републике Српске као државе-чланице сложене државолике творевине Босне и Херцеговине која је мировним уговором успела да сачува међународноправни субјективитет (*Ius ex repraesentatione*) (Jović. 2016: 50) Према Уставу Босне и Херцеговине на нивоу заједничких органа у Сарајеву задржане су свега три надлежности спољног представљања: спољни послови (*Extra jus repraesentationis*), монетарна политика (*menta pecuniae ius*) и спољна трговина (*Ius commercii*). Из конструкције спољног представљања изведено је девет основних надлежности које су пренете на ниво заједничких органа: спољна политика, спољнотрговинска политика, царинска политика, монетарна политика, политика азила, спољнополицијски и међуентитетски послови, међуентитетски саобраћај и ваздушни саобраћај. Све ван ових девет уставом побројаних надлежности остало је у делокругу ентитета: Републике Српске са једне стране, и Муслиманско-хрватске федерације (касније: Федерација БиХ) савезне државе са десет кантона састављене доминантно од Бошњака или/и Хрвата. Вашингтонским мировним споразумом из 1994. године Бошњаци и Хрвати договорили су заједничку, савезну државу, тзв. Муслиманско-хрватску федерацију, на кантоналним основама по узору на Швајцарску (кон)федерацију из 1848. године (Derbyshire. 2000: 351) Реч је о консociјативној савезној држави два од три конститутивна народа, којој је, према слову Вашингтонског споразума и касније укљученог Париско-Дејтонског мировног

уговора, било поверено да оствари специјалне везе са Републиком Хрватском (пре свега на војно-стратешком плану, али и у међународној промоцији, култури, просвети и образовању) (Nešković. 2017: 201-203). Овај федеративни ентитет је Дејтонским споразумом ушао у лабав, конфедерални, савез са унитарним ентитетом, државом-чланицом Републиком Српском (Dašić, Nedeljković. 2016: 25). Лабав савез два „ентитета“¹ створио је Босну и Херцеговину – сложену државолику творевину, неку врсту кровне државне конструкције две државе-чланице: једне сложене, савезне државе од десет кантона; и једне унитарне државе. (Solioz. 2003: 149) Савез једне федерације и једне унитарне државе, наметнут споља, зарад очувања спољног субјективитета предвиђен Дејтонским мировним споразумом, не може се никако другачије оценити до као асиметрична чврста конфедерација (Станковић, Милосављевић. 2012: 481).

ПОСТДЕЈТОНСКО РАЗДОБЉЕ ПРЕНОШЕЊА НАДЛЕЖНОСТИ

У наредној декади, од 1995-2005. године, Париско-Дејтонски мировни уговор претрпео је знатне измене у пракси. Интервенцијом међународног протектора, тзв. Високог представника за БиХ, уз подршку Савета за имплементацију мировног уговора, уставна структура БиХ значајно је измењена, па се од асиметричне чврсте конфедерације стигло до сложене државне заједнице „са федерално-конфедералним елементима“ (Савић. 2012: 155). Унитаризација БиХ спровођена је политичким и правним притисцима, а у њој су учествовали: Високи представник за БиХ декретима, Парламентарна скупштина Босне и Херцеговине законским актима, Савет министара БиХ одлукама, па чак и органи и институције Босне и Херцеговине и Републике Српске кроз закључке. Све су ове уставне измене обављене ван предвиђене, редовне, процедуре промене устава Републике Српске, као изворног носиоца надлежности оригинерне власти, и устава БиХ који је пружао широки оквир правне регулације на основу мировног споразума из 1995. године (Дмичић. 2010: 211-228).

Индиректно опорезивање: Под великим притисцима Скупштина Републике Српске је без промене Устава пристала, и дала сагласност, да се надлежности из оквира пореске политике

1 Сам термин „ентитет“ не припада међународном праву, али по свом карактеру треба да значи државну целину знатно комотију од федералне јединице (тзв. држава-чланица), а мања од међународно признате државе у каквом лабавом савезу.

српског ентитета пренесу на Парламентарну скупштину Босне и Херцеговине и регулишу посебним законом на нивоу заједничких органа у Сарајеву. Основана је *јединствена царинска управа БиХ* за индиректно опорезивање. Под притиском Високог представника, Скупштина је на седници од 30.10.2003. године донела Закључке (Службени гласник Републике Српске бр.45/03) којим се сагласила да се надлежност из области индиректног опорезивања у оквиру система пореске политике пренесе на Парламентарну скупштину БиХ, како би се омогућило усвајање *Закона о систему индиректног опорезивања у БиХ* (бр. 01-1005/03).

Високи судски и тужилачки савет БиХ: Високи представник за Босну и Херцеговину је у току 2002. године наметнуо ентитетима доношење *Закона о Високом судском и тужилачком савету*. Сходно члановима 127-130. Устава, Република Српска је донела *Закон о Високом судском и тужилачком савету* (Службени гласник Републике Српске бр. 31/02 и 55/02) која га одређује као самостални орган са својством правног лица. *Закон о Високом судском и тужилачком савету Босне и Херцеговине* (Службени гласник БиХ бр.25/04) ступио је на снагу 01.04.2004. године.

Оружана безбедност – одбрана и полиција: Донети су амандмани на Устав Републике Српске (бр.114-121), и обрисане су надлежности Републике Српске у области одбране, попут права Републике Српске на војску, па је команда војних снага са Председника Републике Српске пребачена на Председништво Босне и Херцеговине. Формирано је Министарство одбране Босне и Херцеговине, у чијем саставу су *Заједнички штаб Оружаних снага БиХ*.

Цивилна безбедност: Доношењем *Закона о државној агенцији за истрагу и заштиту* (СИПА), ова агенција преузела је послове физичке и оперативне заштите у покрету на територији БиХ. МУП Републике Српске изгубио је бројна овлашћења и надлежности у полицијским пословима на територији Републике Српске. МУП Српске остао је без надлежности на граничним прелазима и десет километара у зони по дубини од границе. Сада је „савезни орган“ цивилне безбедности преузео контролу над: преласком границе, одобравањем уласка у БиХ, прегледањем докумената на граничним прелазима, трагањем за лицима у граничној зони... Створена је својеврсна „савезна“ параполиција, за послове безбедности граница тзв. „Државна гранична служба“, која нигде није била предвиђена изворним Дејтонским документом.

Законом о министарствима и другим органима управе БиХ одузете су надлежности Републике Српске и у области: кретања

и боравка странаца, уписа и евиденције грађана, путних исправа и поступка евиденције и регистрације возила, послова државне граничне службе, кривичних дела против човечанства и вредности заштићених међународним правом. И ова област са елементом иностраности изнуђена је интервенцијом Високог представника и без сагласности органа Републике Српске.

Обудсман: И у погледу заштитника права грађана тзв. омбудсмана, Дејтонски мировни уговор и Устав за БиХ предвидели су двостепену структуру: на нивоу ентитета и на ступњу заједничких органа. Међутим, Парламентарна скупштина БиХ је *Законом о изменама и допунама Закона о Омбудсману за људска права БиХ* (Службени гласник БиХ бр.32/06), у члану 19, предвидела да су ентитети дужни, најкасније до 31. децембра 2006. године, да донесу законе и тако утврде престанак функционисања ентитетских омбудсмана, а њихове надлежности пренесу на институцију Омбудсмана БиХ.

Ипак, кључни покушаји реформе полицијских органа, унитаризацијом, нису успели (Europe Report, № 164. 2005). Модел организације полиције у БиХ према којем би локална полицијска подручја прелазила ентитетску линију разграничења одбачен је од стране институција Републике Српске. Залажење полиција једног ентитета у други значило би фактички чин брисања ентитетских граница, и претварање ентитета у „испражњену љуштуру“ без садржине и значаја. Тако је сачувана полиција Републике Српске као један од најважнијих стубова државности Републике Српске, као државе-чланице.

Ипак, спроведеним унитаристичким изменама нарушена је полазна логика и архитектоника Дејтонског мировног споразума, а сложена државна творевина БиХ је од асиметричне конфедерације прерасла у државну заједницу са елементима стандардних федерација: негде на средокраћу између државне заједнице и лабаве федерације два ентитета и три конститутивна народа (Станковић, Милосављевић. 2012: 483)

ТРИ НАЦИОНАЛНЕ КОНЦЕПЦИЈЕ УРЕЂЕЊА ОДНОСА У БиХ

Политички односи у Босни и Херцеговини могу се схватити само уколико се разумеју намере и настојања политичких актера да спроведу реконцептуализацију Дејтонског и постдејтонског модела који је зауставио рат (Cousens, Cater: 18-25). Борба за реконфигурацију Дејтона је заправо очајничко настојање

сукобљених страна да свим расположивим средствима остваре циљеве својих националних заједница. У ту борбу су укључене и светске силе које се воде сопственим геополитичким интересима. Оне стајући на страну једних против других спроводе сопствену геополитику инструментализујући своје савезнике на терену.

Бошњачки планови

Бошњачка национална заједница је најбројнија у БиХ. Агенција за статистику Босне и Херцеговине објавила је 2013. године коначне резултате пописа становништва на основу методологије према којем су у стално становништво убројани и држављани који више година живе и раде у иностранству. (Овакав приступ не приказује стварно стање на терену и у супротности је са европским статистичким стандардима због чега Република Српска не признаје ове резултате као релевантне.) Према овим подацима Бошњака у БиХ има 1.769.592 становника или чак 50,1%. Срба је 1.086.733 или 30,8%, а Хрвата 544.780 или 15,4%, уз 3,7% осталих (Agencija za statistiku BiH, 2013). Површна анализа овог статистичког податка упућивала би на закључак да, уколико подаци одражавају реалан однос снага на терену, онда је БиХ фактички постала земља бошњачког народа, са значајном српском и хрватском мањином, чије матичне државе са свих страна окружују ову постјугословенску републику. Из тога би се, даље, могао извести закључак како би ускоро бошњачки политички прваци могли да предузму такве политичке и правне потезе који би водили ка редефиницији статуса националне заједнице којој припадају. Међутим, то се ипак не дешава. Поставља се питање: Зашто је то тако? Једно објашњење иде за тим да намакнута већина од тек 0,1% исувише мала да би се бошњачке политичке елите усудиле да уђу у авантуру изградње босанско-херцеговачког идентитета, и да га наметну за државну идеологију по узору на Ђукановићев пројекат у Црној Гори (Станковић. 2011: 72) Друго образложење указује на непремостиве институционалне препреке које би од бошњачке већине начиниле хегемону националну опцију у БиХ. Стога се за општеприхваћени консензус политичких елита неслужбеног Сарајева узима идеја истрајавања на грађанском концепту Босне и Херцеговине (Nešković. 2017: 326-327). Консоцијативно представљање националних заједница три конститутивна народа за већину бошњачких јавних посленика остаје трајно опредељење. Оно што би на путу изградње босанско-херцеговачке нације могло да донесе напредак јесте отклањање препрека које је наметнуо Дејтон, намирујући интересе све три

стране како би зауставио рат и утрасирао мир. Препреке се тичу, пре свега „поделе“ на два ентитета, и чињеницу да „Срби имају пуну контролу над половином БиХ“ (Mrduljaš. 2013: 20). Република Српска је мање-више хомогена заједница етничких и националних Срба, који тек партиципирају у заједничким органима крвних власти у Сарајеву, на нивоу БиХ. Уз то Република Српска више-мање води потпуно аутономну политику спрам бошњачких политичких елита у Сарајеву. Специјалне везе Српске и Србије и добра привредна, културална, научно-образовна и верска сарадња између Републике Српске и Руске федерације додатно фрустрира бошњачку политичку елиту у Сарајеву, која Србе доживљава речником атлантистичких парадигми: „руски фактор на Балкану“ (Crutcher. 2001: 108). Бошњачка страна полаже велика очекивања у промену администрације у Вашингтону, уз наду да ће већи притисак на званични Београд и активно деловање на сузбијање „малигног руског утицаја на Балкану“ допринети јачању БиХ, слабљењем Републике Српске (*Dnevni avaz*. 2021). Посебна очекивања бошњачка страна има у политичке промене у Српској (*Al Jazeera*. 2020), где активно учествује у „изналажењу политичких партнера“ са којима би могла да ради „на изграђивању функционалније Босне и Херцеговине“ (Ćurak. 2016: 263). Прва фаза тог плана је „стицање међусобног поверења“ кроз интензивирање: економске, личне и културалне сарадње „у подељеном БХ-друштву“. Ова фаза укључује већу слободу кретања људи из два ентитета, повратак „БХ-карактера“ у српски ентитет, већу слободу промене места пребивалишта Бошњака из Федерације БиХ на просторе Републике Српске и слично. (Ademović, Marko, Marković. 212: 94) У овој првој фази бошњачка страна исказује спремност да Србе, пре свега оне из Републике Српске, чвршће веже за Сарајево, и да тако покуша да ослаби стратешке специјалне везе између Српске и Србије.² У другој фази прешло би се на ново дерогирање ентитетских овлашћења и свођења Републике Српске на „празну љуштуру“ лишене пунине овлашћења. Трећа фаза би подразумевала измену структуре БиХ и њено прекомпоновање, где за ентитете не би било места (Ibrahimagić. 2012: 240). БиХ би се прекомпоновала у унитарну државу са умереном децентрализацијом неколико области: дистрикт Сарајево, Тузлу, Мостар и Бања Луку (Rejanović. 2008: 63).

2 Покушај укључивања и Црне Горе у тзв. „Српски свијет“ (Београд-Бања Лука-Подгорица) означено је као највећа могућа претња по бошњачку геополитичку безбедност на постјугословенским просторима. Из тог разлога је неформално Сарајево подржало своје сународнике Бошњаке и Муслимане у Црној Гори да не учествују у новој, како је оцењено, „просрпској влади“ у Подгорици.

Хрватска стремљења

Основна тачка трвења која фрустрира и хомогенизује хрватски национални корпус у БиХ јесте немоћ хрватских политичких представника да наметну спровођење преко потребних реформи Изборног закона, који би гарантовао дејтонску једнакоправност конститутивних народа.³ *Хрватски народни сабор*, кровна организација Хрвата у БиХ, изашао је са захтевом да сви Хрвати са правом гласа у БиХ гласају кроз једну изборну јединицу, чиме би се онемогућило да Бошњаци својим гласовима изаберу хрватског члана Председништва БиХ, као што је то сада случај са Жељком Комшићем (Vego. 2018: 484). Тумачење према коме се у Председништво БиХ бира „кандидат из реда хрватског народа“ (а Комшић се изјашњава као Хрват), је за велику већину Хрвата у БиХ неприхватљиво, па хрватска страна захтева да хрватски члан Председништва БиХ може бити само онај кандидат који је освојио већину хрватских гласова (Ђукановић. 2015: 136). У великом броју општина са хрватском већином у Федерацији БиХ Жељко Комшић је проглашен за непожељну особу, и поручено му је да није представник хрватског народа у Председништву БиХ, јер не заступа усаглашене и легитимне интересе Хрвата, већ „бошњачки унитаризам“ (Radio Slobodna Evropa. 2018). Увођењем једне Изборне јединице за хрватске гласаче у БиХ била би испоштована једнакоправност сва три конститутивна народа, и онемогућена манипулација и мајоризација са бошњачке стране (Rudolf. 2010: 225). Ово важи и за друге, ниже нивое власти, где често не постоји јасна институционална заштита Париско-Дејтонског мировног уговора.

Са друге стране, општа хрватска национална (гео)политика сагледава Босну и Херцеговину као „веома блиску земљу“. Ако се изузму радикална становишта, која територије данашње БиХ сматрају „дијелом хрватског повјесног простора“, хрватска геополитика схвата значај БиХ као „надопуне хрватском земљописном распореду“, пошто тек са БиХ Хрватска „(за)добила копнену пунину“.⁴ Управо из тих побуда постоји национални

3 Почетком 2021. године поново се од стране неких политичара у БиХ посегло за идејом да се преко тзв. „Априлског пакета“, који је договорен још 2006. године од стране најјачих партија сва три народа али који није добио потребну већину у заједничким институцијама на нивоу БиХ, реши и проблем избора аутентичног хрватског члана Председништва БиХ.

4 Тако Крунослав Драгановић и Доминик Мандић тврде: „Sa dvije strane zagrlila je Hrvatska Bosnu kao majka kćerku.“ (Draganović, Mandić. 1991: 81) И даље: „Bez Bosne i Hercegovine hrvatska država bila bi prostorno unakažena, i gotovo prekinuta; ne bi imala prvoga jedinstva ni zaokruženosti.“ (146)

консензус већине Хрвата да је стабилна БиХ потребна Хрватској „као њена надопуна, и поуздани партнер“. Покушај Вашингтонског споразума из 1994. године да се насупрот јакој, хомогеној и територијално заокруженој Републици Српској, понуди као равнотежа Бошњачко-хрватска федерација неколико пута бројнијих Бошњака спрам малобројнијих Хрвата, који би у некој следећој фази остваривали специјалне везе са Републиком Хрватском, по узору на везе Српске и Србије није остварен (Кецмановић. 2012: 405).

Међу бошњачким политичким представницима, није било културалне и политичке воље да се преко хрватског фактора Бошњаци интегришу у европске токове. У већинској бошњачкој популацији и данас преовлађује традиционализам који дозива прошлост отоманског доба (Peћar. 2018: 398). Са друге стране, знатно малобројнији хрватски народ, истрошен од деценијског надгорњавања са бошњачком већином у сложеној творевини одустао је од покушаја андалузијације бошњачко-хрватске федерације, и настоји да кроз сопствени *modus separatum* реши позицију у којој се нашао.⁵ Неретки су гласови оних Хрвата који указују да је Федерација БиХ, овако како је сада конструисана, неодржива творевина: да је треба рационализовати смањењем „жупанија“, и да би кантоне у којима Хрвати имају већину или „знатност“ требало свести на свега један. Тај један једини „кантон“ убрзо би прерастао у хрватски ентитет у БиХ, по узору на Републику Српску.⁶ Стога је велика већина хрватских политичких представника заговорник идеје преуређења БиХ на основама три федералне јединице (Репић, Raos. 2015: 123). У том случају хрватска федерална јединица практично би обновила, Вашингтонским споразумом укинута, Херцег-Босну, и отворила могућност стварања јединственог националног простора Хрвата, који би у том случају загосподарио Западним Балканом (западно од реке Дрине) у границама налик Бановини Хрватској (1939-1941) (Suljagić. 2019).

5 Нерезализовању конфедералних веза Федерације БиХ и Републике Хрватске допринео је и званични Загреб. У Републици Хрватској никада није било довољно политичке воље да се посвете политичком, образовном и културалном деловању на простору Федерације БиХ, посебно у кантонима где су Хрвати знатнија мањина. Званични Загреб, обузет идејом-вођилом да је „квалитет територије много важнији од величине територије“, на том плану деловао је крајње пасивно. Сем дипломатског и формалног инсистирања „на једнакоправности конститутивних народа“ званични Загреб је остао у границама бављења собом, неретко запостављајући и саме Хрвате у БиХ.

6 Ипак, то није нимало лако, јер су кантони по централној Босни национално измешани и са преовлађујућом бошњачком већином.

Српска настојања

Српски народ на простору негдашње СР БиХ свој витални, национални интерес остварује кроз Републику Српску. Иако не представља субјект међународног права, Република Српска је као објект међународног права заштићена Париско-Дејтонским мировним уговором, који кроз посебан анекс IV у коме су дефинисане кровне надлежности заједничких органа власти на нивоу читаве БиХ, потврђује државност Републике Српске као конституента, државе-чланице уније БиХ (Додик. 2010: 125). Готово пуних тридесет година политичке борбе у БиХ српски народ настоји да очува Републику Српску и изворни Дејтонски споразум, и исто толико година међународни фактор оличен, пре свега, у земљама Квинте, упоредо са бошњачком политичком елитом, настоје да докину Републику Српску, као уговором гарантовано средство заштите Срба у БиХ. Територијална протежност компактног размештаја српског народа посебно смета унитаристички настројеним представницима бошњачког народа који Републику Српску називају „геноцидном творевином насталом на злочину, етничком чишћењу и геноциду“ над бошњачким народом (Суботић. 2012: 422). Они траже извршење осуђујућих Хашких пресуда, укидање Српске и проглашење унитарно-грађанске или, евентуално, регионално-децентрализоване БиХ. Са друге стране, све ове године, Република Српска је развијала своје институционалне, регионалне и међународне капацитете, развијала привреду и међу својим становништвом ширила националну самобитност и патриотизам. Она и данас, без обзира на отргнуте надлежности и овлашћења, има карактер државе.

Српске политичке елите настоје да поврате надлежности изворног Дејтона и да Републици Српској врате сва политичким и правним насиљем отета овлашћења којим је државна заједница БиХ претворена из реалне уније два ентитета у лабаву федерацију. Истовремено, интерес је Републике Српске да поврати обрисану линију разграничења у дистрикту Брчко између Српске и Федерације БиХ. Ова граница се протеже 5 километара од Савског насипа у дубини територије: додатно умањује гарантованих 49% територије Српске, и политички и правно пресеца Републику Српску на два дела, чиме нарушава међународним уговором гарантовану непрекинутост територија два ентитета (Nikolić. 2012). Истовремено, Република Српска има обавезу да штити и очува српску националну већину у 3-4 општине на територији Федерације БиХ. То се пре свега односи на Ливањски и Унско-

Сански кантон где су Срби доминантна већина у чак четири општине: Гламоч, Дрвар, Грахово и Босански Петровац (Антонић. 2018). Поред тога, Република Српска је посебно заинтересована да осигура права мањина у још две општине са знатнијим учешћем Срба у Федерацији БиХ: то су општине Купрес (где су Срби пре рата чинили 51% становништва (према: Државни завод за статистику БиХ, 1991)) и општини Равно (која је створена од окупираних јужних и југозападних делова требињске општине у залеђу града Дубровника).

Међутим, највећа претња интересима српског народа у БиХ остају непрекидни атаци иностраних и унутрашњих фактора који су усмерени на обарање Париско-Дејтонског мировног уговора, нарушавање сагласности Већа за имплементацију Мировног споразума, и рушење правних аката Устава БиХ и Републике Српске, ради стварања „функционалне државе БиХ“ и укидања Републике Српске. Посезање за једном таквом мером угрозило би стабилност и мир на просторима Западног Балкана, што никоме не би било у интересу. Са друге стране, покушаји да се, у садашњим односима снага, изгласа отцепљење Републике Српске из БиХ, могло би створити сличне последице (Торек. 2020). Стога је за очекивати да ће након промене администрације у САД, учестати политички покушаји „реорганизације БиХ“ (која би подразумевала укидање ентитета, а тиме и Републике Српске), али би реализација таквих планова могла да створи несагледиве последице.

АКТЕРИ И СВЕТСКЕ СИЛЕ

Светске силе имају значајну улогу на постјугословенском простору нарочито од краја XX века када се велика заједница народа распала, а читав простор запао у фрагментацију. Са уситњавањем простора у политичком вектору јачале су центрифугалне (гео) политичке силе. Дешавало се, међутим, да велике силе усмере своја дејства према постјугословенском простору и центрипетално, па су нагомилане проблеме својим дипломатским, обавештајним и оружаним деловањем успевале да амортизују. Ово се нарочито односи на просторе постдејтонске БиХ, која је сама по себи, још увек, ипак само међународни протекторат. САД су, као тада једина преостала суперсила, имале посебан ауторитет на кризном подручју Западног Балкана. Стога се и данас, са посебном пажњом, ослушкују ставови естаблишмента САД по питању мира у БиХ.

Промена администрације у САД на самом почетку 2021. године изазвала је посебну пажњу код сва три конститутивна

народа у БиХ. У бошњачкој политичкој елити, исказују се посебна очекивања да би нова администрација Џозефа Бајдена могла активно да се укључи у „реконфигурацију односа након четврт века Дејтона“. Бошњаци ће покушати да убеди нову администрацију да је постојеће стање у „нефункционалној БиХ“ неодрживо, и да оно омета, пре свега, приоритете САД на европском тлу (Karpetanović, Latinović. 2005: 62). Основни приоритет САД, посебно након одласка изолационистичке администрације Трампа и након повратка интевенционистичке опције Бајдена, јесу евроатлантске интеграције читавог југоисточног крила Европе у НАТО и ЕУ (Vuletić. 2018: 45). Бошњачка страна ће настојати да за застој у напретку у атлантске интеграције оптужи Србе и да нападне темељне тековине Дејтона које: „државу БиХ држе паралисану“. Са друге стране, Срби у БиХ ће, по сваку цену, настојати да сачувају државност Републике Српске. Расположење у народу међу Србима је готово једногласно у погледу очувања Републике Српске, и неуласка у НАТО.

Са друге стране, хрватска политичка елита у БиХ поздравила је промену у Стејт департменту, престројавајући се у ходу ка новој власти демократа. Хрвати у БиХ су опредељени за ЕУ и НАТО. Они виде БиХ као „своју домовину“, али истовремено инсистирају на једнакоправности и децентрализацији. Децентрализовано управљање није страно немачком политичком резонувању, па је канцеларка Меркел, којој је препуштено од стране САД да се бави БиХ, исказала разумевање за настојања херцеговачких и босанских Хрвата по овом питању. Истовремено, бошњачка страна настоји да придобијањем активне улоге САД, и уз традиционалну подршку Турске, оснажи БиХ, и да изменама Дејтонског споразума промени зацементиране односе снага у сопствену корист. Бошњачки политички актери чврсто су убеђени да је могуће спровести унитаризацију БиХ уколико постоји одлучна спремност у Стејт департменту „да се посао приведе крају“. Коначно, Русија остаје трајно привржена имплементацији „слова закона“ Париско-дејтонског мировног уговора, противећи се свакој измени без консензуса сва три конститутивна народа (Danas. 2020. и Reljić. 2009: 37). Она настоји да афирмише и подстакне сарадњу Руске федерације са сва три конститутивна народа у БиХ, у доменима за који су народи у БиХ заинтересовани. За сада се отвореном позиви на значајнију институционалну сарадњу одавала Република Српска (Maksakova, Тјарко. 2016: 76). Неспорно је да је сарадња Републике Српске са Руском федерацијом оснажила Српску на многим пољима. Постоје назнаке да би, у доменима својих

надлежности, ускоро то могли да учине и кантони са хрватском већином у Федерацији БиХ. Ипак, спремност Русије на сарадњу са институцијама на свим нивоима власти у БиХ многи са Запада посматрају као део „хибридних активности Русије у безбедносној зони евроатлантског блока“. Веома су јаки утицаји оних структура у Европи које неће презати од стремљења да Русију држе што даље од њених залагања за једнакоправност сва три конститутивна народа у БиХ, и њених настојања да кроз сарадњу Русија пружи доприносе изградњи међусобног поверења у региону. План Турске да допринесе учвршћивању мира и стабилности на „балканском простору са османским наслеђем“ води ка учвршћивању односа званичног Београда и званичног Сарајева (Dursun-Özkanca. 2019). Изградња аутопута Београд-Сарајево, који првенствено треба да оснажи путну инфраструктуру кроз бошњачке кантоне, покушај је званичне Анкаре да „навикне Београд“ да у БиХ комуницира искључиво са Сарајевом, и да Републику Српску искључи из регионалних збивања, институционално је потапајући под заједничке органе у Сарајеву. Турска има велика очекивања од покушаја релаксације односа између Сарајева и Београда, али и између Сарајева и Бања Луке. Подстицање међуентитетске сарадње сагледава се у духу „ревитализације јединственог БХ-простора“. У том смислу, Турска је трајно опредељена да оснажује фактичко стање на терену, и да након распада Југославије јача позицију новостворених творевина: Босне и Херцеговине, Црне Горе и тзв. „Републике Косова“ (Nikolić. 2019: 300). Политичко деловање бошњачких странака у Црној Гори и БиХ следи овај утрасирани турски геополитички курс.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Кроз ово истраживање могли смо да стекнемо утисак да су политички односи у државној заједници каква је БиХ веома сложени, и да их пре свега одређује архитектоника Дејтонског споразума, као и институционална решења из Париско-дејтонског мировног уговора. Политички односи у БиХ углавном извиру из односа три конститутивна народа и два ентитета, што само потврђује полазну хипотезу са почетка истраживања.

Основна оса политичких кретања на просторима БиХ своди се на настојања, пре свега бошњачких фактора, да промене полазишта Дејтона, и да спроведу унитаризацију под изговором „функционалности БиХ“ и виших безбедносних и геополитичких циљева. Са друге стране, српски чинилац настоји да политичке

односе у БиХ одржи у релацијама поштовања темељних вредности Дејтона, и опире се покушајима унитаризације. Тешко је за очекивати да ће се институционалним путем договорити некаква нова, унитарнија БиХ, јер би она била на штету, пре свега, виталних националних интереса српског народа. Оно што није искључено, јесте посезање за унилатералним мерама бошњачких политичких елита, које би уз отворену подршку САД и, логистику Европске уније, могле да оснаже процесе реконфигурације односа снага. У том случају, био би доведен у питању мир у овом делу Европе, па би на те изазове морали да делују сви потписници мировног уговора за просторе БиХ. Уколико се не делује превентивно, могућност сукоба постаје реална опција, а то никоме није у интересу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Антонић, Слободан. 2018. „Хоће ли Дрвар, Грахово, Босански Петровац и Гламоч формирати Савез српских општина?“. *Седма сила*. Београд
- Дмичић, Миле. 2010. „Босна и Херцеговина као државна заједница *Sui generis* – привремено решење или модел за будућност“. *Анали Правног факултета у Београду*. Vol. 58. № 1: 211-228. Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду.
- Додик, Милорад. 2010. „О суду и тужилаштву БиХ, или како је БиХ настала“, *Нова српска политичка мисао*, № 3-4: 117-135, Београд: НСПМ.
- Ђукановић, Драган. 2015. „Обриси настанка трећег (хрватског) ентитета у Босни и Херцеговини – ставови локалних актера САД и ЕУ“. *Национални интерес*. Vol. 22. № 1: 127-150. Београд: Институт за политичке студије.
- Кецмановић, Ненад. 2012. „Босна у трећој деценији овог вијека – петнаест сценарија расплета“. *Српска политичка мисао*. Vol. 36. № 2: 401-420. Београд: Институт за политичке студије.
- Савић, Снежана. 2012. „Облик државне власти у Босни и Херцеговини“. *Република Српска двадесет година развоја – достигнућа, изазови и перспективе*. Научни скупови, књига XXIII. Одјељење друштвених наука, књ. 27: 149-165. Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске.
- Станковић, Владан. 2011. „Грађански концепт црногорске нације – технологија асимилација Срба *in vivo*“. *Политичка ревија*. 30 (4): 68-88. Београд: Институт за политичке студије.
- Станковић Владан и Зоран Милосављевић. 2012. „Уставни положај Републике Српске“. *Српска политичка мисао*. 36 (2): 461-486, Београд: Институт за политичке студије.
- Суботић, Момчило. 2012. „Република Српска: двадесет година

- борбе за опстанак“. *Српска политичка мисао*. 36 (2): 421-441. Београд: Институт за политичке студије.
- Ademović Nedim, Marko Joseph i Goran Marković. 2012. *Ustavno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Konrad Adenauer Stiftung.
- AlJazeera. 2020. „BiH već sada može biti funkcionalna država“. *Al Jazeera*. Sarajevo: 2020, decembar 26.
- Beta. 2020. „Lavrov: pokušaj rušenja Dejtonskog sporazuma rizičan i mogao bi izazvati ozbiljne posledice“. *Danas*. Beograd: 2020, decembar 14.
- “Bosnia’s stalled police reform: no progress, no EU”. *Europe Report*. № 164. 2005. September 6. International crisis group.
- Crutcher, Michael. 2001. *Russian National Security: Perceptions, Policies, and Prospects*. Center for Strategic Leadership, U.S. Army War College.
- Dursun-Özkanca, Oya. 2019. “Turkish Foreign Policy in the Western Balkans”. in: *Turkey – West Relations: The Politics of Intra-Alliance Opposition*, 38-62. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ćurak, Nerzuk. 2016. „Figure Daytona: pojam, sadržaj i oblici djelovanja međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini“. Simpozij: *Dajtonski mirovni sporazum i budućnost Bosne i Hercegovine*: Knjiga CLXVI, Odjeljenje društvenih nauka knjiga 7, Odjeljenje humanističkih nauka knj. 44, 262-270. Sarajevo.
- Dašić Marko i Stevan Nedeljković. 2016. „Dugo putovanje u Dejton: međunarodne inicijative za mirno okončanje oružanih sukoba u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994. godine“. y: *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni izazovi?*: 11-31. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Derbyshire Denis and Ian Derbyshire. 2000. “Bosnia & Herzegovina”. *Encyclopedia of World Political Systems*: 350-357. New York, Oxon: Routledge, Taylor & Francis.
- Draganović Krunoslav i Dominik Mandić. 1991. *Herceg-Bosna i Hrvatska*. Split: Laus.
- Đugum, Aida. „Komšić nepoželjan u hrvatskim opštinama“. *Radio Slobodna Evropa*. Sarajevo, 2018. oktobar 17.
- Cousens, Elizabeth and Charles Cater. 2001. *Toward Peace in Bosnia – Implementing the Dayton Accords*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- Fu. M. 2012. „Nelson: Dejton se mijenja, Bajden je bitan za BiH“. *Dnevni avaz*. 2021, januar 8. Sarajevo: Face TV.
- Ibrahimagić, Omer. 2012. *Bosanski identitet i suverenitet*. Sarajevo.
- Jović, Dejan. 2016. „Bosna i Hercegovina i međunarodni sistem u kontekstu 20. godišnjice Dejtonskog sporazuma“. u: *Dvadeset godina od Dejtonskog mirovnog sporazuma – trajni mir ili trajni*

- izazovi?: 33-53. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Kapetanović Amer i Đorđe Latinović. 2005. *Bosna i Hercegovina: od regionalnih integracija do Evropske unije*. Sarajevo: Fondacija „Friedrich Ebert Stiftung“.
- Maksakova Marija i Galina Tjapko. 2016. „Saradnja Rusije i zemalja zapadnog Balkana u savremenoj etapi: mogućnosti, rizici i perspektive“. *Argumenti*. Vol. 27: 71-89. Banja Luka: SNSD.
- Mrduljaš, Saša. 2013. „Etnička struktura prostora pod kontrolom Republike Srpske, Hrvatskog vijeća obrane i Armije Bosne i Hercegovine po popisu stanovništva iz 1991. godine“. *Polemos*. Vol. 16. № 31: 15-35. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Naklada „Jesenski i Turk“, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- Nešković, Radomir. 2017. *Nedovršena država – politički sistem Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Nikolić, Goran. 2012. „Reorganizacija Brčko-distrikta BiH – predlog rešenja“. B92. 2012, maj 18. Beograd: B92 blog.
- Nikolić, Nebojša. 2019. „Mesto Zapadnog Balkana u agendama Rusije i Turske u kontekstu hibridnih pretnji“. *Vojno delo*. № 7: 289-305. Beograd: Ministarstvo odbrane Republike Srbije.
- Pejanović, Mirko. 2008. „Istorijsko oblikovanje regija i mogućnost uspostavljanja regionalne strukture BiH u postdejtonskom periodu“. Osmanković Jasmina, Pejanović Mirko, Tihi Boris (ur.) *Euroregije i jugoistočna Evropa*: 45-67. Sarajevo: Odjeljenje društvenih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Centar za razvoj lokalne i regionalne samouprave Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Ekonomski institut Sarajevo.
- Pepić Ivan i Višeslav Raos. 2015. „Komparacija konsocijacijske i centrifugalne demokratije: Švicarska i Bosna i Hercegovina“. *Politička misao*. № 3: 105-129. Zagreb: Fakultet političkih znanosti, Sveučilište u Zagrebu.
- Pehar, Jakov. 2018. „Znanstveno-kulturološki i tradicijski aspekti potrebe federalizacije BiH“. *Mostariensia*. Vol. 22. № 1: 393-401. Mostar: Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Reljić, Dušan. 2009. *Rusija i Zapadni Balkan*. Beograd: ISAC fond.
- Rudolf Davorin. 2010. „Hrvatska i Hrvati u Bosni i Hercegovini“. *Adrias*. № 17: 221-234. Split: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu.
- Solioz, Christophe. 2003. “Quest for sovereignty – Bosnia and Herzegovina’s challenge”. *Helsinki Monitor*. № 2/2003. Leiden, Boston Massachusetts: Brill-Martinus Nijhoff Publishers.
- Suljagić, Emir. 2019. “The role of Croatia in Bosnia & Herzegovina”. *Insight Turkey*. Vol. 21. № 2: 23-36. Ankara: Set Vakfi.

- Toprek, Dario. 2020. *Analiza strategij vlade Republike Srbske za odcepitev od Bosne in Hercegovine*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakultet za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
- Vego, Milan. 2018. „Jedinstvo Hrvata u BiH – uvjet jednakopravnosti“. *Mostariensia*. Vol. 22. № 1: 481-489. Mostar: Sveučilište u Mostaru i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Vuletić, Dejan. 2018. „NATO i Zapadni Balkan“. *Vojno delo*. № 7: 41-52. Beograd: Ministarstvo odbrane Republike Srbije.

THREE NATIONS AND TWO ENTITIES – CURRENT POWER RELATIONS

Resume

The author started from the initial assumption that political relations in B&H are basically connected to the relations between the three constituent peoples (Bosniak's, Serbs and Croats), and the two entities (Federation B&H and Republic Srpska). This starting point enabled the author to choose the political relations of the three constituent peoples and the two entities as the subject of the research, taking as a standard the Dayton Agreement from 1995. and the Paris-Dayton Peace Treaty, which have undergone visible changes in the meantime. Ethnic-national communities are the bearers of certain policies on the reconfiguration of a complex state union on the axis: unitary – loose federation. The involvement of a foreign factor, through the interests of the great powers, further complicates political relations. The finding of the situation shows the coincidence of political goals for regulating relations in a complex state union depending on national orientation: Bosniak political elites try to unite B&H on the ruins of the the Dayton Agreement; Croatian political elites in B&H strive to achieve cosmetic, umbrella functionality of the B&H as solid federation of three ethnic-national federal units; and the Serbian political elite demands full respect for the Paris-Dayton Peace Treaty.

Keywords: Dayton Agreement, Bosnia and Herzegovina, Republic Srpska, state system, international relations, national identities.

* Овај рад је примљен 29. јануара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

*Драгољуб Тодић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ВОДНИ САОБРАЋАЈ И КВАЛИТЕТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ: ОДНОСИ ДВА ПРАВНА РЕЖИМА**

Сажетак

У уводном делу рада се даје преглед кључних питања која одређују општи контекст расправе. Указује се на критично стање водних ресурса и различите димензије могућих проблема у овој области. Посебно се скреће пажња на водни саобраћај као чинилац који доприноси погоршању стања водних ресурса и стања животне средине у целини. На примеру прописа у области саобраћаја на унутрашњим водама и прописа у области животне средине Републике Србије (РС), указује се на отворена нормативна питања која представљају препреку унапређењу стања водних ресурса. Анализирају се прописи којима се регулише саобраћај на унутрашњим водама са становишта начина како је регулисана заштита животне средине. Посебно се указује на одредбе којима се регулишу обавезе и права различитих субјеката у погледу мера за спречавање загађивања животне средине, укључујући и управљање отпадом. Истовремено, указује се и на прописе у области животне средине који су од значаја за саобраћај на унутрашњим водама. Такође, даје се преглед најзначајнијих међународних уговора којима се регулише саобраћај на унутрашњим водним путевима и заштита животне средине. Основни циљ рада је сагледавање начина како је регулисана заштита животне средине у прописима који регулишу саобраћај на унутрашњим водама. Идентификују се тачке преплитања два правна режима

* dtodic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Србија и изазови у међународним односима 2021. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2021. године.

(водни саобраћај и животна средина) и указује на отворена питања и могуће слабости у постојећем систему норми.

Кључне речи: водни ресурси, водни саобраћај, животна средина, унутрашње воде, управљање отпадом, међународни уговори у области животне средине.

УПРАВЉАЊЕ ВОДНИМ РЕСУРСИМА, ВОДНИ САОБРАЋАЈ И ЖИВОТНА СРЕДИНА

У већини савремених расправа о водним ресурсима углавном доминира питање начина превенције „кризе” (или последица „кризе”) због бројних проблема које изазивају ограничене количине слатке воде које су, често, и све лошијег квалитета (UN Environment, 2019, 235-269). Различите студије показују да би се свет могао суочити са 40% глобалног дефицита воде до 2030. године уколико се не предузму одговарајуће мере (UNESCO, 2020, 22). Процењује се да преко две милијарде људи живи у земљама са великим проблемима у вези са водом. Истовремено, процене показују да 31 земља доживљава проблеме у вези са расположивошћу водних ресурса (тзв. „водени стрес”), а 22 државе су под озбиљним проблемима у овој области (UNESCO, 2019, 2). Због тога се у све изоштренијој форми поставља питање значаја водних ресурса, безбедносних аспеката коришћења заједничких водних ресурса (Shaw et al., 2018; Gerlaka et al., 2018) и управљања глобалним водним ресурсима (Nayar, 2013; Dellapenna et al., 2013).

Управљање водним ресурсима у савременим условима разматра се кроз призму различитих критеријума. На плану тзв. унутарсекторских конфликта између различитих видова употребе водних ресурса доминирају сукоби између електроенергетског сектора, пољопривреде и производње хране, комуналних делатности, туризма и активности које се на различите друге начине повезују са животном средином. У новијој литератури све више доминирају питања која се повезују са климатским променама и узрочно-последичним односима између климатских промена и стања водних ресурса (UNESCO, 2020). У делу расправа се питање тзв. интегралног управљања водним ресурсима, и усаглашавање различитих начина коришћења водних ресурса са становишта различитих теоријских и практичних изазова, разматра као централно питање (de Strasser et al., 2015; Muller 2010; Allouche, 2016, UNECE, 2017). Поред проблема у коришћењу водних ресурса који проистичу из различитих привредних сектора, једна

од јасно препознатљивих димензија проблема управљања водним ресурсима која додатно компликује расправу, је питање управљања прекограничним водотоковима (Вучић, 2016). Ипак, без обзира на мноштво отворених питања, изгледа да се општа правила којима се регулишу односи између држава у вези са коришћењем заједничких (тзв. границом подељених) водотокова могу сматрати солидно елаборираним у међународном праву. Управљање водним ресурсима предмет је регулисања значајног дела међународних уговора универзалног и регионалног карактера, али начин практичне примене и поштовања прописаних међународних норми остављају простор за одређене дилеме.

Везе између речног саобраћаја и стања животне средине на водотоковима могу се сагледавати уз коришћење различитих критеријума и методологије (Pauli, 2010). На општи начин, најчешће се наглашава контекст пораста значаја водног саобраћаја (посебно за неке државе), као и све изоштренијих стандарда заштите животне средине у целини. Шири аспект заштите животне средине намеће, пре свега, мултисекторска повезаност стања водних токова и стања животне средине у окружењу водних токова, односно међузависност стања животне средине у водним токовима и у окружењу водних токова. При том би требало имати у виду да је пловидба унутрашњим водама била једно од првих питања којим су се бавиле државе, док је значајан број тзв. непловидбених питања тек временом постао предмет регулисања (Malagurski, 2009: 101). У литератури се наглашава и значај који водни саобраћај има за привредни развој, односно савремене тенденције у развоју саобраћаја и његово све снажније повезивање са различитим аспектима одрживог развоја (Mihic et al., 2011). Нека конкретнија питања од значаја за ову расправу проистичу и из стандарда који се односе на заштиту животне средине када се они посматрају са становишта безбедности пловидбе. При том се правила која се тичу животне средине понекад доживљавају као ограничења слободе пловидбе (Kaiser et al., 2013). У овом контексту се расправља и о претпоставкама и ограничењима за унапређење регионалне сарадње у вези са управљањем прекограничним водним ресурсима, укључујући и допринос стања међународно-правне уређености у овој области (Todić et al., 2018).

У делу актуелних расправа указује се и на географске специфичности простора на којем се налази Република Србија (РС), уз указивање на значај реке Дунав и стања животне средине у сливу Црног мора (O'Higgins et al., 2014; Antonidze, 2010). У савременој литератури разматра се и питање загађивања Ђердапске

клисуре (Teodoru et al., 2005). Прописе РС у области управљања водним ресурсима и саобраћаја на унутрашњим водама требало би процењивати у контексту значаја овог вида саобраћаја за РС (Влада РС 2014: 20 и даље). „На Дунаву, Сави и Тиси политика одрживог развоја усмерена је ка реализацији циљева Стратегије Европске уније за Дунавски регион (Дунавска стратегија)” (Кунц и др., 2017:721). Због тога би се у расправи о овим питањима морао имати у виду и контекст европских интеграција РС (Тодић, 2015; Todić, 2019) укључујући и питање усаглашавања унутрашњих прописа са прописима ЕУ.¹ Саставни део те расправе, поред непосредног усаглашавања унутрашњих прописа са прописима ЕУ, представља и питање чланства РС у релевантним међународним уговорима у области животне средине (Тодић, 2018), укључујући и управљање водним ресурсима и пловидбу на унутрашњим водама.

ПРАВНИ РЕЖИМИ У ОБЛАСТИ УПРАВЉАЊА ВОДАМА И ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Међународни уговори

Односи између правног режима у области унутрашње пловидбе и правног режима у области животне средине могли би бити детаљније сагледавани и са становишта начина како су ова питања регулисана у међународном праву. Осим потенцијалног испитивања међусобних односа два међународно-правна режима (режим вода и режим заштите животне средине), опште питање места које норме међународног права имају у унутрашњем правном поретку могло би бити предмет посебног истраживања. За потребе овог рада опредељујемо се само за указивање на међународне уговоре у ове две области који су од непосредног значаја за РС. Други извори међународног права од значаја за управљање водним ресурсима

1 Усаглашавање прописа РС са прописима ЕУ у области управљања водним ресурсима представља посебно питање које заслужује детаљнију анализу. Због ограничености простора оно остаје ван оквира овог чланка. За више информација о основном извору права ЕУ у области вода видети код Весић, Стојић, 2011. Ипак, требало би имати у виду да се ова питања разматрају у оквиру различитих преговарачких поглавља (у оквиру транспортне политике, поглавље 14; у оквиру поглавља 21 - трансевропске мреже и у оквиру поглавља 27 које се односи на животну средину и климатске промене). (Европска комисија, 2020). Осим тога, и различити субјекти у неколико других области имају или би могли имати непосредан интерес за регулисање ових питања (пољопривреда, енергетика, безбедност хране, заштита здравља, комуналне делатности, итд.). Ова чињеница јасно одражава, између осталог, и сложени карактер проблема као и потребу да се оно пажљиво разматра у контексту интереса различитих субјеката у РС, као и положаја РС у међународним привредним и другим односима.

[Caflish, 2018] се овде остављају по страни.² У том смислу би за РС највећи значај могли имати међународни уговори који за свој предмет регулисања имају управљање водним ресурсима река Дунав, Сава и Тиса у којима РС има статус стране уговорнице. Једини значајнији међународни уговор који РС још није потврдила је Њујоршка конвенција о праву непловидбених коришћења међународних водотокова (Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses, 1997).³ Осим тога, због сложености проблема који су на различите начине повезани са заштитом водних ресурса, у детаљнијој анализи је потребно имати у виду и део међународних уговора који се односи на управљање отпадом, климатске промене, заштиту биодиверзитета, заштиту земљишта, заштиту ваздуха, итд. (Vukasović, Todić, 2021: 70-75).

С друге стране, пловидба унутрашњим водним путевима предмет је регулисања неколико међународних уговора мултилатералног карактера, чију би релевантност за област заштите животне средине требало појединачно сагледавати. Релевантност за РС проистиче из просте чињенице да је РС чланица неких од њих, иако би се на основу детаљније анализе могло и прецизније утврдити релевантност сваког појединачно. Када је реч о чланству РС у овим међународним уговорима, оно обухвата (између осталог) следеће: Конвенција о режиму пловидбе на Дунаву, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 8/49, Додатни протокол уз Конвенцију о режиму пловидбе на Дунаву, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 6/98, Европски споразум о главним унутрашњим водним путевима од међународног значаја (AGN), *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 13/2013, Протокол о комбинованом транспорту на унутрашњим пловним путевима уз Европски споразум о важним међународним линијама за комбиновани транспорт и пратећим постројењима (AGTC), *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 38/2009, Будимпештанска конвенција о уговору о

2 Детаљнија анализа комплетне међународно-правне регулативе би захтевала знатно више простора.

3 То су, пре свега: Конвенција о сарадњи на заштити и одрживом коришћењу реке Дунав, *Службени лист СРЈ – Међународни уговори*, бр. 2/03, Конвенција о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера и Амандмана на чл. 25. и 26. Конвенције о заштити и коришћењу прекограничних водотокова и међународних језера, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/2010, као и Протокол о води и здрављу уз ову конвенцију, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/2013, затим Оквирни споразум о сливу реке Саве, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 12/2004, као и Протокол о спречавању загађења вода проузрокованог пловидбом, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 19/2015, Протокол о режиму пловидбе, *Службени лист СЦГ – Међународни уговори*, бр. 12/2004, и Споразум о заштити вода реке Тисе и њених притока од загађивања, *Службени лист СФРЈ – Међународни уговори*, бр. 1/90.

превозу робе унутрашњим водним путевима (CMNI), *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 1/10), Европски споразум о међународном транспорту опасног терета на унутрашњим пловним путевима – ADN 2015, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 7/2015, Стразбуршка конвенција о ограничењу одговорности у унутрашњој пловидби (CLNI), *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 6/13), итд. Овоме би требало додати и Уговор о оснивању транспортне заједнице, *Службени гласник РС – Међународни уговори*, бр. 11/17, који, такође, садржи одредбе које се односе на водни саобраћај. Извесна питања од значаја за пловидбу регулисана су и билатералним споразумима, међу којима за РС највећи значај имају они који су закључени са суседним државама (Мађарском, Босном и Херцеговином Хрватском, итд.).

Прописи Републике Србије

Неколико група прописа се може сматрати релевантним за питања пловидбе на унутрашњим водама и заштиту животне средине. Кључни значај има Закон о пловидби и лукама на унутрашњим водама – ЗПЛУВ (*Службени гласник РС*, бр.73/10, 121/12, 18/15, 96/2015 – др. закон, 92/2016, 104/2016 – др. закон, 113/17 – др. закон и 41/2018) који, када у члану 1 дефинише предмет уређивања, не спомиње заштиту животне средине на експлицитан начин. Норме о заштити животне средине садржи и Закон о транспорту опасне робе – ЗТОР (*Службени гласник РС*, бр. 104/2016), којим се, између осталог, уређују и „услови за обављање унутрашњег и међународног транспорта опасне робе у ... унутрашњем водном саобраћају на територији Републике Србије.” (чл. 1). С друге стране, област заштите животне средине уређена је огромним бројем прописа у чијем средишту се налази читав сет прописа у области животне средине, међу којима основни значај има Закон о заштити животне средине – ЗЗЖС (*Службени гласник РС*, бр. 135/04, 36/09, 36/09 – др. закон, 72/09 – др. закон, 43/11 одлука УС и 14/16). С обзиром на специфичности саобраћаја на унутрашњим водним путевима још неколико прописа у области животне средине могу бити од значаја за ову анализу а нарочито Закон о управљању отпадом – ЗУО (*Службени гласник РС*, бр. 36/09, 88/10 и 14/16), Закон о водама – ЗВ (*Службени гласник РС*, бр. 30/10, 93/12 и 101/16) и група тзв. хоризонталних прописа и прописа којима се регулишу питања повезана са индустријским загађењем.⁴

4 То су пре свега, Закон о процени утицаја на животну средину (*Службени гласник РС*,

Значајније одредбе ЗПЛУВ о животној средини

Најпре би требало констатовати да ЗПЛУВ не дефинише појам „животна средина” иако га користи 26 пута. Слична је ситуација и са ЗТОР, који овај појам користи у својих 18 чланова. С друге стране, изузетно широком дефиницијом појма „животна средина”, коју даје ЗЗЖС, као основни пропис у области животне средине („скуп природних и створених вредности чији комплексни међусобни односи чине окружење, односно простор и услове за живот”), створена је солидна основа за расправу о питању да ли је уопште могуће потпуно прецизно и доследно јасно одређење граница овог појма. Тако, на пример, ЗПЛУВ прописује експлицитне обавезе различитих субјеката у вези са животном средином међу којима је и обавеза да се, приликом укрцавања терета на брод, то мора бити учињено тако да у свим условима који се могу појавити у пловидби, не може доћи до померања терета који би могао угрозити животну средину (чл. 96, ст. 2). Поштовање правила навигације обавезно је за чланове посаде пловила, што значи да се послови на броду морају обављати на начин који, између осталог, не угрожава „животну средину од загађивања штетним предметима или материјама.”⁵ Уколико се догоди ванредан догађај који би могао да загади животну средину опасним или штетним материјама од стране брода прописана је обавеза члана посаде да обавести заповедника или најстаријег официра палубе који га замењује. Истовремено, у случају опасности, бродолома или друге хаварије чланови посаде су дужни да се „залажу за ... заштиту животне средине” као и за спасавање брода, других лица и терета на броду, док заповедник не нареди да се брод напусти (ст. 2).

У случају да „наступе догађаји који брод или брод у тегљењу или потискивању или лица на њима могу да доведу у опасност, заповедник брода са сопственим погоном је дужан да предузме „све мере за заштиту животне средине.” (Као и спасавање

бр. 135/04, 36/09), Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину (*Службени гласник РС*, бр. 135/04, 88/2010) и Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађивања животне средине (*Службени гласник РС*, бр. 135/04, 25/15). Поред тога, и неки други прописи у области животне средине могу бити од значаја за саобраћај на унутрашњим водама, укључујући прописе у области управљања хемикалијама, заштите природе, итд.

5 Иначе, значење појма „штетни предмети и материје” дефинисано је чланом 4. ЗПЛУВ тако што он обухвата „отпад који настаје на пловилу, укључујући отпад који настаје од рада пловила, отпад од терета, преостали терет и остатке терета.” (тач. 73). Будући да се ради о „отпаду” требало би подсетити на дефиницију „отпада из ЗУО која каже да је отпад „свака материја или предмет који држалац одбацује, намерава или је неопходно да одбаци.” (чл. 5. тач. 17).

лица и отклањање опасности за брод и ствари на броду.”). Поред тога, заповедник има обавезу и да „ако се примети ... загађивање опасним или штетним материјама на водном путу”, опис тог догађаја, односно белешку „одмах унесе у бродски дневник”. Ова обавеза се односи, такође, и на околности ако на броду наступи догађај који угрожава безбедност брода или пловидбе, или ако наступи ванредни догађај на броду, путницима, другим лицима или стварима на броду, или ако се примети било каква непосредна опасност за безбедност пловидбе. О овим догађајима је заповедник брода обавезан да „одмах радио везом обавести остале учеснике у пловидби и најближу лучку капетанију, и да по доласку у прву луку, односно пристаниште, поднесе извештај лучкој капетанији...” Ако је догађај наступио за време пловидбе у иностранству, заповедник је дужан да по доласку у прву луку, односно пристаниште извештај о догађају, заједно са изводом из бродског дневника, поднесе дипломатском или конзуларном представништву Републике Србије.

На основу члана 151. ЗПЛУВ, сваком лицу које теже угрози безбедност животне средине загађивањем опасним или штетним материјама (као и брода, чланова посаде, путника, других лица и ствари на броду), заповедник има право да за време пловидбе ограничи слободу кретања. Ипак, слобода кретања може да се ограничи само до извесне мере. Може бити интересантно да је то допуштено, између осталог, и ако је то неопходно ради „заштите животне средине.” Ово ограничење може за странца да траје најдуже до доласка брода у прву луку, односно пристаниште у које брод уплови, а за држављанина РС најкасније до доласка брода у прву домаћу луку, односно пристаниште. Мере које су предузете уносе се у бродски дневник са образложењем. Осим наведеног, и лучка капетанија има одређене обавезе, ако је то потребно у циљу заштите „животне средине”, а у контексту „безбедности пловидбе.” Заштита животне средине је у равни заштите људских живота, имовине, и безбедности хидрограђевинских објеката на водном путу. Она може да налогом забрани, односно ограничи пловидбу и одреди посебне услове пловидбе (чл. 170. ст. 1).

У циљу заштите животне средине (између осталог) установљава се и пружање услуга сервиса са управљање бродским саобраћајем (VTS) (чл. 188. ст. 1). Такође, прописана је обавеза осигурања одговарајуће заштите на објектима безбедности на међународним водним путевима, бродовима и лукама отвореним за међународни саобраћај од догађаја који могу „угрозити ... животну средину” (као и „сигурност пловидбе, људске животе и здравље.”) (чл. 198).

Процена утицаја на животну средину, као инструмент савремене политике и права у области животне средине, прописана је као обавеза и ЗПЛУВ.⁶ Према одредбама члана 214в, израда процене утицаја на животну средину, као обавеза појединих субјеката, спомиње се у делу који се односи на обавезан садржај „претходне анализе основних фактора” из чл. 214а. став 8 овог закона, односно студије оправданости давања концесије из чл. 227в. Истовремено, процена утицаја на животну средину служи као основа за процену износа сталног дела концесионе накнаде.

Једним од посебно значајних елемената односа према животној средини може се сматрати прописана обавеза да „луке од међународног значаја” буду „опремљене пријемним станицама” у облику „пловила” или „постројења на копну” (чл. 215, ст. 5).⁷ Услови које морају да испуњавају „пријемне станице” прописани су Уредбом о условима које морају да испуњавају луке, пристаништа и привремена претоварна места, *Службени гласник РС*, бр. 33/2015, 86/2016. Слична обавеза постоји и у погледу „смећа са пловила” које се може предавати „пријемним станицама”, односно „постројењима за третман неопасног отпада.” (чл. 68, ст. 2). Истовремено се прописује да пријемне станице морају да буду и на одговарајући начин опремљене (за преузимање каљужне и санитарне отпадне воде, судовима за пријем отпадног уља, отпадног мазива и смећа). И надлежност Агенције за управљање лукама се, једним делом, непосредно односи и на заштиту животне средине (издавање одобрења за обављање лучке делатности, за обављање прихвата отпада, прописивање реда у луци, провера испуњености захтева у поступку издавања сведочанства за постављање и употребу бункер понтонске станице, итд.). У погледу реда у луци, односно пристаништу, ЗПЛУВ експлицитно забрањује сваку делатност која загађује животну средину.

У делу ЗПЛУВ који се односи на инспекцијски надзор предвиђена су одређена овлашћења која се тичу животне средине. Инспекцијски надзор обухвата, између осталог, и изградњу објеката на пловном путу који утичу на загађивање животне средине са пловила (чл. 248), (као и безбедност пловидбе, објекте безбедности пловидбе, затим превоз путника и ствари, као и другу потребну документацију од значаја за инспекцијски надзор), затим надзор над бродовима и другим пловилима у погледу заштите животне

6 У правном систему РС је регулисана посебном групом прописа, а на међународном нивоу посебним међународним уговорим чији је члан и РС.

7 Иначе, „пријемна станица” је дефинисана као место где се предају „штетни предмети и материје” (чл. 68).

средине од загађивања са пловила (као и заштите лица на броду, односно другим пловилима). У вршењу надзора над способношћу бродова за пловидбу, инспектор проверава, између осталог, и да ли су на броду од дана издавања, односно потврђивања бродских исправа издатих на основу техничког надзора брода настале такве битне промене због којих је очигледно да брод у таквом стању није способан да плови без опасности за животну средину (као и за лица, терет на њему).

Нека отворена питања и могућа решења

Једно од првих питања на које би требало указати тиче се начина тумачења садржаја појединих појмова које ЗПЛУВ користи. Тако, на пример, значење формулација „угрожавање безбедности животне средине”, „загађивање унутрашњих вода са пловила”, „претња од загађења”, итд., заслужује да буде детаљније размотрено. Овоме би требало додати и питање значења и усклађености значења више других појмова у области управљања отпадом. Има се утисак да законодавац није имао у виду све потпуно јасне околности на које би се ове формулације могле да односе. Отуда постоји потреба да се упоредном анализом сагледају значење и смисао појмова који се користе у релевантним законским текстовима и сагледа начин њиховог могућег усаглашавања.

Значај процене утицаја на животну средину наглашен је у неколико одредаба ЗПЛУВ због чега би у детаљнијој анализи имало смисла преиспитати постојећи оквир и садржај процене утицаја на животну средину са становишта њиховог доприноса заштити животне средине у специфичним околностима, какве су саобраћај на унутрашњим водама. При том би требало имати у виду да је процена утицаја на животну средину у правном систему РС регулисана релативно детаљно и на нивоу скоро потпуне усаглашености са релевантним прописима ЕУ, као и да постоји солидно утемељена пракса у дугогодишњој примени овог инструмента у политици животне средине.

Обавеза „лука од међународног значаја” да буду „опремљене пријемним станицама” (чл. 215, ст. 5) није јасно профилисана у смислу носиоца ове обавезе. Постоје аргументи којима би се могао бранити став да је то обавеза лучког оператера, али постоје и аргументи у прилог тези да би то могле бити и обавезе Агенције за управљање лукама у делу који се односи на инфраструктуру и супраструктуру у лучком подручју. Ову, и са њом повезане одредбе, имало би смисла детаљније размотрити и предложити решења

којима ће се отклонити постојеће нејасноће.

При разматрању односа између ЗПЛУВ и ЗУО требало би скренути пажњу на неколико питања. ЗПЛУВ директно упућује на закон којим се уређује управљање отпадом само на једном месту. Члан 68, ст. 3 (Обавеза прикупљања, складиштења и предаје на третман постројењу за третман отпада). Ова одредба се везује за одредбу из члана 63, ст. 1 којом се забрањује да се из пловила испушта, излива или избацују у унутрашње воде штетни предмети или материје, укључујући и уље, деривате уља, који могу проузроковати загађење унутрашњих вода или створити препреку или опасност за пловидбу. Истовремено, обавезе које се односе на смеће (чл. 68, ст. 2), реферишу ка постројењима за третман отпада (неопасног), где се каже да се смеће са пловила прикупља ... и, „када је то могуће” након разврставања материјала који се могу рециклирати, предаје пријемним станицама, односно постројењима за третман неопасног отпада. (аут. под). Овоме би требало додати и извесне дилеме које изазива релевантна одредба Члана 68, ст. 4. ЗПЛУВ (опасан отпад са страних пловила) и одговарајућих одредаба ЗУО, ЗЗЖС и др. прописа којима се забрањује преузимање отпада генерисаног на броду ван РС (без примене система и режима дозволе). Значај разјашњења ових дилема требало би посматрати у контексту процена тренутних и потенцијалних количина отпада који се генерише у водном саобраћају и предај на пријемним станицама и исплативости инвестиција у пријемне станице.

У делу који се тиче односа између ЗПЛУВ и ЗВ требало би имати у виду нарочито чл. 102. ЗВ који садржи одредбу која се односи на питања која личе на она која се односе на „пријемну станицу”, уз истовремено упућивање на „посебан закон.” Наиме, ЗВ у овом члану прописује да „у луци, пристаништу, марини и зимовнику морају бити постављени уређаји за преузимање отпадних минералних уља, уљних смеша, отпадних вода и других отпадних материја са пловних објеката, у складу са посебним законом.” (аут. под). Ако се пође од претпоставке да је тај посебан закон у ствари ЗПЛУВ, одмах се уочава да овај последњи говори о „пријемним станицама” које морају бити опремљене на одговарајући начин, док се у ЗВ говори о „уређајима за преузимање” Такође, није исто то што се „преузима” на основу ЗВ и оно што се „предаје” на пријемним станицама из ЗПЛУВ. Потом, субјекти који морају бити опремљени пријемном станицом и они који морају бити опремљени „уређајима за преузимање ...” нису исти, што, такође, изазива извесне дилеме.

ЗАКЉУЧАК

Већи број аргумената указује на растући значај питања управљања водним ресурсима, укључујући и питање утицаја који водни саобраћај има на стање животне средине. Имајући то у виду, као и значај водних ресурса за РС, као и чињеницу да је РС чланица кључних међународних уговора у овој области, не би требало бити дилема да постоји озбиљна потреба да се питање пловидбе унутрашњим водама и заштита животне средине регулишу прописима који ће бити међусобно усаглашени. На то указују и резултате ове анализе која показује да постоји извесан број отворених питања и дилема. Због сложености материје, више је тачака преплитања правног система у области водног саобраћаја и правног система у области заштите животне средине. Можда би се, условно говорећи, могло рећи да је једна од најчвршћих тачака непосредног додира два правна система у „пријемној станици”. При том треба констатовати да је за заштиту животне средине током пловидбе установљен један нормативни оквир, док се заштита лучког подручја и акваторија посебно регулише и то у оквиру надлежности Агенције за управљање лукама. За управљање отпадом на пловилу примењује се систем норми заснован на ЗПЛУВ, док се на „пријемну станицу” и даље поступање са отпадом примењује други систем норми у чијем средишту је ЗУО. Истовремено, и ЗПЛУВ садржи одредбе које се односе на ова питања. Неколико отворених питања на која је указано чини јасним да би везе између два правна система требало уредити на усклађен и функционалан начин. На то, на специфичан начин, указују и обавезе које РС има по основу међународних уговора у области водних ресурса и животне средине у целини, као и обавезе из процеса усклађивања унутрашњих прописа са прописима ЕУ.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Весић, Добрица и Србијанка Стојић. 2011. „Оквирна директива о водама“, *Европско законодавство*, 35-36: 42–49.
- Вучић, Михајло. 2016. „Појам међународног водотока и проблеми његовог правног дефинисања“. *Правни живот: часопис за правну теорију и праксу*, Год. 65, књ. 583, бр. 9: 457–47.
- Влада РС. 2014. Стратегија развоја водног саобраћаја Републике Србије од 2015. до 2025. године. *Службени гласник РС*, бр. 3/2014.
- Влада РС. 2017. *Стратегија управљања водама на територији Републике Србије до 2034. године. Службени гласник РС*, бр.

3/2017.

- Европска комисија. 2020. *Република Србија Извештај за 2020. годину*, SWD(2020) 352 коначна верзија, Брисел, 6. 10. 2020. године. https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/serbia_report_2020_SR.pdf (18.1.2021).
- Закон о пловидби и лукама на унутрашњим водама – ЗПЛУВ (*Службени гласник РС*, бр.73/10, 121/12, 18/15, 96/2015 – др. закон, 92/2016, 104/2016 – др. закон, 113/17 – др. закон и 41/2018, 95/18 – др. закон, 37/19 – др. закон, 9/20)
- Закон о водама – ЗВ (*Службени гласник РС*, бр. 30/10, 93/12 и 101/16)
- Закон о заштити животне средине – ЗЗЖС (*Службени гласник РС*, бр. 135/04, 36/09, 36/09 – др. закон, 72/09 – др. закон, 43/11 одлука УС, 14/16 и 76/18)
- Закон о управљању отпадом – ЗУО (*Службени гласник РС*, бр. 36/09, 88/10 и 14/16)
- Закон о транспорту опасне робе – ЗТОР (*Службени гласник РС*, бр. 104/2016)
- МЗЖС. 2019. *Резултати испитивања квалитета површинских и подземних вода за 2018. годину*. Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине: Београд.
- МЗЖС. 2019. *Управљање отпадом у Републици Србији у периоду 2011-2018. година*. Министарство заштите животне средине, Агенција за заштиту животне средине: Београд
- Кунц, Ивана; Наташа Бојковић и Катарина Вукадиновић. 2017. „Управљање бродским отпадом – европска политика“. *Ecologica*, 87: 720–725.
- Тодић, Драгољуб. 2015. „Међународни уговори, услови за чланство у Европској унији и Република Србија“, *Европско законодавство*, 51: 34-53.
- Тодић, Драгољуб. 2018. „Статус Републике Србије у савременим међународним уговорима у области животне средине и уставу (1974-2006)“. *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 79: 331–350.
- Allouche, Jeremy. 2016. “The birth and spread of IWRM – a case study of global policy diffusion and translation”, *Water Alternatives* 9 (3): 412–433.
- Antonidze, Ekaterina. 2010. “ICZM in the Black Sea region: experience and perspectives”. *Journal of Coastal Conservation*, 14(4): 265–272.
- Cafilisch, Lucius. 2018. “The Contemporary Law of International Watercourses: Some Aspects and Problems”. *Swiss Review of International and European Law* 28: 297–315.
- Dellapenna, Joseph W; Joyeeta Gupta; Wenjing Li; and Falk

- Schmidt. 2013. "Thinking about the Future of Global Water Governance". *Ecology and Society* 18(3): 28.
- De Strasser, Lucia, Lipponen, Annukka, Howells, Mark, Stec, Stephen, and Brethaut, Christian. 2016. "A Methodology to Assess the Water Energy Food Ecosystems Nexus in Transboundary River Basins". *Water* 8(2): 59.
- Gerlaka, K. Andrea; Lily House-Petersc; Robert G. Varadya; Tamee Albrechtb; Adriana Zúñiga-Terána; Rafael Routson de Grenadea; Christina Cookd; Christopher A. Scott. 2018. "Water security: A review of place-based research". *Environmental Science and Policy* 82: 79–89.
- Kaiser, Ilza Machado; Barbara Stolte Bezerra, and Leslie Ivana Serino Castro. 2013. "Is the environmental policies procedures a barrier to development of inland navigation and port management? A case of study in Brazil", *Transportation Research Part A*, 47: 78–86.
- Malagurski, Branislav. 2009. "International-Law Aspects of the Danube Navigation and Environmental Protection Regime", 25 *Pravni Vjesnik* 25: 89–122.
- Mihic, Svetlana; Mirjana Golusin and Milan Mihajlovic. 2011. "Policy and promotion of sustainable inland waterway transport in Europe – Danube River". *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15: 1801–1809.
- Muller, Mike. 2010. "Fit for purpose: taking integrated water resources management back to basis". *Irrig. Drain. Syst.* 24 (3-4), 161–175.
- Nayar, V. 2013. "The Water Crisis—Rethinking Water Governance". *Journal of Land and Rural Studies*, 1(1), 75–94. doi: <https://doi.org/10.1177/2321024913487271>
- O'Higgins, Tim; Andrew Farmer, Georgi Daskalov, Stale Knudsen, and Laurence Mee. 2014. "Achieving good environmental status in the Black Sea: scale mismatches in environmental management". *Ecology and Society*, 19(3): 54. <https://www.jstor.org/stable/26269626>.
- Pauli, Gernot. 2010. "Sustainable transport: A case study of Rhine navigation". *Natural Resources Forum*, 34, 4: 236–254. doi:10.1111/j.1477-8947.2010.01309.x.
- Shaw, Rajib; Umma, Habiba; Abedin, MD. Anwarul. (Eds). 2013. *Water Insecurity: A Social Dilemma*, Bingley, United Kingdom: Emerald Group Publishing Limited.
- Teodoru, Cristian and Bernhard Wehrli. 2005. "Retention of Sediments and Nutrients in the Iron Gate I Reservoir on the Danube River". *Biogeochemistry*, 76(3), 539–565. <https://www.jstor.org/stable/20055319>.
- Todić Dragoljub, and Miodrag Zlatić. 2018. "Transboundary cooperation of Western Balkan states in the field of water resources management: Between the existing treaties and a new international treaty". *Environmental Science & Policy*, 89: 67–72.

- Todić, Dragoljub. 2019. "Multilateral Environmental Agreements and EU Integration of Western Balkan States (Status of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Croatia in Multilateral Environmental Agreements)". *European Energy and Environmental Law Review*, February 2019, 28(1): 17–27.
- UNECE. 2017. *Assessment of the water-food-energy ecosystems nexus and benefits of transboundary cooperation in the Drina River Basin*. United Nations: New York and Geneva. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/publications/WAT_Nexus/ECE_MP.WAT_NONE_9/Drina-FINAL-EN-WEB_final-correct.pdf. Приступљено: 15. 3. 2019.
- UNESCO. 2019. *The United Nations World Water Development Report 2019, Leaving No One Behind – Facts and Figures*. UNESCO. Paris.
- UNESCO. 2020. *The United Nations World Water Development Report 2020, Water and Climate Change*, UNESCO, Paris.
- UN Environment. 2019. *Global Environment Outlook 6*. Chapter 9 – Freshwater. UN Environment, Cambridge University Press.
- Vukasović, Vid i Dragoljub Todić. 2021. *Environmental Law in Serbia*, Wolters Kluwer.

Dragoljub C. Todić*

Institute of International Politics and Economics, Belgrade

INLAND WATERWAYS TRAFFIC AND QUALITY OF ENVIRONMENT: RELATIONS BETWEEN TWO LEGAL FIELDS

Resume

The article provides an overview of key issues that determine the general context of the discussion. The analysis covers the internal regulations of the Republic of Serbia (RS) in two areas: inland waterways traffic and environmental protection. When it comes to inland waterways traffic regulations is analyzed from the standpoint of the environmental protection criteria. Particular attention is drawn to the provisions regulating the obligations and rights of different subjects in terms of measures for the prevention of environmental pollution, including waste management. Equally, the paper also points to the environmental regulation that is of relevance for the inland waterways traffic. Additionally, there has been provided an overview of the most important international treaties regulating inland waterways traffic and environmental protection. The main goal of this paper is to examine the way in which the protection of the environment is regulated in the regulations governing inland waterways traffic. Points of convergence of the two legal regimes have been identified, while an emphasis is put on open questions and possible weaknesses in the existing system of norms.

Keywords: water resources, inland waters, traffic, environment, waste management, international environmental treaties⁹

* dtodic@ymail.com

** Овај рад је примљен 1. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

Вера Арежина*

Факултет политичких наука, Београд

Ненад Спасојевић**

Факултет политичких наука, Београд

ИСТРАЖИВАЊЕ О ЗАСТУПЉЕНОСТИ ЖЕНА НА ЗНАЧАЈНИМ ДРУШТВЕНИМ ПОЛОЖАЈИМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Сажетак

Положај жене у Србији мењао се током деценија, од њене првобитне улоге мајке и домаћице унутар домаћинства. Данас се жене у Србији налазе на значајним положајима, теже остваривању својих каријера, одавно имају и право гласа и одлучивања, али су уједно и даље стуб домаћинства. Циљ овог рада је да прикаже и објасни колико се улога жене у Србији заиста променила и да ли жене данас уживају већа права него што су их пре имале. У раду је коришћен аксиолошки теоријско-методолошки приступ, као и комбиноване методе. Такође, кроз резултате истраживања које су спровели студенти друге године студија и академско особље Факултета политичких наука у Београду у априлу 2020. године, биће представљени и ставови 710 грађанки и грађана Србије по питању положаја жена на значајним друштвеним положајима. Поред тога, биће анализирани и њихови ставови и о другим аспектима који су кључни када се говори теми заступљености жена на значајним друштвеним положајима.

Кључне речи: заступљеност жена, равноправност полова, истраживање, методологија истраживања

* vera.arezina@fpn.bg.ac.rs.

** nenadspasojevic96@gmail.com.

УВОД

У раду смо приказали колико се улога жене променила од периода између два светска рата, током Антифашистичког покрета жена и добијања права гласа после Другог светског рата у Србији. Разматрали смо колико су после 2000. године усвајање закона и других докумената, одржавање семинара и конференција допринели побољшавању положаја жена и остваривању полне једнакости, као и актуелне проблеме око феминизма и насиља над женама у свим областима друштва.

Циљ овог рада су објашњење и дескрипција положаја жена на значајним друштвеним положајима у Републици Србији. Методе које смо примењивали су компаративна, испитивање ставова путем анкета, као и квалитативна метода анализе садржаја докумената.

Приказали смо резултате спроведеног истраживања о ставовима грађанки и грађана Србије по питању равноправности полова, условима запошљавања, укључујући квалификације, радно искуство, брачни и породични статус, као и приликом одређених друштвених и политичких положаја.

Положај жена у Србији између два светска рата

После Првог светског рата, жене нису имале право гласа, нису им биле доступне одређене школе и занимања, а ако су и радиле, биле су плаћене мање од мушкараца. Иако је законом уведено обавезно четворогодишње основно школовање у Краљевини Југославији, у многим крајевима није било школа ни учитеља. „Неке професије по закону су биле доступне само мушкарцима (судство), а у другима су жене биле дискриминисане (у медицини). У таквим условима жене су све више истицале захтев да се и њима учине доступним све врсте школа и све професије и у исто време су захтевале и право гласа и уопште једнака политичка права“ (Томшич 1981, 18).

У том периоду настају многа женска друштва ради остваривања њихових грађанских и политичких права, као што су *Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права* (касније постаје *Женски покрет*), *Удружење универзитетски образованих жена*, *Удружење студенткиња Београдског универзитета*, *Југословенски женски савез*, *Лига жена за мир и слободу*, *Секретаријат жена социјалиста (и комуниста)* у оквиру Социјалистичке радничке партије Југославије (Божиновић 1996, 73–74).

Иако је Краљевина Југославија ратификовала Конвенцију Међународне организације рада у децембру 1926. године када жене добијају равноправан положај са мушкарцима, то се слабо примењивало. „Многи послодавци су вршили злоупотребу закона, прилагођавајући их сопственим интересима. Закон се не спроводи у текстилним индустријама, где су жене углавном биле запослене. То је, пред почетак Другог светског рата, условило нове штрајкове. Настали из економских побуда, убрзо су се проширили и на политичку сферу“ (Аритонових 2009, 244). Осим тога, иако је било више студенткиња и запослених жена на факултетима, оне су биле малобројне и на нижим положајима у односу на мушкарце. „Проценат студенткиња у Београду, Загребу и Љубљани никада није прелазео 10%. Ако би и биле запослене на универзитету, жене су се најчешће налазиле у звању асистента, доцента или лектора“ (Вучетић 2007, 135).

Током Другог светског рата, 1942. године у Босанском Петровцу основан је Антифашистички фронт жена (АФЖ) са циљем да мобилише жене ради учешћа у оружаним и диверзантским акцијама, за прикупљање хране и одеће за гладне и избеглице, за бригу о деци, и друго. Ова организација је и после рата била главна за просвећивање жена у заосталим крајевима, збрињавање деце, напуштање обичаја ношења зара и фереце. Антифашистички фронт жена је учествовао у доношењу закона и прописа из области положаја жена, подстицао је учешће жена у привредним и политичким активностима и представљао је жене у међународном женском покрету. „Кроз АФЖ су се жене активирале у стварању материјалних и других услова за своју равноправност, развијале иницијативу и контролу над читавим системом помоћи радној жени и детету“ (Добрић 1987, 8). Ова централизована политичка организација жена укинута је 1953. године, када је основан Савез женских друштава Југославије који се бави отварањем дечијих установа, школских кухиња, и слично.

Жене су добиле право гласа у Србији на првим изборима после рата за Уставотворну скупштину у новембру 1946. године, када су гласали сви мушкарци и жене у земљи са навршених 18 година живота. Исто године донет је устав Федеративне Народне Републике Југославије у коме се наводи да су жене „равноправне са мушкарцима у свим областима државног, привредног и друштвено-политичког живота“ (Марков 2001, 18). После тога, жене су имале значајне положаје у савезним органима и министарствима у СФР Југославији, међународним организацијама, науци, култури, уметности и друго.

Промена улоге жена у Србији последњих деценија

После 2000. године, жене су биле на веома важним политичко-друштвеним положајима, као што су председница Народне скупштине Републике Србије, в.д. председница Републике Србије, председнице политичких странака, министарке, чланице управних одбора и других институција, а данас је први пут жена на положају председника Владе Републике Србије. И поред тога, иако су у Србији усвојена многа документа о заштити жена, *Закон о равноправности полова*, *Закон о раду*, *Закон о спречавању злостављања на раду*, *Закон о забрани дискриминације*, *Национална стратегија за родну равноправност*, а основано је и Координационо тело за родну равноправност, и данас се много жена бори за равноправност полова, против дискриминације, насиља у породици или злостављања на раду.

У области радних односа, жене се често суочавају са бројним проблемима дискриминације, до онемогућавања да напредује, што је познато као *стаклени плафон*, или се на исте позиције бирају мушкарци са нижим квалификацијама. „Последњи подаци говоре да је у основним и средњим школама у Србији 44% оних који су запослени раде на одређено време. Имамо, дакле, низак квалитет запослености, односно неквалитет запослености, рад на пословима у оним секторима у којима су традиционално биле и највише запослене жене. Чини ми се да, када су упитању Србија и запошљавање, више немамо само стаклени плафон, с обзиром на то да су ту подаци заиста поразни, него и стаклене зидове. Дакле и они сектори у којима су жене и могле да нађу посао, све више се сужавају“ (Вељић 2019).

Још већи проблем је породично насиље, јер је у последње две деценије у Србији убијено више од три стотине жена, а после усвајања *Закона о спречавању насиља у породици* 2017. године, регистровано је више од 132.000 случајева породичног насиља (Данас, 2020; упоредити са: Блиц, 2019). На основу истраживања о узроцима партнерског насиља, сматра се да је промена улоге жене довела до већег насиља. „Квалитативном и квантитативном анализом обухваћено је 25 случајева хомицидног партнерског насиља мушкарца према жени и девет случајева хомицидног партнерског насиља жене према мушкарцу који су се догодили на подручју Града Београда у периоду од 1999. до 2011. године“ (Симеуновић-Патић и Јовановић 2013, 18). Такође, спроведено је прво интердисциплинарно истраживање у Србији у коме је анализирана судска пракса од 2015. до 2017. године, урађене су

студија случаја, истраживање ставова са многим професионалцима и разговори са женским организацијама. У истраживању се истиче да је важно законски фемицид одредити као посебно кривично дело. „Фемицид је родно засновано убиство и у Србији се не третира као посебно кривично дело. Чак 74 одсто фемицида извршено је у партнерском и породичном контексту, а у 68 одсто фемицида извршено је у стану, кући жртве или починиоца“ (Данас 2019). И поред тога, одбијен је предлог неколико наших и страних невладиних организација да се термин фемицид уведе у *Кривични закон Републике Србије* (WECF 2018).

Истраживање о заступљености жена на значајним друштвеним положајима у Републици Србији

Током априла 2020. године, студенткиње и студенти Факултета политичких наука Универзитета у Београду спровели су заједно са наставним кадром истраживање под називом „Заступљеност жена на значајним друштвеним положајима у Србији“.¹ Идеја овог истраживања била је да се испитају ставови грађана Републике Србије о овој веома битној теми, о којој се и даље недовољно говори у јавности (Термиз и Арежина 2015, 84–87). Реализација истраживања одвијала се у периоду од 06.04. до 18.04.2020. године, а учесници су попуњавали *Google online* упитник, који се састојао од питања отвореног, затвореног и мешовитог типа. Укупан број попуњених анкета био је 710, а слали су их грађани из свих делова Србије. На крају су добијени подаци обрађени путем специјализованог програма који се користи за обраду података - *SPSS* (Statistical Package for the Social Sciences). *SPSS* представља један од неколико специјализованих програма који се користе за обраду података приликом испитивања ставова јавног мњења (IBM 2020).

Иако мислимо да би представљање оваквог истраживања на основу само 710 учесника истраживања било одговарајуће углавном за објављивање у неком од академских часописа Факултета политичких наука, Филозофског или Правног факултета, сматрали смо да је и такав број учесника истраживања ипак репрезентативан за објављивање једног пресека на микро-плану положаја жена у Републици Србији у академском часопису од националног значаја. Нисмо правили анализу многобројних проблема са којим се сусрећу

1 Ово истраживање спровели су студенткиње и студенти Факултета политичких наука, друге године основних студија са смера социјална политика и социјални рад, а у склопу својих наставних активности током летњег семестра на предмету *Методологија политиколошких истраживања са статистиком*.

и жене и мушкарци у данашњем српском друштву, нити анализу актуелне политизације друштвеног положаја жена и уопште улоге породице у српском друштву, него смо се фокусирали само на резултате истраживања колико се поштују законодавни акти у вези са заступљеношћу жена на значајним друштвеним положајима у Републици Србији. Према пристиглим попуњеним упитницима у истраживању које смо спровели над 710 особа, број женске популације био је двоструко већи – 68,3%, док је испитаника супротног пола било 31,7%. Брачно стање испитаника је било следеће: највећи број је оних који нису у браку 70,3%. Одмах затим су грађани који се налазе у брачној заједници и њихов проценат је мањи и износи 17,9%. Занимљив је и податак да одређени број испитаника живи у ванбрачној заједници, тачније 6,5%. Средина у којој живе испитаници који су учествовали у истраживању је следећа: већина њих живи у урбаној средини – 66,5%, док је преосталих једна трећина, тачније 33,5% испитаника из руралних предела Србије.

По питању радног сектора анкетираних, највећи број ради у приватном сектору 20,8%, док је број оних који су запослени у јавном сектору скоро упола мањи, тачније 11,4%. Од осталих испитаних истичу се и они који су незапослена лица, 8,7%, док је број оних који имају свој бизнис 4,5%. Још једно питање се односило на општа питања испитаника, те је тако по питању образовања ситуација следећа: највећи проценат испитаних има завршену четворогодишњу школу 39,6%, а још 4,4% има завршену трогодишњу средњу школу. Број оних који имају завршен факултет износи 36,5%, са завршеном вишом школом је 12,8%, док је проценат оних који имају завршен мастер или докторске студије нешто мањи и износи 5,6%.

Добијени подаци су у процесу обраде подељени како би према полној структури били представљени ставови испитаника овог истраживања. Тако ће овде резултати бити стратификовано представљени у виду ставова испитаника, како би се лакше упоредили и на тај начин увиделе сличности и разлике у њиховим ставовима.

На питање да ли су задовољни својом финансијском ситуацијом, мушки испитаници, тачније њих 33% одговорили су да су потпуно задовољни, а нешто мањи проценат - 27%, изјаснило се да је углавном задовољно. Уопште незадовољних својом финансијском ситуацијом је свега 9% испитаника. Слична ситуација је и код женског дела испитаника, тако је њих 60% потпуно задовољно или задовољно својом тренутном

финансијском ситуацијом, док је њих 13% углавном незадовољно, а 7% је у потпуности незадовољно.

Када се пређе на конкретна питања која се односе на положај и заступљеност жена у друштвеном и политичком животу у Србији, једно од најчешћих питања које се годинама уназад поставља односи се на равноправности полова. Више од половине мушких испитаника – 51,6% сматра да је равноправност полова углавном остварена у Србији, а још 7,1% сматра да је у потпуности остварена. Нешто више од трећине њих – 36,9% испитаника, мишљења је да равноправност полова углавном није остварена, а још 4,4% сматра да није уопште остварена. Тако да мушки испитаници сматрају да је равноправност полова у код скоро 60% испитаних остварена. Са друге стране код женских испитаника ситуација је другачија. Наиме, 54% жена сматра да углавном није остварена равноправност међу половима у Србији, док још 6% сматра да уопште није остварена. Наспрам тога, осталих 40% жена сматра да је у потпуности – 1,2% и да углавном јесте остварена равноправност – 38,8%. На тај начин примећујемо размимоилажења у ставовима мушкараца и жена по питању равноправности у Србији.

Наредна питања у истраживању односила су се на утицај појединих елемената као пресудних приликом запошљавања. Тако смо испитивали колику улогу имају стручна квалификованост, радно искуство, физички изглед, брачни и породични статус. На питање о утицају стручне квалификованости при запошљавању, више од половине мушких испитаника – 55,6% сматра да стручна квалификованост има углавном пресудну улогу, док још 23,1% има мишљење да има веома пресудну улогу при запошљавању. Слично мушким испитаницима, одговарале су и жене. Тако њих 52,2% има став да стручна квалификованост код жена утиче на њихово запошљавање, а још 25,2% сматра да то има веома пресудну улогу. Када се сагледају одговори оба пола, примећује се да скоро сличан проценат испитаних, близу 80% у оба случаја, сматра пресудном стручну квалификованост при запошљавању жена.

Када је радно искуство у питању, 50,2% мушкараца је сагласно да радно искуство углавном има пресудну улогу приликом запошљавања жена, док додатних 25,3% сматра да је та улога веома велика. Насупрот њима, 16,9% мушкараца сматра да радно искуство углавном нема пресудну улогу, а 4,4% сматра да радно искуство није битно. Према наведеноме, стиче се закључак да нешто мало више од једне петине испитаних мушкараца не види радно искуство као пресудну улогу, док далеко већи број од скоро 80% њих сматра да радно искуство има важну улогу при запошљавању

жена у Србији. Као и код мушкараца слични одговори су и код жена, те тако 50% сматра да радно искуство углавном има утицај на запошљавање жена, док 30% жена истиче да радно искуство веома утиче на запошљавање.

Иако радно искуство и стручна квалификованост кандидата имају приоритет, истраживали смо да ли је физички изглед битан елемент приликом запошљавања. Тако наполовично мушки испитаници сматрају да физички изглед има пресудну улогу при запошљавању, тачније 38% испитаника сматра да изглед углавном има пресудну улогу, док још 26% сматра да изглед има веома пресудну улогу. Наспрам њих, 25% мушких испитаника сматра да изглед углавном нема пресудну улогу. Код женских испитаника, ставови по овом питању су додатно израженији. Тако 46,6% жена сматра да физички изглед углавном игра битну улогу, док још 28,9% жена сматра да игра веома битну улогу. Дакле, више од три четвртине жена дели ставове мушких испитаника о значају физичког изгледа при запошљавању.

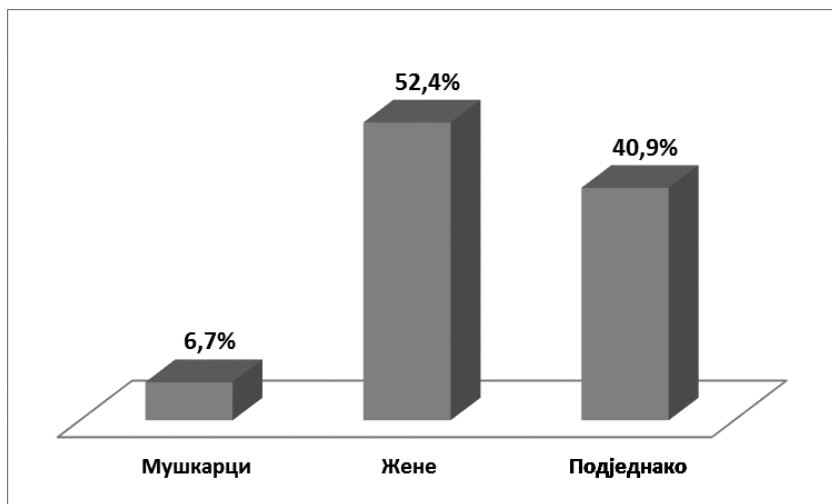
По питању брачног статуса приликом запошљавања жена у Србији, 43,6% мушкараца заступа став да брачни статус углавном нема битну улогу. Поред њих још 13,3% мушкараца сматра да брачни статус углавном нема пресудну улогу. Са друге стране, 26,2% мушкараца сматра да брачни статус има важну улогу, док њих 9,3% дели мишљење да је улога брачног статуса приликом запошљавања жена веома велика. Код жена брачни статус углавном нема пресудну улогу приликом запошљавања, те је то став највећег броја жена - 35%, а још 12% сматра да уопште нема. Међутим, насупрот њима сличан је проценат жена које мисле да брачни статус ипак има пресудну улогу. Тако 32% жена је уверења да брачно стање углавном има пресудну улогу при запошљавању, а још 16% сматра да је брачни статус пресудан у одлучивању о запослењу неке жене. На овај начин видимо да су ставови мушких и женских испитаника скоро исти, те да су одговори углавном близу подједнаких процента, ако поредимо оне који се на неки начин слажу или не слажу са тврдњом.

Поред брачног, испитивали смо да ли родитељски статус има утицаја на запослење и каријере жена у Србији. У истраживању смо дошли до резултата да 33% испитаника има мишљење да родитељски статус углавном има пресудну улогу, а још 21% испитаника сматра да има веома пресудну улогу приликом запошљавања жена. С друге стране, 29% испитаних мушкараца изјавили су да родитељски статус углавном нема, а 8% њих мисли да уопште нема пресудну улогу при запошљавању жена. На исто

питање, женски испитаници су имали следеће ставове. У много већем проценту у односу на мушкарце, 70% жена је изјавило да родитељски статус жене има велику или преседну улогу при њиховом запошљавању. Мање од једне петине жена сматра да овај статус углавном нема, а још 5% жена одговориле су да уопште нема пресудну улогу при запошљавању.

Врло често се може чути у медијима да запослени у Србији доживљавају мобинг на радном месту, односно да су жртве мобинга колега или надређених. Сходно томе испитали смо ставове мушкараца по питању тога ко чешће трпи мобинг на послу у Србији. Мушкарци су већински – 52,4% одговорили да мобинг трпе жене, док је 6,7% мушкараца сматра да су они чешће жртве мобинга на послу. Знатан број од 40,9% испитаника сматра да оба пола подједнако доживљавају мобинг на свом радном месту. По истом питању жене су много израженије у својим одговорима. Наиме, чак 77,5% жена сматра да су оне чешће на удару мобинга на својим пословима, док тек 1,9% жена сматра да су то мушкарци. У односу на мушке испитанике, много мањи број жена – 20,6% сматра да су оба пола подједнако угрожена од мобинга на својим радним позицијама. На овај начин можемо приметити израженији став оба пола да су жене те које су изложеније мобингу, наспрам мушкараца, било да су ставови мушких или женских испитаника.

Слика 1. Одговори мушких испитаника на питање ко на пословима чешће доживљава мобинг

Извор: Обрада аутора.

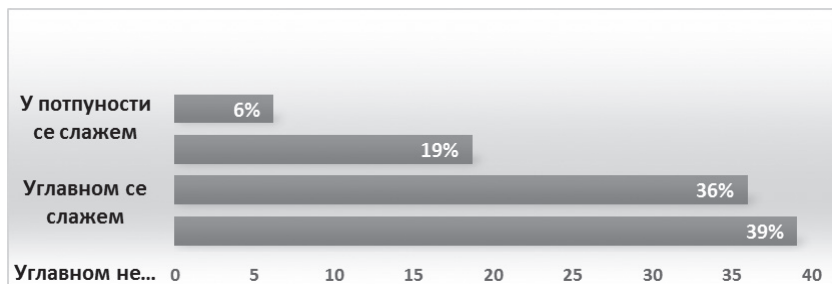
Посебно питање у истраживању односило се на кућне послове, јер то може показати однос у подели послова у домаћинствима у Србији. Тако на питање ко обавља кућне послове у вашем домаћинству, највећи број мушкараца у Србији – 46,7%, изјавили су да то претежно обавља мајка, а још 13,8% је става да то обавља мајка. После тога је став да кућне послове обављају упоредо отац и мајка, што сматра 36,9% мушкараца. Веома мали проценат мушких испитаника сматра да је то отац, те тако свеукупно 2.6% мушкараца види оца као особу која обавља кућне послове у домаћинству. Код женских испитаника резултати показују да жене сматрају да кућне послове претежно обављају мајке и то у 47,8% случајева, док је 20,8% жена изјавило да кућне послове обавља само мајка, као део заједнице. Осим тога, 29,1% жена сматра да кућне послове обављају подједнако и мајка и отац. Веома мало жена је одговорило да кућне послове обављају очеви, односно мушкарци, што доводи до закључка да оба пола претежно виде мајку, односно жене као те које обављају кућне послове.

У тежњи за остваривањем свих својих животних планова, људи често не стижу да постигну све оно што су планирали. Зато је нас занимало који од полова може боље, лакше и на крају успешније да усклади своју професионалну каријеру, друштвени живот и породицу. Највећи број мушких испитаника, скоро половина, тачније 49% мишљења је да и мушкарци и жене подједнако добро могу да ускладе своје каријере, друштвени живот и породицу. Нешто мање од једне трећине мушкараца – 30%, сматра да су то пре мушкарци, док је око 21% мушкараца изјавило да су то припаднице нежнијег пола. Међутим, у значајно већем проценту у односу на мушкарце, око 59% жена изјавило је да оне могу боље умеју да ускладе каријеру, друштвени живот и породицу. Затим следе оне које мисле да то подједнако добро могу постићи и мушкарци и жене, тачније то је став њих 22 %, док 19% жена има став да мушкарци боље успевају да се изборе са овим изазовом. На ово питање, мушкарци и жене су имали дијаметрално супротне ставове.

Иако су жене више деценија бориле за своје право гласа и учествовање у политичком животу у Србији, стање за њих је и данас доста тешко. Нас је занимало да сазнамо ко је бољи политичар, мушкарац или жена. Резултати нам показују да се највећи проценат мушких испитаника, 39% уопште не слаже са тврдњом да су у целини гледано мушкарци бољи политичари од жена, док се додатних 36% углавном не слаже са овим ставом. Са друге стране, знатно мањи проценат мушкараца се углавном слаже

са овим ставом 19%, а тек 6% њих се у потпуности слаже да су мушкарци у целини бољи политичари од жена. Дакле, можемо закључити да мушкарци и те како подржавају жене у њиховом политичком животу, те их самим тим сматрају и адекватним учесницима у политичком деловању. Одговори на исто питање код женских испитаника показују да се 62,7% жена уопште не слаже са тим ставом, а још 24,5% се углавном не слаже. Ови одговори потврђују став жена да сматрају да равноправно учествују у политици, што је слично ставовима мушкараца у претходном делу. Додатно у прилог томе су и подаци да се око свега 13% жена на неки начин слаже са тим да су мушкарци бољи политичари од жена, што је када се све сагледа далеко мањи проценат.

Слика 2. Одговори мушких испитаника на питање да ли су мушкарци бољи политичари од жена

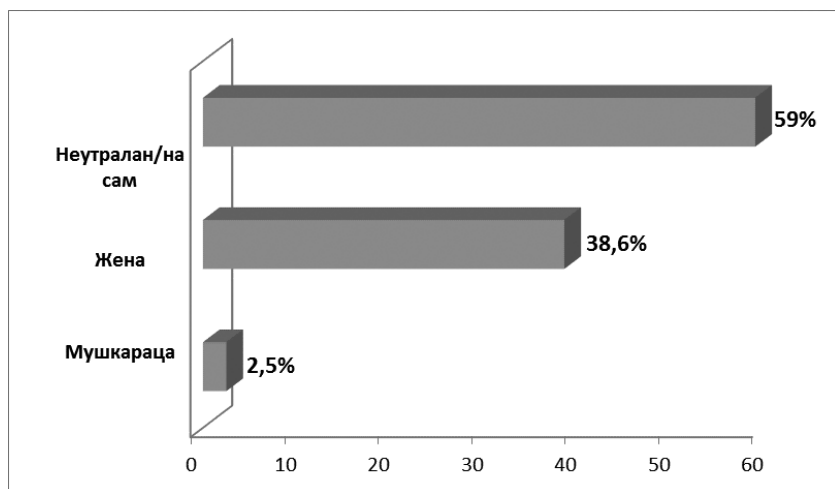
Извор: Обрада аутора.

Грађанима је било постављено питање које се односи и на положај жена по питању једне значајне политичке позиције. Наиме, испитивали смо грађане да ли би гласали за жену као кандидата на изборима за председника. Код мушких испитаника већина је изнела став да би гласали и то процентуално врло високо, око 84% испитаника. Док је 16% испитаника на ово питање одговорило негативно. Женски испитаници су такође имали висок степен подршке када су у питању избори на којима би као кандидат била особа женског пола. Тако је близу 100%, тачније 94% сматра да би гласало за кандидата женског пола, док веома мали проценат од 6% жена не би гласало.

У складу са темом истраживања, једно питање се односило који пол је потребнији на водећим друштвеним позицијама. На основу истраживања испитаници су одговорили крајње неутрално, односно 77,3% не сматра ни да су то мушкарци ни жене. Поред тога, оба пола су скоро изједначена у ставовима мушкараца, те је 11,1%

мушкараца сматра да је потребно више мушкараца, а 11,6% да је потребно више жена. Код женских испитаника, више од половине – 59% има неутрални став који пол је потребнији на водећим друштвеним позицијама. Међутим, код женских испитаника је већи број оних који сматра да су ипак жене потребније на водећим позицијама, те је то став 38,6% испитаника. Свега 2,5% жена сматра да су ипак мушкарци потребнији на овим позицијама. Ово нам показује израженију разлику у ставовима мушкараца и жена по овом питању, те да жене ипак у већој мери сматрају свој пол потребнији на водећим позицијама у друштву.

Слика 3. Одговори женских испитаника на питање да ли је потребно више жена или мушкараца на водећим позицијама

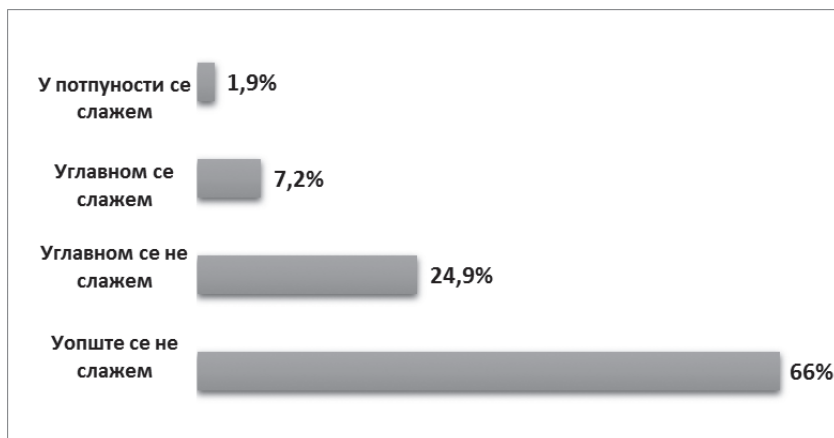
Извор: Обрада аутора.

Сходно претходном питању, истраживали смо и то ко има већи утицај на водећим позицијама у Србији. Тако мушки испитаници, око 47% сматра да и мушкарци и жене имају подједнак утицај у друштву сходно позицијама које заузимају. Међутим, 38% мушких испитаника је става да жене имају мањи утицај у односу на мушкарце на водећим позицијама, док тек 15% њих сматра да жене имају значајнији утицај у односу на мушкарце на водећим позицијама. Око 39% жена сматра да и мушкарци и жене имају подједнак утицај, што је нешто мањи проценат у односу на мушке испитанике. Слично мушким испитаницима, око 11% жена сматра да оне имају већи утицај сходно позицијама у односу на мушкарце. Око половине жена сматра да мушкарци имају већи утицај у односу

на жене на водећим позицијама. Ово показује да жене у односу на мушкарце много више сумњају у утицај који женски пол може да оствари наспрам мушкараца када су ове позиције у питању.

По питању позиција које захтевају лидерске вештине и да ли оне више пристају мушкарцима него женама, мушки испитаници су истакли следеће ставове. Најмањи проценат, око 9,3% мушких испитаника су у потпуности сагласни, а око 16,4% мушкараца је углавном сагласно да одређене лидерске вештине више пристају мушкарцима него женама. С друге стране, већина мушкараца, односно 34,3% није сагласно са овим ставом, а за опцију уопште се не слажем је највећи проценат од 40% мушких испитаника. Сличног става су и женски испитаници, с тим да много више односно, 66% женских испитаника се уопште не слаже са ставом да лидерске вештине више пристају мушкарцима него женама, а још 24,9% жена се углавном не слаже са тим ставом. Насупрот томе, мање од 10% женских испитаника сматра да мушкарцима више него женама пристају лидерске вештине.

Слика 4. Одговори женских испитаника на питање позиције које захтевају лидерске вештине више пристају мушкарцима него женама

Извор: Обрада аутора.

У вези питања да женама није пружено довољно прилика како би доказале да су способне за рад на извршним позицијама, око 40% мушких испитаника се углавном слаже, а још 13,8% у потпуности слаже са тим ставом. Дакле, око половине односно 53,8% мушких испитаника у некој мери слаже са овим ставом, насупрот 46.2% испитаника који се углавном или уопште не слажу са тим да женама

није пружено довољно прилика да раде на извршним позицијама. На исто питање, 47% женских испитаника је одговорило да се углавном слаже, док 33,6% је одговорило да се у потпуности слаже. С друге стране, мање од једне петине женских испитаника се углавном или уопште не слаже са ставом да женама није пружено довољно прилике како би доказале да су радно способне за рад на извршним позицијама. На основу ових података, сматрамо да се оба пола слажу, с тим да је код жена много израженије то слагање да женама ипак није пружено довољно прилика да се докажу да су способне да раде на извршним позицијама.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду настојали смо да прикажемо колико се променила улога жене од периода између два светска рата и добијања права гласа после Другог светског рата у Србији. Указали смо да су у последњих двадесет година усвојена многа документа, као што су Закон о равноправности полова, Закон о раду, Закон о спречавању злостављања на раду, Закон о забрани дискриминације и друга, одржавани су семинари и конференције, али се и данас многе жене суочавају са дискриминацијом и различитим облицима насиља, укључујући и насиље у породици.

У истраживању у којем је учествовало 710 особа и које су спровели студенти друге године студија и наставно особље Факултета политичких наука у Београду током априла месеца 2020. године, тежило се прикупљању информација у виду ставова грађана на тему која је везана за заступљеност жена на значајним друштвеним положајима у Србији. Иако мислимо да би представљање оваквог истраживања на основу само 710 учесника истраживања било одговарајуће углавном за објављивање у неком од академских часописа Факултета политичких наука, Филозофског или Правног факултета, сматрали смо да је и такав број учесника истраживања ипак репрезентативан за објављивање једног пресека на микро-плану положаја жена у Републици Србији у академском часопису од националног значаја. Идеја истраживања је била да проверимо колико се заправо поштују законодавни акти који се односе на тему овога рада, те се на крају може извући и следећи резиме. Поједини закључци истраживања говоре да мушки испитаници сматрају битним стручну квалификацију и радно искуство, али и физички изглед, брачни и родитељски статус приликом запошљавања жена. Такође, када је у питању мобинг, већина свих испитаника истраживања сматра да су жене подложније истом у већој мери,

него мушкарци. Исто тако примећује се и да испитаници сматрају да женама у Србији није пружено довољно могућности и прилика да покажу своје знање, умеће и способности на лидерским позицијама, те да је заправо то разлог већег броја мушкараца на истим позицијама. Занимљиво је истаћи ставове многих мушких и женских испитаника да би на изборима за председника гласали за жену кандидата. Међутим, постоје и подаци који нам говоре да нису само жене те које су у појединим областима запостављене, већ да су то понекад и мушкарци. Док женама припадају улоге у обављају многих послова, мушкарцима у Србији остају многи физички тежи и захтевнији послови, па самим тим они у појединим темама остају такорећи угроженија група, насупрот женама.

На крају, овим истраживањем дошли смо до конкретних података на основу којих жене јесу и могу бити још више заступљене на значајним друштвеним положајима у Србији. Неминовне су и чињенице да се на многим сегментима и у многим областима мора још додатно радити како би се стање побољшало. Самим тим би се додатно унапређивала улога и положај жене у Србији, али би се постигло и повећање равноправности међу половима, а на томе треба радити и то од процеса васпитавања, социјализације али и кажњавања свих облика дискриминације и насиља.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Аритонових, Ивана. 2009. „Друштвени положај жена у Србији у доба Краљевине Југославије“. *Баштина*, св. 27.
- Блиц. 2020. „За три године више од 132.600 случајева породичног насиља“. 08. март 2020. <https://www.blic.rs/vesti/drustvo/za-tri-godine-vise-od-132600-slucajeve-porodicnog-nasilja/yxh2195>.
- Божиновић, Неда. 1996. *Женско питање у Србији - у XIX и XX веку*. Београд: Феминистичка издавачка кућа 94.
- Вељић, Јелена. 17.04.2019. „Родна (не)равноправност: стаклени плафони и стаклени зидови“. *Бетон*, бр. 206.
- Вучетић, Радина. 2007. „Жена у граду – Између резервата приватног и освајања места у јавном животу“. У *Приватни живот код Срба у 20. веку*, пр. Милан Ристовић, Београд: Клио.
- Данас. 2019. „Статистика о насиљу над женама у Србији још увек поражавајућа“. 14. новембар 2019. <https://www.danas.rs/drustvo/statistika-o-nasilju-nad-zenama-u-srbiji-jos-uvek-porazavajuca>.
- Данас. 2020. „НВО: За 20 година у Србији у породичном насиљу убијено више од 300 жена“. 18. мај 2020. <https://www.danas.rs/drustvo/nvo-za-20-godina-u-srbiji-u-porodicnom-nasilju-ubijeno-vise-od-300-zena>.

- Добрић, Вучина. 1987. *Антифашистички фронт жена Југославије 1942-1955 (1945-1953)*. Београд: Библиотека информативних средстава.
- Закон о равноправности полова, *Службени гласник РС*, бр. 104/2009.
- Закон о раду, *Службени гласник РС*, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013, 75/2014, 13/2017 - одлука УС, 113/2017 и 95/2018 - аутентично тумачење).
- Закон о спречавању злостављања на раду, *Службени гласник РС*, бр. 36/2010.
- Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, бр. 22/2009.
- Марков, Слободанка. 2001. *Право гласа жена*. Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- Национална стратегија за родну равноправност за период од 2016. до 2020. године са Акционим планом за период од 2016. до 2018. године, *Службени гласник РС*, бр. 55/05, 71/05 – исправка, 101/07, 65/08, 16/11, 68/12 – УС, 72/12, 7/14 – УС и 44/14.
- Симеуновић-Патић, Биљана, и Слађана Јовановић. 2013. *Жене жртве убиства у партнерском односу*. Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
- Томшић, Вида. 1981. *Жена у развоју социјалистичке самоуправне Југославије*. Београд: Југословенска стварност.
- IBM. 2020. "IBM SPSS software". Last accessed 15 Novembre 2020. <https://www.ibm.com/analytics/spss-statistics-software>.
- Termiz, Dževad, i Vera Arežina. 2015. *Problemi istraživanja i naučnog proučavanja komunikologije*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- WECF. 2018. "The Gender impact assessment and monitoring tool". Last accessed 22 Novembre 2020. <https://www.wecf.org/wp-content/uploads/2019/01/FINAL-GIM-Tool-Jan-19.pdf>.

Vera Arežina

Faculty of Political Science, Belgrade

Nenad Spasojević

Faculty of Political Science, Belgrade

A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH ON THE REPRESENTATION OF WOMEN AT SIGNIFICANT SOCIAL POSITIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Resume

In this paper we have shown how much the role of women has changed since the period between the two world wars and gaining the right to vote after the Second World War in Serbia. We pointed out that in the last twenty years many documents have been adopted, such as the *Law on Gender Equality*, the *Labor Law*, the *Law on Prevention of Harassment at Work*, the *Law on Prohibition of Discrimination* and others, seminars and conferences have been held, although many women in Serbia are, to a certain extent occasionally still facing some sort of discrimination and various forms of violence, including domestic violence. During April 2020 this research was conducted on 710 recipients of the survey by undergraduate students of second year of studies and academic staff of the Faculty of Political Sciences in Belgrade in order to describe and explain citizens' attitudes regarding the representation of women in important social positions in Serbia. Although the survey conducted on only 710 recipients would rather applies for publishing its results in an academic journal of some of the faculties of social sciences in the Republic of Serbia, we thought that still on micro-plan it is a contribution to the preview of current status of the women in contemporary Serbian society. The idea of the research was to check how much the legislative acts related to the topic of this paper are actually applied. Some of the conclusions of the research show that male respondents consider professional qualification and work experience important, but also physical appearance, marital and parental status when employing women. Respondents believe that women in Serbia are not given enough opportunities to show their knowledge, skills and abilities in leadership positions, and that this is actually the reason for a larger number of men in the same positions. It is interesting to point out that a huge percentage of

both male and female respondents would vote for the woman as a candidate in the presidential elections. However, it must be also added that upon this research, men are sometimes neglected in certain areas, not only women. Finally, upon the results of this research, we can conclude that the women are and can be even more represented in important social positions in Serbia. If that could be achieved, it would further improve the role and position of the women in Serbia and it would also increase gender equality, and we should work on that, from the process of education and socialization, but also considering the punishment of all forms of discrimination and violence in contemporary Serbian society.

Keywords: representation of women, gender equality, research, research methodology

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

85

Дарио Кршић
УЛОГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА У
ГЕНЕРИСАЊУ СРБОФОБИЈЕ: ХРВАТСКА КАО
„ПРЕДЗИЂЕ ХРИШЋАНСТВА“ И СРБИ КАО
„ВЛАСИ“

107

Никола Живић
ПОЛИТИЧКА МИСАО И ДЕЛОВАЊЕ ДРАГОЉУБА
ЈОВАНОВИЋА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ

129

Рајко Петровић
ДОПРИНОС ЛИБЕРАЛИЗМА СХВАТАЊУ ДРЖАВЕ –
КРИТИКА ДРЖАВЕ БЛАГОСТАЊА

145

Косара Стевановић
THE CONNECTION BETWEEN IDEOLOGY AND
ORGANIZED CRIME

Дарио Кршић

Факултет политичких наука, Београд

УЛОГА ХРВАТСКИХ МИТОЛОГЕМА У ГЕНЕРИСАЊУ СРБОФОБИЈЕ: ХРВАТСКА КАО „ПРЕДЗИЂЕ ХРИШЋАНСТВА“ И СРБИ КАО „ВЛАСИ“

Сажетак

Многобројни су примери историјских конструката, који већ век и по служе идеологији „хрватског државног права“. Овај рад представља наставак разматрања најважнијих митологема уграђених у темеље националног идентитета Хрвата. Неке од њих, споменуте у прошлом броју овог часописа („Хрватска до Дрине“ и „Црвена Хрватска“), еволуирале су давно у фактоиде; уткане су у „колективно сећање“ хрватске нације и анатомију србофобије. Како би структура мржње била чвршћа, а великохрватске тежње оправдане, српски народ био је подвргнут дозираној расистичкој погрди од стране истакнутих хрватских историчара, политичара и католичког свештенства у 19. и 20. веку. Упоредо с инструментализацијом историје, креиране су и предрасуде о крајишким Србима, који су преименовани у „посрбљене Влахе“: народ антрополошки помало стран и културно прилично удаљен од европске цивилизације. Нижерасно „славосрпско смеће“, како га назваше „очеве хрватске нације“, сметало је свеколиком наплетку народа и државе откако се „дотепло“ у Хрватску, и почело се сматрати недостојним саживота с „правим људима духа хрватског“ – тобожњим „потомцима Гота“, Аријеваца, војника-освајача из древног Ирана. Срби, с друге стране, задобише епитет „сужањске пасмине“, којима Грци или Мађари „дадоше име“; постадоше „потомци мартолога“, у којима кипти „зло и рђа“, пљачкаши и робитељи „свете земље Хрватске“, „предзиђа хришћанства“. Нестанком османлијске претње, иако је вековима чинио највећи део крајишких војних трупа, српски народ представљен је као „влашки накот

зreo за секиру“, послушник „србијанских гегула“ и њихове „диганске династије“. Тиме је митоманисање, потпомогнуто хрватским научним и образовним институцијама, успешно завршило свој србомрзачки задатак: надахнуло је погром у три наврата за само стотину година. Међутим, индуковало је и кроатофобију, омогућивши на неодређено време „*circulus vitiosus*“ српско-хрватских конфликта.

Кључне речи: митологеме, србофобија, великохрватство, предзиђе хришћанства, Готи, Аријевци, Власи, разисам, погром.

ПОХРВАЋЕНИ СРПСКИ БАН И ХРВАТСКА КАО „ПРЕДЗИЂЕ ХРИШЋАНСТВА“

Иако важан политички чинилац у средњовековној хрватској бановини, Срби су у хрватској историографији прилично затомљени, а нарочито потоње заслуге крајишника у одбрани и изградњи савремене хрватске државе. У 12. веку Србија је била земља коју су Византинци сматрали својом провинцијом, премда су њена настојања да се избори за самосталност праћена оружјем и дипломатијом, потрагом за савезницима међу суседима. Белош Вукановић, син рашког великог жупана Уроша I, захваљујући родбинским везама с угарском династијом Арпада, стекао је титулу палатина краљевине Мађарске и бана Хрватске. Његова сестра Јелена Вукановић (*Ilona királyné*), удала се 1129. године за угарског принца и потоњег краља Бела II Слепог (*II. Béla*), за чије владавине је Белош постао херцег (лат. *dux*). У два наврата биран је за бана Хрватске: први пута од 1142. до 1158. године, а потом и 1163. године (Šišić 1944, 60-64). Као водећа политичка фигура тога времена у Славонији и Хрватској, остао је познат и по улози у настанку и јачању знамените племићке хрватске породице Шубића. Родоначелник „брибирских кнезова“, извесни Богданац (*Bogdaniz*), помиње се у историјским списима као „његов човек“ (Karbić 2004). У духу хрватског „повијесног романтизма“, током друге половине 19. века, негирање српске улоге у јачању и одбрани хрватских земаља, пре и током векова турске окупације, постало је уобичајено, па је чак и Белош Вукановић представљен искључиво као „славни хрватски бан Белуш“, за чије владавине се јавља „у Брибирској жупи Богданац, као старешина племена Шубић“ (Klaić 1897, 17). Занимљиво, не поставља се питање – ако је Богданац био Белошев витез од поверења, да ли је уопште

био родом из Брибира? Није упитна његова титула, нити осећање етничке припадности његових наследника, али у средњем веку високо племство постављало је себи блиске, познате људе, често родбински везане, у провинције којима би господарили. Иако историјска наука не би смела да трпи спекулације, у овом случају можемо се слободно запитати, а тиме и подстаћи историчаре на истраживање – имају ли Шубићи везе са српском властелинском породицом Субића? Попут још неких хрватских племениташких породица, ови брибирски кнезови славили су такође и крсну славу „Светог Ђуру“ (Св. Ђурађа), као и Котроманићи (Pavičić 1962, 34).

Мит који се нарочито угнездио у хрватску историјску и политичку мисао, везан је за представу Хрватске као искључивог „предзиђа хришћанства“ („*Antemurale Christianitatis*“), јединој правој утврди која је задржала продор Османлија у Централну Европу, чије бедеме су чували хрватски војници. Пошто се назив земље Хрватске, тј. њених остатака током турских похода, често спомињала у раздобљу између Крбавске и Мохачке битке (1493. и 1526. год.) у различитим писмима угарско-хрватске властеле и свештенства, вапајима за помоћ, говорима на концилима и пред европским племством, остао је утисак да су се након успостављања Војне крајине, борили против Турака искључиво Хрвати.¹ Међутим, све те референце у којима се спомињу муке Хрвата и „хрватских војника“ са Османлијама, како закључује и амерички балканолог Џон Фајн (*John Fine*), очигледно нису имале етнички карактер (Fine 2010, 149). Ипак, стајалишта да су Хрвати били главни чинилац одбране на овим просторима, често се проносе

1 Две, можда најрепрезентативније, противтурске јадиковке, у којима се Хрватска представља као „предзиђе хришћанства“ европском племству и римској курији, написали су хрватски великаши Бернандин и Крсто I Франкапан. У Нирнбергу 1522. године, Бернандин је пред немачким сталезима изнео хрватске муке: „Ја дођох пред вас, свијетли кнезови и славна господо, да вам живом ријечи навијестим колика погубао пријети од Турчина наприје Хрватској, а затим преко ње и нашим земљама у сусједству Хрватске и да вас особито на то сјетим да је Хрватска штит и врата кршћанства, да већ једном подате помоћ тој земљи, која, чему нема нигдје примјера, сама одбија турске навале све од онога дана када је Цариград пао. (...) Наш свијетли краљ Људевит, откад је изгубио свој најтврђи град Београд не може нас помагати нити бранити; Турчина се пак треба бојати јер је страшно осилио. (...) Ми нећемо просјачити онако као што сам ја видио у Риму да чине многи угледни и поглавити мужеви из Грчке, Мезије, Србије и Албаније. (...) Ако нас оставите без помоћи, једно ће се догодити од овога двога: или ће Хрвати примити понуде турске и тако се подложити, или ће оставити своју постојбину те се радије потуцати по свијету од немила до недрага него да дођу у турско ропство“ (Gligo 1983, 343-344). Следеће године, његов син Крсто I обратио се папи Хадријану VI (*Hadrianus VI*): „Исто тако! Свети Оче! Хрватска је предзиђе или двор кршћанства, а нарочито пограничних земаља Корупшке, Крањске, Истре, Фурланије и Италије. Исто тако! Свети оче! Од мог повратка у Хрватску зависит ће према одлуци Твоје Светости и свете апостолске столице или очајање (од чега нас Бог чувај) или нада Хрвата!“ (356-357).

и данас кроз школство и медије у Хрватској, што је нашло своје место и у светској историографској култури. Срби се, пак, од укидања Војне крајине, жигашу као неке „помоћне чете“ избеглих „оријенталаца“, православних „шизматика“, из освојених подручја бивше Византије, разнородног етничког порекла, углавном „мартолога“, који су „најрадије хватали људе, жене и дјецу, да их продаду у ропство турско“ (Horvat 1904b, 59).

Српско-хрватска „спирала сукоба“ отпочела је с померањем православних и католичких Срба у краљевине Славоније, Хрватске и Далмације за време отоманске најезде. Међутим, простори у којима су Хрвати и „Словинци“ претходно пребивали, постали су, након њиховог збег *terra deserta*. Срби, вољни да се боре, као и због изражене жеље да живе „у хришћанству“, одакле би наставили борбу против Османлија, досељавају се у опустеле пределе, или их силом доводе аустријске војне експедиције са територија које су окупирани Турци, јер им је потребан народ за обрађивање земље и обезбеђење границе. Након пада српске деспотовине, а потом и средњовековног босанског краљевства 1463. године, јужни и централни делови Хрватске остали су незаштићени. Одбрана је препуштена нижем хрватском племству с малобројним војницима у утврђеним пограничним областима. Крајем лета 1493. године, Османлије проваљују с лаком коњицом преко Уне и Купе у Штајерску, робећи Цеље и Птуј. Приликом повратка из Словеније за Босну, Турци пустоше и подручја данашњег Хрватског Загорја и Модрушу. Тадија Смичиклас је истицао да нико није заустављао Турке у пљачкашком походу и да је „срамота била, да је непријатељ овако лагачно могао преко наше земље јурити, као да никога код куће нема“ (Smičiklas 1882, 650). Хрватски бан Деренчин (Imre Derencsényi), премда одлучан да се супротстави турским јединицама, није наишао на одобравање хрватског племства. Према неким тврдњама радило се о погрешној процени бана у вези ратне способности његове војске. Зато су га, наводно, хрватски племићи одговарали од противнапада, плашећи се потпуног пораза, на шта им је он приговорио: „Ха, Хрвати, вазда сте били страшљивци!“ (Sakcinski 1868). Примедба бана подстакла је Хрвате да невољко прихвате борбу, тако да је Битка на Крбавском пољу отпочела 9. септембра 1493. године. Неславно окончана по хрватско-угарску војску, била је узрок расула Хрватског краљевства. Изгинули су челници многих хрватских племићких породица, попут Ивана Франкопана Цетинског, Јурја Влатковића, па и самог бана Деренчина, који је умро у турском заробљеништву. Страдало је око 10.000 војника, као и 70 свештеника и редовника, што је био

огроман губитак за средњовековну Хрватску (Horvat 1904a, 304-305). Бујице избеглица почеле су да се сливају ка Мађарској, Аустрији, Словачкој, Италији и другде.

Нетрпељивост према досељеним Србима је постепено потицана од стране католичког свештенства, али и угарског, аустријског и домаћег племства, јер су Срби одбацивали статус кметова, што је допринело лакшем манипулисању фобијама код преосталог аутохтоног становништва. Пошто су српски војници били незамењиви одбрамбени чинилац Војне крајине, аустријски двор је био принуђен да низом декрета и закона регулише питања поседа, обавеза и права крајишника, која су била далеко већа од права хрватских, тј. „словенских“ или „словинских“ житеља. Због ратних заслуга у борбама против Турака, Србима су додељиване од аустријских и угарских владара, од 14. до пред крај 18. века, разне привилегије, протекционалне дипломе, повластице, итд., које су им олакшавале положај у држави. Тако су Срби Вараждинског и Карловачког Генералата добили привилегије од аустријских сталежа 1578. г. на сабору у Бруку на Мури („*Bruker Libell*“), које је цар Фердинанд II (Ferdinand II Habsburg) проширио и потврдио преко Угарске дворске канцеларије 15. новембра 1627. Фердинанд II је 5. октобра 1630. године Србима у Вараждинском генералату (Копривничка, Крижевачка и Иванићка капетанија) издао чувени „Влашки статут“ („*Statuta Valachorum*“), „формалан земаљски устав“ за своју самоуправу у градским, судским и казним пословима, са својим кнезовима и судијама, које сам народ бира. „Влашки статут“ је искључивао утицај властеле и католичког свештенства на српске граничаре, што је фрустрирало „невлашко становништво“, домицилне „Словинце“, чиме се бавила хрватска историчарка Нада Клаић. Загребачки бискуп је већ средином исте године имао проблеме с тзв. „Предавцима“², зато што нису желели да му плаћају десетину. Жалио се извесном капетану Вехслеру (Wechsler) с молбом да им заповеди да се држе „дотадашњег обичаја“. Од капетана је бискуп добио негативан одговор, јер тај народ није желео да буде нити њему, нити господину грофу

2 Хрвоје Петрић уз Влахе и „Словенце“ или „Словинце“, наводи и „Предавце“, који су чинили једну од бројнијих скупова становништва Славонске крајине (Petrić 2014, 43-55). За сада историографија још увек није изнела потпуно прихватљиво решење које би објаснило значење речи „Предавац“, које се јавља у Винодолском законик у 1288. године у смислу „издајнице“ или „изневеритеља“. Стога се, према некима, ради о српском или хрватском живљу које је пребегло из крајева под управом Османлија, те је синоним за ускока. Потом, може бити речи о католицима који су из Босне дошли са Србима, или католичким становништву које је делило привилегије са Србима, или православним Србима који су прешли у католичанство, или Славонцима који су се добровољно предали Турцима да би били поштеђени од паљења и робљења, итд.

покоран, већ „да су у всем како и влашки синови привилегиати“, а да је „тому всему зрок проклети влашки народ“ (Klaić 1976, 163). Бискуп, видећи да не може ништа да уради по питању Предаваца, обратио се извесном Ђурају, српском војводи и судији у иванићком крају, где су постојали проблеми. Међутим, Ђурај му је одговорио молбом, која донекле осветљава неке од раних узрока српско-хрватских сукоба, јер показује улогу хрватско-славонских властелина и клера у потпиривању омраза. Српски војвода, између осталог, моли: „(...) да би нас ваше господство не бантувало и да би не би било буркања мед краином, него да би мировно и живили и пребивали (...) да би лашкех синов не било, пусте би краине биле, него се с ними краине бране и подпирају и они су како један чит (...) и то добро знате, ваше господство, да смо једна браћа, да они не могу през нас живи бити, какоти ни ми през них; тако немојте нас, ваше господство, бантувати ни буркати краине мед собу“ (Klaić 1976, 163). Фобије виших сталежа, уочава се, потицане су стрепњама од губитка власништва над земљом коју су Срби добили за насељавање, као и због њиховог одбијања да плаћају порезе племству чију власт нису признавали. Односно, како је даље тумачила хрватска историчарка Нада Клаић: „...настојања хрватске властеле да се Власи подложе њиховој јурисдикцији не разбијају се само на отпору крајишких заповједника него и Влада самих“ (145).

Колики је био бројчани однос досељених Срба у односу на домородачко становништво током образовања војне границе, и како су се одвијале етничке промене на простору од Драве до мора, види се на примеру Вараждинског генералата, „Словинске крајине“, тј. области коју су Срби звали „Вретанија“. У те пределе данашње северозападне Хрватске прве скупине Срба (не рачунајући војничке посаде које су дошле с Катариним Кантакузином Бранковић у 15. веку), долазе половином 16. века. Хрватски историчар Хрвоје Петрић пише: „Влашке скупине су најраније населиле лудбрешко подручје („*Rascianus*“). Вјеројатно су се ти процеси одвијали између 1542. и 1551. године. (...) Такођер је могуће претпоставити да су почетком 17. стољећа, ’њемачки’, ’талијански’ и ’влашки’ (православни) војници чинили већину становника Копривнице. (...) Католици би око 1733. године, по процјени, имали удио од приближно 70%, а православни око 30%. Према томе може се видјети да је у раздобљу између 1610. и 1733. дошло до великих промјена у етноконфесионалном саставу становништва, а досељавањем католичког становништва знатно је смањен удио православног које је постало мањинским. (...) Како

видимо, стално је био присутан тренд повећања удјела католичког и истовремено смањења удјела православног становништва, које је од почетка XVIII. стољећа до краја XIX. стољећа пало с око трећине на око седмину пучанства“ (Petrić 2007, 270-299). Што се тиче стања с почетка 17. века, исти аутор каже: „Уколико се успореде ови подаци, онда се лако може закључити како су православни Власи представљали изразиту већину (преко двије трећине) на просторима на којима ће се формирати териториј Вараждинског генералата“ (Petrić 2011, 53). Односно, број Срба, како се види из таблица које је представио Петрић у свом потоњем раду, и наведених бројки из претходног рада, пао је са око 67,7% на 15% до почетка XX века. Да су ти подаци тачни, говоре и руски државни документи упућеним црквеним властима на подручју генералата, који у времену од 1651. до 1717. године „Вретанију“ називају „српском земљом“ (Долгова и др. 2009, 266–387).

Узроци овако великог смањења Срба су различити; нису само део економске политике власти, већ и конфесионалне, тј. радило се о верској нетолеранцији. Одлукама Сабора из 1548, 1550. и 1563. године, у Хрватској се није толерисала друга вера осим католичке, а иноверни нису могли имати непокретну имовину (Гавриловић 1993, 29–30). Био је то покушај да се православни Срби, али и други, попут приличног броја протестаната, чији број је такође растао, подстакну на прекрштавање.

Наиме, понеки домаћи научници сматрају да се изразита србофобија јавља код високог католичког клера два века пре него што ће епидемија омразе захватити шире хрватске слојеве. Често се, као докуметовани доказ, представља извештај управника загребачког бискупског поседа од 13. новембра 1700. године, Амброза Кузмића. Због упорног отпора српског становништва у околини Топуског, које није пристајало да им се наметну бискупске дажбине, у једном извештају он предлаже да би „Влахе“ требало „све поклати“. Свој став образлаже штетом коју праве „племенитом орсагу и царевој светлости“, те да од њих нити цар, нити држава, никада неће бити мирна (Dabić 1984, 27). Загребачки бискуп успео је да убеди аустријске власти да према „Власима“ спроведе репресивне мере, ради враћања старих црквених поседа и прихода из краја између реке Глине, Купе и Петрове горе. Крајишници су пружили отпор, нарочито житељи Кирина, Перне и Топуског, па је то становништво тешко страдало, што се види из писма глинског заповедника Фрање Делишимуновића, који је 15. априла 1701. године обавестио бискупа да су „Власи“ око Перне разбијени и растерани, а који су живи остали „купе се на своја кућишта“ (27).

Без обзира на овакав однос према српским крајишницима, њихов укупан број у Војној крајини, на првом савременом попису Аустријског Царства 1857. године, био је и даље приличан. Према чувеном аустријском статистичару и етнографу Черниху (*Karl Freiherr von Czoernig*) Србо-Хрвати (*Serbo-Kroaten*) чинили су 480.494 становника, од чега 36.400 војника, заједно са Словенцо-Хрватима (*Sloveno-Kroaten*), док је поред овог броја „чистих“ Срба било 310.964, од чега 25.000 војника (Czoernig 1857, 78). Дакле, „предзиђе хришћанства“ и половином 19. века чинио је углавном српски народ, бар што се тиче оних чије су границе чуване.

СРБИ КАО „ВЛАШКИ НАКОТ“

О етничком пореклу православних „Влаха“ на простору „хрватских земаља“, односно о „влашкој проблематици“, постоји обимна литература, која јасно доказује да је углавном реч о „рашком“, тј. српском народу. Ипак, низ хрватских историчара, етнолога и других аутора и истраживача (како пре стотину и педесет година, тако и данас), порицао је искључиво, па и делимично српско порекло „Влаха“, док највећи број избегава да се бави тим питањем, настављајући да „влаши“ Србе. То се чини пре свега из различитих разлога, вероватно да би се прикрила стварна бројност Срба, који су упорно одбијали да се похрвате још од друге половине 19. века, када су ти процеси добили свој замах, као и њихова улога у Војној крајини. Такав став ниподаштавања или омаловажавања неке националне мањине може да буде индикатор присутности социјално-психолошког феномена под називом – „народ порекла“. Према психоисторичару Ричарду Мороку, ради се најчешће о некој етничкој заједници, која је „по правилу бројна национална мањина или чак већински народ од којег води порекло доминантна етничка заједница“ (Mogrosc 2010, 11). Изразите фобије јављају се, дакле, код народа који води порекло од те „бројне националне мањине“, али је услед одређених историјских околности то „колективно сећање“ потиснуто, најчешће ако се ради о различитим вероисповестима. Похрваћивање је било накнадни, а некада и успутни процес уз прекрштавање, иако су многи Срби католици дуго чували сећање на своје етничке корене.

Матија Петар Катанчић, фрањевац и „први хрватски археолог“, један је у низу католичких Срба, „постхумно“ похрваћен, пре свега због његових научних домета. На измаку 18. века, у једном од својих најупечатљивијих радова, недвосмислено се оградио од хрватства, а у вези српског имена каже: „Веома је уобичајено је да наши Илири себе називају Србљима, не само они који живе у

Србији, него и у целом Илирику, па чак и Дацији, нарочито они који следе закон грчке цркве, а најпрепознатљивији су по томе што себе зову Србљи, Србљани“ (Katancsich 1798, 217-218). У вези свог порекла и о влашком имену каже: „Хрвати, ово причам по свом знању, нас Трачане Илире, који се од њих знатно разликујемо по дијалекту, све зову Власима“ (128). У продужетку књиге поново је нагласио да се „Срби грчког закона“ каткад погрешно називају „Власима“, истичући да су Рашани потомци Трачана (227), што имплицира да је и себе сматрао припадником српског народа.

Први до сада познати историјски споменик у Хрватској, који упућује на истозначност етнонима „Влах“ и „Србин“, потиче из 1538. године, тачније из писма цара Фердинанда I (*Ferdinand I*), хрватском бану Петру Кеглевићу од 6. новембра, када је организована скупина Срба прешла на аустријску страну и населила се у области Жумберка, на хрватско-словеначкој граници. Пресељеници су добили извесне привилегије, а од њих и њихових капетана и војвода очекивала се верност и војно служење цару „за добро целокупне хришћанске заједнице“. Обећано им је и да ће у току 20 година „без икаквог плаћања пореза и било какве закупнине, обрађивати земљу (...), примати сав урод и приход с те земље (...) све што из руку Турака добију и заплене, све има да припадне самим тим Рашанима (Србима)“ (Гавриловић 1993, 21).

Радослав Грујић у „Апологији српскога народа у Хрватској и Славонији“ објашњава: „По томе ове славенизиране Влахе романскога порекла ваља добро разликовати од такозвани Влаха, који беху прави Срби и српског порекла, као што их разликују и историјски споменици; јер оне прве досељенике у Хрватску и Далмацију, током XIV и XV века називају ти споменици искључиво само: *Volachi, Vlachi, Valaci, Olachi, Murlachi, Morlachi u Morolaci*, дочим за ове потоње такозване Влахе или Србе споменици често кажу: *Valachi sive Rasciani, Rasciani vulgo Valachi, Morlachi o Serviani*, па штавише доста често и само: *Serviani seu Rasciani*, или само *Serviani* и само *Rasciani*“ (Грујић 1989, 54).

Један од најутицајнијих хрватских историчара Фердо Шишић, у књизи „Хрватска повијест“ из 1908. године, у обимној фусноти концизно објашњава термин „Влах“, као и изворе који потврђују српско порекло овог етноса. На почетку каже: „У споменицима XVI., XVII. и XVIII. вијека наводе се из Босне досељени Срби редовито под именом Власи (*gens Valachorum, das walachische Volk*)“ (Šišić 1908, 162).

Што се тиче аутора који нису с ових простора, цењена су дела ученог језуита Николауса Нилеса (*Nikolaus Nilles*), који владику

Симеона Вретању назива епископом свих „Срба унијата“ (Nilles 1885, 1058), а не „Влаха“, те из извора које је прикупио дознајемо и да су „рашка деца“ (750), која су насилно била католичена, бежала из паулинске цркве у Крижевцима. Данас се у том месту налази катедрала Пресветог Тројства, седиште бискупије за све гркокатолике у Хрватској, потомке Срба и Русина.

У 19. веку, нарочито од 1848. године, када се буди дух хрватског национализма, рађају се и први прави креатори србофобије и емитери хрватских митологема. Међу њима свакако предњаче праваши, „очеви домовине“ и идеологије „хрватског државног права“ – Анте Старчевић и Еуген Кватерник. Родоначелник савременог концепта србофобије и хрватског расизма, Старчевић, тврдио је да Хрвати имају посебне проблеме с народима који више и нису Срби, већ нека „бастардизована“ гомила, србизовани Власи, Роми, Шиптари и други „инфериорни народи“. Срби ће, осим „сврабежа“, за њега бити и „свиње“ које се налазе на старом грбу Трибала, као и „сужањска пасмина“ (Starčević 1868, 23), разбојници који се од средњег века „клатиаху по Херватској“ (Starčević 1876, 28), „Смрадосрби“ (Starčević 1893, 22), „живо смеће“ (58), али и „гнусна ропска створења“, „влашки накот“, „накот зрео за секиру“, „продане мешине“, „псета аустријска“, „Цигани“, „шизматичи“, „Бизантинци“, „дотепенци“, итд.

Уверавао је своје следбенике да су Србима надимак „Влах“ наденули Хрвати, када су у некој измаштаној славној прошлости, освајали источне делове Балкана (Starčević 1876, 28). Све што су истакнути страни историчари, антрополози, етнографи, географи, путописци и други аутори писали о српском народу, он је довео у питање, преиначио, изобличио и извргнуо руглу. Своју србомржњу исказивао је на сијасет начина: негирајући им историју и историјска права на просторе које насељавају, омаловажавајући војни значај Срба у борбама против Турака и других освајача, подругујући се њиховом изгледу и етничком пореклу, ружећи српски етним, а хрватио је и неке српске знамените личности, па и читаве династије. Тако се, по њему, са царем Душаном Силним угасио „последњи трак прејасне династије Неманићах“, а у Боју на Косову „Милош Кобилић показа се Херватом“ (28). Нарочити замах његов расизам добија у времену након прекомпозиције Хабзбуршке монархије у Аустроугарску 1867. године, када су Краљевина Хрватска и Славонија дефинисане као аутономне краљевине у угарском делу монархије. Стога се та година може сматрати једном од битних жижа „српско-хрватске спирале сукоба“. Старчевић штампа књижицу „Име Срб“ (1868), у којој „промишља“ о коренима тог

етнонима, проналазећи га у „болести“ из неких давних времена, када су Срби били „сербиви“ тј. „сврабљиви“, или „губави“ (Starčević 1868, 18-20).

Хрватски страхови, из којих је рођена омраза као одбрамбени механизам (ако се искључе страни фактори у потицању фобија), побуђени су и све значајнијом економском улогом Срба у друштву, а тиме и у Хрватском сабору. Наиме, током заседања у јуну и јулу 1848. године, српски представници су чинили тачно половину свих присутних, тј. 52 од 104 заступника, углавном из редова трговаца, граничара и интелигенције (Гавриловић 1981, 101).

Иво Пилар, утемељитељ хрватске геополитике, првих деценија XX века писао је под псеудонимом „Зидланд“ и „Лихтрегер“, дорадио је србофобични старчевићевизам и наставио с његовом емисијом. Књига „Јужнословенско питање и Светски рат“, коју је први пута објавио 1918. године, у размаку од неколико деценија доживела је четири издања – два на хрватском и два на немачком. У том геополитичком, историјском и расистичком делу, Србе је описао као народ разбојника, којем су кроз повест својствена „опортуна политика колебања“, „политика женидбе“ и „политика заваривања“ (Südland 1918, 119). Иако је признавао чињеницу да је хрватска нација мешавина више етничких, па и расних компоненти, тврдио је да превладава готско-иранско-словенска. С друге стране, Срби су, по њему, словенско-балканско-романска етничка комбинација, склона пљачки и трговини. Стога он подвлачи да је читава српска политика према Аустроугарској „само један велики разбојнички поход“, и ако се саставе Румунија и Србија, „тај пар *nobile fratrum*“, могуће је препознати „разбојнички нагон заједничког прародитеља, балканског пастирског номада“ (345).

Познато је да су хрватски митотворци своје расистичке и мегаломанске ставове поткрепљивали Порфирогеновим „Списом о народима“. У глави 31. тог дела пише да име „Хрвати“ на старословенском језику значи „они који имају много земљишта“ (Moravcsik, Jenkins 1967, 147). Такође, у истом спису стоји да „Срби на језику Ромеја значи робови, па се и ропска обућа обично назива сербула, а реч цербулијани означава оне који носе јефтину и сиромашну обућу“ (153). Порфирогенит је, са чим се слажу савремени истраживачи средњовековног Балкана, из непознатог разлога, заменио значење српског етнонима са сличном речју – себар – која се тада у српском друштву користила за именовање потчињених сталежа, некога ко није властелин, свештеник или грађанин приморских градова, а таквих, који су припадали претежно сељачком слоју, било је највише у држави.

Ипак, Порфирогенитова етимолошка опаска постала је предметом спорења од стране многих историографа, лингвиста и других научника. Већина их је одбацила могућност да је етимолошки корен српског имена везан за реч „слуга“, пре свега због тога што сâм Порфирогенит претходно тврди да Срби на Балкану воде порекло од Срба на северу (који тада још живе у Белој Србији или Бојки), где им Византинци нису били господари. У сваком случају, Порфирогенита су у сврху унижавања Срба и српске историје, најчешће користили идеолошки следбеници Анте Старчевића. С друге стране, Матија Петар Катанчић још у 18. веку оштро је оповргавао Порфирогенита у вези етимологије српског имена. Сматрао је да је византијски цар написао „глупост“ (лат. „*Nugae!*“), те да су Срби свој назив донели из земље Бојки, односно – Беле Србије, која се и помиње у спису (Katancsich 1798, 216).

По укидању Војне крајине, када њени западни делови улазе у састав Краљевине Хрватске и Славоније, која је тада обухватала највећи део данашње централне Хрватске, целу Славонију и цео Срем, долази до даље експанзије србофобије. Први физички обрачуни са Србима на простору Краљевина Хрватске и Славоније догодили су се 1892, 1895, 1899. и 1902. године. Јуна 1899. године, приликом прославе педесетогодишњице књижевног рада Јована Јовановића Змаја, који је у Загреб дошао по препоруци српске владе у Београду, како би утицао на помирење Срба и Хрвата, Франковци су приредили демонстрације, а свој бес усмерили су на српску цркву, парохијални дом и основну школу. Очевидац догађаја био је српски композитор Јован Пачу, који је записао 26. јуна: „(...) руља Хрвата у друштву са католичким попом баца (се) и на мушке и женске поквареним јајима и каменицама. Такво једно јаје требао је добити и Змај, као што је добио професор Сандић. (...) Већ сам ти у пређашњем писму писао да су сви хрватски листови у напред пујдали и дражили Хрвате на демонстрације. Свашта су учинили, само да прославу осујете. (...) Цео дан је наваљивала руља нарочито на Босанце и попове довикујући им ‚влашки накот‘ и ‚влашки поп‘. (...) А кад ме питаш, зашто је све то било, одговор је кратак. Једино и само због тога, што су се Срби усудили приредити српску прославу у Загребу“ (Крестић 1995, 351-352).

Године 1902. часопис „Србобран“ из Загреба преузео је чувени, прилично национално обојени чланак Николе Стојановића, због чега је дошло до масовних и насилних противсрпских демонстрација у Загребу. Након „уводних“ србофобичних групних немира који су погађали „правашки“ Загреб, десили су се 1, 2. и 3. септембра 1902. године други велики немири, „Загребачка вартоломејска ноћ“, када

је руља предвођена франковцима, а у извесној мери заштићена влашћу, три дана разарала продавнице, српске станове и установе у Загребу, бацајући имовину на улице и спаљујући њихову робу. У нередима је теже и лакше рањено око стотину лица. Изгреди су се проширили на Карловац и Славонски Брод, мада су били мањих размера. Константин Браваровић, новинар, протумачио је ширим масама дешавања у Загребу, подсећајући да хајка против Срба „није нова“, да годинама траје и „из године у годину све је оштрија, све је отворенија бивала“, у хрватским школама учило се о „великој јединственој Хрватској“, у народу „проповедао је језуитизам то исто“, увек се за Србе говорило да су „влашки накот“, „грчко источњачки одрод“, „изроди који сметају остварењу свију жеља хрватских“, они су „хрватски највећи непријатељи“ (Bradvarović 1902, 4). Био је то увод у погром Срба, изазван од стране митоманских политичких вођа и клера, који ће се наставити „Велеиздајничким процесом“, ратним злочинима и *демоцидом* у Првом и Другом светском рату, да би свој епилог добили масовним прогоном током Грађанског рата у Југославији.

МИТ О ГОТСКОМ И ИРАНСКОМ ПОРЕКЛУ ХРВАТА

Уз општеприхваћену „словенску теорију“, у хрватској историографији у оптицају је, као и код Срба, такође неколико алтернативних хипотеза: „алтајско-источњачка“, „готско-германска“ и „иранска“. Класичној „словенској“ блиска је у хрватској науци и „аутохтона словенска“, према којој су антички становници Далмације и Паноније били Словени, тј. Хрвати староседеоци. Хрватско-словенска теорија потиче из друге половине 19. столећа, а зачетник јој је Фрањо Рачки. Односно, корени јој сежу у 17. век, до Ивана Лучића који у делу „О краљевству Далмације и Хрватске“ прихвата Порфирогенитова извешћа о досељењу Хрвата из крајева савремене Пољске, критички одбацујући наводе о готском пореклу Хрвата.

Свакако, једна од најпопуларнијих теорија у хрватским националистичким круговима јесте „готско-германска“, која се искључиво позива на два средњовековна извора: „Летопис попа Дукљанина“ из XII века и „Историју салонитанских и сплитских надбискупа“ из 1266. године Томе Архиђакона (*Thomas Archidiaconus Spalatensis*). Према његовом казивању, које је слично „Летопису попа Дукљанина“, из предела Немачке и Пољске дошли су Готи под водством извесног Тотиле, а с њим „седам или осам“ родова, разрушивши град Салону и опљачкавши Далмацију.

Племенима која су се називала Линготима, свидела се земља која се пре тога звала Куреција (по племену Курета), односно Хрватска. Тома даље наводи: „Оставши тамо почели су да тлаче домаће становништво и сурово га покревају под своју власт. Хрватска је брдовита покрајина, која се налази на северној граници Далмације. Од давнина се тај крај зове Куреција, а народи који се сада називају Хрватима, некада су имали име Курети или Корибанти (...) Измешали су се ти народи и постали један народ који је имао сличан начин живота, обичаје и један језик. (...) Многи су их називали Готима и исто тако Словенима према посебном имену оних који су дошли из Пољске или Чешке“ (Spalatensis 2006, 37-38). Дакле, по тој теорији, придошло ратничко становништво помешало се са староседеоцима, те су тако настали Хрвати које Тома Архиђакон познаје у свом времену. Проблем је што су чињенице које је Тома изнео временски неподударне: ратовање Тотила и Римљана десило се у VI веку, а разарање Салоне од стране Словена догодило се у VII веку. Што се тиче Срба, Тома Архиђакон појашњава како је Дукља добила име, као и у чијем поседу се налази та „склавинија“ у његово време: „У земљи Гета, која се сада зове Србија или Рашка, дао је поред неке воде саградити град који је по својему имену назвао Диоклеја“ (Spalatensis 2006, 20).

Свакако, „готско-германска“ теорија о пореклу Хрвата свој посебан значај имала је у Независној Држави Хрватској. Здушно ју је заступао Керубим Шегвић, бивши фрањевац, филозоф, археолог, историчар и праваш, родом из Сплита, који је због проушташких идеја погубљен од стране комунистичког режима 1945. године. Тврдио је да етноним „Хрват“ има своје извориште у старогерманској речи „хрот“, што значи „победа“ или „слава“. Његове идеје подржавао је национал-социјалиста Стјепан Бућ, по којем су Лику током сеоба населили Хрвати, „владајуће племе“ готско-германског порекла, из Северне Европе, али је временом хрватску земљу онечестила „славо-српска раса“ номадско-балканских корена (Bartulin 2014, 118-119). У савременом добу поборник ове хипотезе је Иван Мужич, правник и историчар, који пише: „Хрватска владарска имена, посебно она забиљежена на каменим натписима, често имају германски (готски) завршетак на –мер (–мереис). У литератури превладава врло старо схваћање о германском подријетлу завршетка –мер у славенској антропонимији. Владарска имена с наведеним завршцима и у Хрвата потјечу из германске баштине и то највјеројатније оне у Гота, од којих се могла проширити међу владаре разних славенских држава. Да су завршетици очито германског постања очитује се и из

тога да се нека имена хрватских владара уопће не могу тумачити у хрватском смислу“ (Муџић 2011, 50).

На хрватску (као и на српску) расистичку мисао, утицали су француски и немачки теоретичари, који нису били превише ненаклоњени Словенима, попут Пола де Лагарда (Paul de Lagarde), чије проповеди су биле прожете сновима о немачком царству, тј. доминантној улози Немачке у Европи и њеном експанзијом у свим смеровима. Сањајући о подизању огромне Немачке на рачун других народа, Лагард је тврдио да су сви они, уз изнимку Германа и Јужних Словена, „политички без вредности (...) материјал за ново обликовање Германа“, те када би „што пре пропали“, било би боље за Европу (Супек 1973, 170). Потом, ту је и Хјустон Стјуарт Чемберлен (*Houston Stewart Chamberlain*), један у низу европских расних теоретичара, који су обележили антрополошку, социолошку и политичку мисао до прве половине 20. века, који се бавио и Балканцима. Чемберлен није толико у обзир узимао боју коже, косе и очију, или облик лобање и висину, као критеријуме којима се одређује раса, већ искључиво „психолошке показатеље“ – дух и морал. Говорио је о божанској мисији Немачке, снажно утичући на Адолфа Хитлера (*Adolf Hitler*). Словене је сврставао у германску скупину европских народа, а нарочито се дивио изгледу народа у Босни, Црногорцима и јуначкој епској поезији Срба (Chamberlain 1912, 559-562). Наравно, као што је већ претходно истицано, становници Босне, Црногорци, па и добар део Срба из Србије, од стране хрватских националиста и расиста, сматрани су делом хрватског националног корпуса.

Вјекослав Клаић, бивши семеништарац, по многим истраживачима водећи хрватски националистички историчар и идеолог, тврдио је да је „право национално име“ за све народе од Истре до Бугарске некада било хрватско. Српско је, за њега, тек „племенско“, односно „сваки Србин јесте Хрват“, али „Хрват није Србин“ (Goldstein 1995, 26).

„Иранска теорија“, која већ врло дуго има прилично следбеника међу хрватском интелигенцијом, деценијама покушава да потисне „словенску теорију“ из службене хрватске историографије. Осим „Танајских плоча“, повесничари у Хрватској користили су лингвистичку везу имена цивилизације Сарасвати с каснијим авестијским именом „Харахваити“ (*Harahvaiti*). Поврх тога, овакве хипотезе уживају значајну подршку индијских и америчких санскритолога. Најзначајнијом се сматра чињеница да сачувани уломци дешифрованог писма цивилизације Сарасвати сведоче о постојању народа Харахвати (*Harahvati*). Затим, у првом и

најстаријем делу Зенд-Авесте званом „Видеват“ или „Венидад“ (*Vendidad*), бог Ахура Мазда (*Auramazdâ*) се обраћа Заратустри (грч. Ζωροάστρης), централној личности зороастризма, и поручује му да је створио шеснаест „перфектних земаља“, међу којима и Харахваити (*Harahvaiti*), у којој присталице иранске теорије виде прадомовину „прото-Хрвата“. Хрватска историографија неретко родоначелника свог народа проналази у самој Зенд-Авести, пошто се отац Заратустре звао Аурват (Boysе 1975, 269-270). Већина историчара дели мишљење да је први поуздани спомен етнонима „Хрват“ из 852. године забележен на тзв. „Трпимировој даровници“, где се он назива „кнезом Хрвата“ (лат. „*Tirpimir dux Croatorum*“), а његова земља „Краљевством Хрвата“ („*Regnum Croatorum*“). Но, неки истакнути медиавелисти оспорили су и њену изворност, попут академика Луја Маргетића: „Исправа, у облику у којем је сачувана, није аутентична. То се може закључити из њезине форме и садржаја. (...) Како је претпоставка да је Трпимир живио пуних осам година у незнању да талијански краљ није Лотар, посве неприхватљива, преостала би евентуално теза да је Трпимирова исправа каснија кривотворина, састављена тако немарно, да је чак и та датација евидентно погрешна. (...) А управо је то случај с Трпимировом исправом која је сачувана само у непоузданом пријепису из 1568. године“ (Margetić 2004, 2-5).

Поклоници „иранске теорије“, који су такође нарочито пропагирали несловенске корене у време Независне Државе Хрватске (Bartulin 2014, 183-185), ослањају се и на многе друге изворе. Иво Голдштајн у вези „иранске теорије“ закључује: „Јесу ли Протохрвати били иранојезично племе које је накнадно посласењено, или су преци Хрвата већ у прадомовини били Славени који су потом прихватили иранско име, вјеројатно се неће никада утврдити“ (Goldstein 1995, 26).

Савремена генетска истраживања, наравно, побијају везе савремених Хрвата с древном Персијом, посебно у оним местима где је хрватство ухватило највише корена последњих 130 година – Западној Херцеговини, Босни, Далмацији, Лици, Банији, Кордуну и Славонији. На тим подручјима, Хрвати су углавном домицилног, „илирско-словенског“ порекла, на што указује висок проценат „И-хаплогрупе“ (Pегић и др. 2005, 1964–75), што их чини потпуно сродним народом са Србима и Бошњацима, те се може говорити о нацијама истог корена.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА: РАЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПОГРОМА

У распиривању србофобије главну ролу имали су подстрекачи из миљеа историјске науке и политике код којих се јавила снажна германофилија: плод дуготрајне германизације Хрвата. Премда свесни вековног сужањства, хрватски политички прваци, исполитизовани историчари, геополитичари, етнографи и други, почели су да се поистовећују с германским освајачима и стварају митологеме о некаквој древној хрватској слави, која је наставила да цвета и у време Војне крајине, чије бедеме је чувао искључиво хрватски војник. У психолошкој науци овај концепт представила је Ана Фројд (*Anna Freud*), описујући неуротике који покушавају да се изборе с дисфункционалним породицама у којима су одрасли. У немогућности да искажу свој бес, почињу да доживљавају себе као „непријатеља“. Сличан механизамдомишља и психоисторичар Ричард Морок, који га уочава и на колективном нивоу – нацији (Morrock 2010, 11). Неки вођа, закључује Морок, „уједно и демагог, по правилу служи као подстрекач“, који бира тзв. „отровне посуде“ (нпр. нека национална мањина) и рационализује њихов погром. „Изасланици“ су они који заправо учествују у злочину, а то може бити нека „угњетена група људи којој прогон неке друге, још више угњетене заједнице, причињава психолошко задовољство“ (Morrock 2010, 13).

РЕФЕРЕНЦЕ

- Долгова, Светлана, Е. Иванова, А. Турилов, Т. Суботин-Голубовић. 2009. *Москва – Србија, Белград – Русија: Сборник документов и материалов, Т. 1: Обществено-политические связи XVI-XVIII вв.*, Москва–Белград: Архив Србије/Главное архивное управление города Москвы/Федеральное архивное агентство/Российский государственный архив древних актов.
- Гавриловић, Славко. 1993. *Из историје Срба у Хрватској, Славонији и Угарској (XV-XIX век)*. Београд: Филип Вишњић.
- Грујић, Радослав М. 1989. *Апологија српскога народа у Хрватској и Славонији*. Београд: Просвета/Баштина.
- Гавриловић, Славко. 1981. „Срби у Хабсбуршкој монархији од краја XVIII до средине XIX века“. У *Историја српског народа*, Књ. 5. Св. 2: 5-106.
- Крестић, Василије. 1995. *Историја Срба у Хрватској и Славонији 1848-1914*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Супек, Руди. 1973. *Друштвене предрасуде: социјално-психолошка разматрања*. Београд: Радничка штампа.

- Bartulin, Nevenko. 2014. *The Racial Idea in the Independent State of Croatia: Origins and Theory*, Leiden/Boston: Brill.
- Boyce, Mary. 1975. *A History of Zoroastrianism*. Leiden/Köln: E. J. Brill.
- Bradvarović, Konstantin. 1902. *Arnautluk u Zagrebu*. Novi Sad: Srpska štamparija Dra Sv. Miletića.
- Chamberlain, Houston Stewart. 1912. *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts*. München: Verlag von F. Bruckmann.
- Czoernig, Karl Freiherr von. 1857. *Ethnographie der Oesterreichischen monarchie*. I Band. Erste Abtheilung. Wien: K.-K. Hof- und Staatsdruckerei.
- Dabić, Vojin S. 1984. *Banska krajina (1688-1751)*. Beograd/Zagreb: Istorijski institut u Beogradu/Prosvjeta.
- Fine, John V. A. (Jr.). 2010. *When Ethnicity Did Not Matter in the Balkans: A Study of Identity in Pre-Nationalist Croatia, Dalmatia, and Slavonia in the Medieval and Early-Modern Periods*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Gligo, Vedran. 1983. *Govori protiv Turaka: Orationes contra Turcas*, Split: Logos.
- Goldstein, Ivo. 1995. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Novi Liber/Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Horvat, Rudolf. 1904a. *Povjest Hrvatske*. Petrinja: Tiskara Dragutina Benka.
- Horvat, Rudolf. 1904b. *Pripovijesti iz hrvatske povijesti*. Zagreb: Društvo Sv. Jeronima.
- Karbić, Damir. 2004. „Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322).“ U *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 22: 1–26.
- Katancsich, Math. Petro Pannonio. 1798. *De Istro eiusque adcolis commentatio: in qua autochtones Illyrii ex genere Thracio advenae item apud Illyrios a primis Rerumpublicarum temporibus ad nostram usque aetatem praesertim quod originem linguam et literaturam eorumdem spectat deducuntur*. Budae: Typis regiae Universitatis Pestinensis.
- Klaić, Nada. 1976. *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u 16. i 17. stoljeću*. Beograd: Nolit.
- Klaić, Vjekoslav. 1897. *Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Margetić, Luj. 2004. „Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara.“ U *Starine*. Knjiga 62: 1–40.
- Moravcsik, Gyula, Jenkins, R. J. H. 1967. *Constantine Porphyrogenitus De Administrando Imperio*. Dumbarton Oaks: Center for Byzantine

Studies.

- Morrocc, Richard. 2010. *The Psychology of Genocide and Violent Oppression: A Study of Mass Cruelty from Nazi Germany to Rwanda*. Jefferson: McFarland & Co.
- Mužić, Ivan. 2011. *Hrvatska povijest devetoga stoljeća*. Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- Nilles, Nikolaus. 1885. *Symbolae ad illustrandam historiam Ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti Stephani*. Oeniponte: Typis et sumptibus Feliciani Rauch.
- Pavičić, Stjepan. 1962. „Seobe i naselja u Lici.“ U *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Antropogeografska istraživanja III. Knj. 41: 5–330.
- Perić, M., L. B. Lauc, I. M. Klarić, S. Rootsi, B. Janičijević, I. Rudan, R. Terzić, I. Čolak, A. Kvesić, D. Popović, A. Šijački, I. Behluli, D. Đorđević, L. Efremovska, Đ. D. Bajec, B. D. Stefanović, R. Villems, P. Rudan. 2005. „High-Resolution Phylogenetic Analysis of Southeastern Europe Traces Major Episodes of Paternal Gene Flow Among Slavic Populations“, *Molecular Biology and Evolution*, Vol. 22: 1964–75.
- Petrić, Hrvoje. 2011. „Pokušaj rekonstrukcije ukupnog broja stanovnika Varaždinskog generalata i Križevačke županije od kraja 16. do početka 18. stoljeća“, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, Vol.10, No.19: 45–57.
- Petrić, Hrvoje. 2014. „Predavci – Prilog poznavanju podrijetla stanovništva.“ U *Cris : Časopis Povijesnog društva Križevci*, Vol. XVI. No.1: 43–55.
- Petrić, Hrvoje. 2007. „Prilog poznavanju etnokonzesionalnih promjena u Podravini u XVII. stoljeću“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, No. 18: 277–300.
- Sakcinski, Ivan Kukuljević. 1868. „Kratka ljetopis hrvatski Ivana Tomašića malobraćanina.“ U *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, ur. Ivan Kukuljević Sakcinski, 3-34. Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjestnicu i starine.
- Smičiklas, Tade. 1882. *Povijest hrvatska I*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Spalatensis, Thomae Archidiaconi. 2006. *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*. Budapest/New York: Central European University Press.
- Starčević, Ante. 1868. *Ime Serb*. Zagreb: Slovi Karla Albrechta.
- Starčević, Ante. 1893. *Najnovija davorija*, Zagreb: Tiskom Antuna Scholza.
- Starčević, Ante. 1876. *Pasmina slavoserbska po Hervatskoj*. Zagreb: Tisak Lav. Hartmána i družbe.
- Südland, L. 1918. *Die südslawische Frage und der Weltkrieg*. Wien: Manz Verlag.

Šišić, Ferdo. 1908. *Hrvatska povijest. Drugi dio: od godine 1526. do godine 1790.* Zagreb: Matica hrvatska.

Šišić, Ferdo. 1944. *Poviest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića: 1102-1301.* Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.

Dario Kršić*Faculty of Political Science, Belgrade*

THE ROLE OF CROATIAN MYTHOLOGEMS IN GENERATING SERBOPHOBIA: CROATIA AS „THE BULWARK OF CHRISTENDOM“ AND SERBS AS „VLACHS“

Resume

There are many examples of historical constructs, which have been serving the ideology of „Croatian state law“ for centuries. This paper is a continuation of the consideration of the most important Croatian mythologems that have served as building blocks of the national identity of Croats. Some of them, mentioned in the last issue of this magazine („Croatia to the Drina“ and „Red Croatia“), have long since evolved into factoids; they are woven into the „collective memory“ of the Croatian nation and the anatomy of Serbophobia. In order for the structure of hatred to be stronger, and for the Greater Croatia aspirations to be justified, the Serbian people were subjected to dosed racist insults by prominent Croatian historians, politicians and Catholic clergy in the 19th and 20th centuries. Along with the instrumentalization of history, prejudices were created about the Krajina Serbs, who were renamed „Serbized Vlachs“: a people anthropologically a little strange and culturally quite distant from European civilization. The inferior „Slavo-Serbian garbage“, as the „fathers of the Croatian nation“ called it, hindered all the progress of the people and the state since it „got“ to Croatia, and began to be considered unworthy of coexistence with „real people of the Croatian spirit“ – the so-called „descendants of the Goths“, Aryans, soldiers-conquerors from ancient Iran. Serbs, on the other hand, acquired the epithet „slave breed“, which the Greeks or Hungarians „named“; they became the descendants of martolos, in whom „evil and rust“ boiled, robbers and slaves of the „holy land of Croatia“, „Bulwark of Christendom“. With the disappearance of the Ottoman threat, although for centuries they made up the largest part of the Krajina military troops, the Serbian people were presented as „Vlachs being ripe for an ax“, the henchmen of „Serbian swarthy savages“ and their „gypsy dynasty“. Thus, mythomania, aided by Croatian scientific and

educational institutions, successfully completed its Serb-hating task: it inspired persecution on three occasions in a period of only a hundred years. However, it also induced Croatophobia, enabling indefinite „circulus vitiosus“ of Serbo-Croatian conflicts.

Keywords: mythologems, Serbophobia, Greater Croatia, Bulwark of Christendom, Goths, Aryans, Vlachs, racism, pogrom.

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

Никола Живић*

*Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици*

ПОЛИТИЧКА МИСАО И ДЕЛОВАЊЕ ДРАГОЉУБА ЈОВАНОВИЋА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ**

Сажетак

Драгољуб Јовановић је био врло присутан у политичком животу Краљевине СХС (Краљевине Југославије). Својим неуморним деловањем на терену и публицистичким радом привлачио је пажњу свих режима и јавности. Био је у сталној опозицији, прогањан, хапшен, интерниран и осуђиван у време и након диктатуре краља Александра, али и биран за народног посланика. Свој таленат, моралне и интелектуалне снаге, научну и друштвену активност посветио је борби за демократски преображај друштва, за социјално, економско, културно подизање српског села, за добробит сељака и радних слојева становништва. Циљ овог рада је да на основу социолошке анализе садржаја адекватне литературе, укажемо на значај лика и дела Драгољуба Јовановића за проучавање и разумевање друштвено политичких прилика у међуратној Југославији. У том настојању, покушали смо да укажемо и на чињеницу да је део његових идеја, научних елаборација и визија и даље врло релевантан.

Кључне речи: Драгољуб Јовановић, Краљевина СХС/Југославија, политика, сељаштво, Савез земљорадника, демократија, социјализам.

* nikola.zivic@pr.ac.rs.

** Рад је резултат научно-истраживачке делатности коју спроводи Филозофски факултет Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Бити део политичког живота једног друштва, доносити одлуке и правила по којима људи живе или настојати да се на тај процес утиче, на овим просторима у свим временима одувек је велики изазов. Нигде простор за критику није тако важан и отворен за све као у политици. Покрети и политичке странке често изневеравају своја почетна и прокламована демократска опредељења, поједине личности често посрну под налетима репресивног апарата ауторитарних режима или се изгубе у општој пометњи корупције, привилегија (уп. Шуваковић 2011), и онога што би се могло називати „замором људског материјала”. Ретки су они који истрајавају, а међу тим изузетним личностима, које без обзира на животне невоље остају доследне свом демократском уверењу запажено место заузима Драгољуб Јовановић (Јакшић 1991).

Уколико узмемо у обзир да је Д. Јовановић политички деловао углавном у Краљевини СХС (Краљевини Југославији), држави која је добар пример за горе наведене тврдње, онда доследност у идејама, константан рад и жртва коју је Д. Јовановић¹ за то платио, што му данас нико не одриче, представљају својеврстан подвиг, без обзира на критике које му се могу упутити.

Политичко-парламентарни живот те државе обележен је бројним кризама: уставна 1920/21, парламентарно-национална 1921/28, монархистичка диктатура, економска криза, разбијачко-сепаратистичка 1929-41 (Попов 2007, 183, наведено у: Маликовић, Растовић и Шуваковић 2007, 12). Убиства, покушаји атентата, страначка раздробљеност² фракционашке борбе, неискреност у спровођењу партијских програма, забране и онемогућавање рада појединих странака, непрестана спорења око облика државног уређења, корупција страначких вођа и руководстава, режим личне власти краља Александра, стално потезање хрватског питања, национална, верска, социјална разноликост, привредна неразвијеност, огромни економски проблеми обележили су ову државу. Поменути аутори у животу прве југословенске државе издвајају три периода: први од оснивања државе до увођења монархидиктатуре (фаза тзв.

1 О томе довољно говори чињеница да је тринаест година провео у затвору (више пута током тридесетих година и девет година након Другог светског рата у ФНР Југославији).

2 „У времену од 1918. до 1941, у грађанском политичком животу Југославије учествовала је укупно 41 грађанска странка.“ (Историја грађанских странака у Југославији, 2008, 91).

ограниченог или крњег парламентаризма), други, од увођења краљеве апсолутне власти до септембарског устава 1931. (период отворене диктатуре), трећи, од увођења септембарског устава до априлског слома државе (фаза псеудопарламентаризма). Период од увођења поменутог устава до убиства краља у Марсељу оцењује се као фаза прикривене диктатуре односно привидног парламентаризма. Већ сами придеви које аутори користе како би издвојили одређене периоде (ограничени, крњи, псеудо, прикривени, привидни), указују да је политички живот био на „ниским гранама”. Поменућемо још и да је за двадесет три године колико је држава постојала састављено укупно тридесет девет влада које су просечно биле на власти пет и по месеци (Историја грађанских странака у Југославији, 2008).

У таквим политичким околностима делује Д. Јовановић борећи се против аутократског режима међуратне Југославије, против социјалне и националне неравноправности, против културне заосталости и примитивизма, против фашистoidних тенденција у друштву и спољне фашистичке опасности. Своју борбу за демократски преображај друштва водио је упркос бројним критикама, забранама, хапшењима и осудама, чврсто верујући да је то могуће кроз остваривање интереса сељаштва и радних слојева становништва (Јакшић 1991). Овај поборник социјалистичких идеја Жана Жореса и Анатола Франса, у еманципацији села и сељака видео је спас земље.

Политичка превирања и трвења онемогућавала су друштвену и привредну реформу која би имала да реши изузетно неповољан положај у којем се сељаштво налазило. Под истим кровом нашли су се српски сељаци, војвођански велепоседници и беземљашаи, македонске чифчије, босански бегови и многи други. Без обзира на многобројне и прилично оштре разлике ова је држава била по много чему сељачка. Попис из 1921. дао је податак о 78,8% пољопривредног становништва, а према попису из 1931. удео пољопривредног становништва износио је 76,6% (Шљукић и Шљукић 2012). Када узмемо у обзир наведене проценте јасно је да без решавања проблема са којима су се сељаци суочавали није могло бити речи о озбиљном друштвеном напретку (културном, економском, политичком). Мере које су доношене у намери да то стање промене, дале су лоше резултате или чак имале супротан

ефекат. Пример за то су аграрна реформа³, колонизација⁴ и ликвидација сељачких дугова⁵.

Драгољуб Јовановић је добро разумевао да је промена могућа само ако се делује одозго (у власти) и одоздо (у сељаштву). Међутим, како сам пише у својим политичким мемоарима о сељаштву је у младости знао врло мало. „Виђао сам их на пијаци, на свадбама које су пролазиле испред наше куће преко пута Старе цркве и по жетваркама које су пролазиле кроз град певајући ушипарајуће песме, које сада откривају наши музиколози“ (Јовановић 1997а, 15). За разлику од сељаштва за чију се судбину озбиљно заинтересовао по повратку са школовања у Француској, социјалистичке идеје је упознао врло рано. „Трећи разред школске 1904/1905, кад сам био у десетој години, значио је за мене улазак у јавни живот” (Јовановић 1997а, 23). Тада је почео да посећује просторије социјалиста преко пута, тј. Друштвени стан где су се увече и недељом скупљали радници, где је слушао предавања, песме али и сам учествовао у њима. Мало касније нашао се међу „оснивачима” ђачког социјализма у пиротској Гимназији, а у Београду где је наставио школовање, слушао је говоре Димитрија Туцовића, Душана Поповића и других првака Социјалдемократске партије. Ово наводимо јер Д. Јовановић своја прва идеолошка

3 Будући да и након извођења аграрне реформе предњаче поседи са 2 до 5 хектара површине Гаћеша (1995) изводи закључак да се услови нису битно изменили, јер таква газдинства нису била у могућности да стварају тржишне вишкове, већ су била способна само да обављају просту репродукцију, а с друге стране број становника је растао што је доводило до сталне „гладнотрешње за земљом“. Југославија је 1938. имала више од пет милиона „вишка“ пољопривредног становништва (Шљукић и Јанковић 2015). Иначе, Гаћеша (1995) аграрну политику обе Југославије оцењује као најнеуспелију страну њеног седмодесетогодишњег развоја.

4 Аграрну реформу пратио је и процес спровођења колонизације (на подручју пре свега Косова и Метохије и Војводине). „Резултат наше колонизационе политике ни по броју насеља и насељеничких фамилија, ни по стању насељеника, ни по начину расподеле њихове и смештају колонија, а ни по утрошеном времену и средствима не представља никакав нарочит успех с којим би се наша државна управа могла поносити. Ако су и постигнути неки успеси, према њему, они леже „у великој отпорној снази, издржљивости, солидарности, самоодбрани, способности и неизмерној љубави према тамошњој грудн оних људи, којима је судбина одредила да се са свих страна наше државе поново врате на своја стара огњишта“ (Крстић 1928, 60, цитирано у Исић 1995, 89).

5 Уредба о ликвидацији сељачких дугова коју је донео Министарски савет септембра 1936. године како М. Мирковић (1952) њу тумачи није имала за циљ заштиту сељака односно њиховог поседовног поретка. Јер ако је њен циљ оживљавање послова, стварање у народној привреди повољније конјунктуре, онда ће њен учинак природно бити повољан за развој градске привреде, за формирање домаћег капитала у градовима и за јачање капиталистичке тј. неселјачке привреде у нашој земљи. У том процесу, сељаци су средство а не циљ, и они се помажу да би могли да послуже једном другом задатку, а то је унапређивање трговине, индустрије банкарства и формирање капитала.

уверења у начелу никада није напустио, али их је прилагођавао условима и захтевима времена. Кроз ту призму, сагледавао је прилике и проблеме у нашем друштву и предлагао решења. У Француску, како пише Јакшић (1991), где га је држава 1916. послала на школовање, дошла је млада личност са већ озбиљним животним искуством, социјалистички интернационалист, човек огромних радних енергија и жељан знања.

Д. Јовановић је докторирао на Сорбони 1923. године код професора Селестена Буглеа (*Célestin Bouglé*)⁶. У Француској је вредно учио али и друштвени ангажман није запостављао. Учествовао је у оснивању Средишњег удружења југословенских студената у Француској као и у писању предлога програма рада овог удружења. Био је потпредседник Комитета за помоћ српским студентима у заробљеништву, са друговима је организовао Конгрес југословенских студената у Француској. Један је од уредника *Гласника југословенске омладине* у Паризу у коме објављује више чланака вредних пажње (*Социјално васпитање, Удруживање ради стварања, Балкан Балканским народима, Демократија и социјализам, Италија и Србија*). У овим чланцима, Јовановић ће како запажа Надић (2006) назначити основне правце своје научне и политичке ангажованости, и то истичући, моралну, вредносну и радну афирмацију, радничко питање итд. У поменутом програму рада удружења југословенских студената у Француској позвао је студенте да се не опредељују политички, већ да се интересују за судбину земље, вредно уче и раде како би допринели њеном будућем животу, али се није либио да пише и коментарише ситуацију у држави, да се ограђује од одређених одлука, износи своје идеолошке ставове и сл.⁷ Да ово није било без последица,

6 Професор Селестен Бугле био је важан за Д. Јовановића и по повраку у домовину. Најпре, идеје овог професора изнете у студији *Социологија и социјална акција* Д. Јовановић ће користити за покретање социјално-културне акције у домовини. Осим тога, као потпредседник Лиге за људска права, осведочиће своје пријатељство за време његових хапшења под диктатуром и после Другог светског рата, анимирајући француску и другу штампу за његово ослобађање (Н. Јовановић 2000). „Кад је видео да ме често хапсе у Југославији, мој професор Бугле ми је писао: 'Ако нисте потребни Југославији, дођите у Француску; Ми ћемо умети да вас употребимо'. Нисам отишао, и не кајем се. Али извесна горчина је остала – хапсила ме је монархија, хапсила ме република. За капиталисте био сам комуниста, за комунисте сам био реакција. Тринаест најбољих година провео сам у тамницама или интернацији, као да сам најгори и најштетнији човек (Тркуља 2012, 7)”

7 Примера ради у чланку *Демократија и социјализам* (1991) писао је да је република несумњиво најсавршенији начин владавине, једини на који могу да пристану савремени, слободни народи, без штете по лично достојанство грађана. Међутим, република не сме бити крајњи циљ, јер голо завођење републике може Југославију учинити монархијом без монарха, антиципирајући тако југословенску социјалистичку будућност са Титом на челу државе који је, и формално, 1974. попут сваког монарха проглашен за „доживотног председника“.

говоре два догађаја о којима пише у књизи *Политичке успомене* (књига I). Првог априла 1919. сазнао је да је изгубио француску стипендију јер га је министар просвете Љуба Давидовић позвао да се врати у земљу, пошто је завршио један факултет. То међутим како сам пише није био повод (јер је већ 1917. завршио факултет) већ чињеница да се замерио властима у Краљевини СХС својим ставом о питању разграничења са Бугарском. Наиме, са групом студената оградио се од захтева наше делегације на Мировној конференцији да се Краљевству СХС из стратешких разлога доделе бугарски срезови Цариброд, Белограчак и Босиљград (Јовановић 1997а). Други догађај који потврђује да је тадашња власт интересовала за деловање Д. Јовановића у Француској везан је за његов избор у звање доцента на Правном факултету у Београду. Наиме по препоруци професора Слободана Јовановића, Драгољуб Јовановић је изабран у звање доцента. Међутим, четири месеца након избора, потврда из министарства није стизала. Због тога је како пише отишао начелнику за вишу наставу Светолику Стефановићу, који му је отворено рекао да мора најпре да се види шта је радио у Француској јер постоје пријаве да је проповедао комунизам. „... рекао сам да сам био и остао социјалист (...) Овај отпор режима отворио ми је још већу жељу да дођем на универзитет, да видим нову омладину, да се уверим да ли је у њеној души одиста умро демократски социјализам и да ли је Русија стварно замрачила западне хоризонте (Јовановић 1997а)”. Већ у то време како је сам написао, иако није хтео политику, политика је хтела њега.

Већ смо споменули да се Д. Јовановић за проблеме села и сељаштва озбиљно заинтересовао тек по повратку из Француске⁸. Улога професора Слободана Јовановића и ту је врло важна. Када је током 1922. године Д. Јовановић упознао Слободана Јовановића са прегледом своје докторске дисертације доживео је разочарење пошто му је овај рекао да најмодерније методе за организацију индустријског рада нису актуелне за нашу земљу која је пољопривредна. Питао га је зашто није узео какву тему из аграрне политике, јер они имају намеру да га предложи за наставника на Правном факултету управо за тај предмет. На Јовановићево објашњење да га земљорадња и село не интересују јер је он за прогрес, а и једно и друго вуку у конзервативизам, С. Јовановић је констатовао да је то у реду, али да је равнотежа између села и града сувише поремећена на штету села и да се она мора повратити. Уз то је додао да нема везе што није учио аграрну политику као посебан предмет. „Изабраћемо вас, па ћете

8 Иако је већ тамо писао да је за нову државу изузетно важно решење аграрног питања.

научити. Ово што сте већ урадили било је много теже” (Јовановић 1997а, 172). То се и догодило. Д. Јовановић је постао предавач на предмету Аграрна политика. Убрзо се појавила његова „Аграрна и индустријска политика” као литографисана предавања а 1930. и комплетно дело уџбеник „Аграрна политика” за који М. Тодоровић (1993) пише да је то један од његових највреднијих теоријских радова. Професионално се бавио питањима аграрне политике у једном друштву које је у својој основи било аграрно и у коме огромну већину становништва чине сељаци. Драгољуб Јовановић је био свестан тога да интелектуалац треба да буде ангажован у остваривању својих идеја и да се стави на услугу сопственом народу. Српски народ тога доба је био сељачки народ – зато се Јовановић ставио у службу бриге о слоју сељаштва. Како је проф. др Петар Козић забележио у предговору за *Политичке успомене*, научницима и истраживачима када раде, ако раде, на његовој животној биографији, Д. Јовановић је поручио да узму у обзир оно што и сам о себи мисли: „нисам био научник него идеолог и човек од акције, ако не и прави политичар” (Козић 1997, 12). Наравно, ми никако не желимо да умањимо значај Јовановићевих дела која су бројна. Овде нам је намера да укажемо на то да је политика била његова страст и пре него што је са делом својих пријатеља из *Групе за социјалну и културну акцију* приступио Савезу земљорадника. О томе сведоче његови разговори и преписке са пријатељима, текстови објављени у бројним листовима у којима је неуморно критиковао дешавања у земљи, познанства која је склапао, критике на његов рачун које су објављиване у различитим новинама на које је одговарао итд.

Крајем 1924. године у време лоших српско-хрватских односа Д. Јовановић се у Загребу срео са Стјепаном Радићем, вођом Хрватске републиканске сељачке странке (од 1925. Хрватска сељачка странка). У то време, проблеми српско-хрватских односа већ су оптерећивали политички живот државе и били сметња за демократски развој. Том приликом, Д. Јовановић (1973) увиђа да је Стејпан Радић већ тада био спреман да призна монархију и Видовдански устав што ће и учинити следеће године. О самом Стјепану Радићу писао је врло похвално. Сматрао је да је једино он имао снаге да хрватске масе упуту на сарадњу са Србима и да их одврати од комунизма, од клерикализма и од франковштине. Хвалио је његов приступ сељаштву, заступање њихових интереса, али је и забележио да је временом у борби за хрватство занемарио сељаштво (Јовановић 1940). Наступ који је С. Радић имао на збору у селу Речица крај Карловца фасцинирао је Д. Јовановића,

а разговори које су водили подстакли су га да размишља о улози српског сељаштва и потреби уједињења хрватског и српског сељачког покрета у јединствен југословенски (Н. Јовановић 2000).

Бавећи се социјалним и другим проблемима током 1924-1926. године, Д. Јовановић је у акцији на социјално-културом пољу, уз богату издавачку делатност, публиковање разних текстова у многим часописима и новинама учешће узео у формирању организација Групе СКА (Група за социјално и културну акцију), Друштву социјалних радника (које није заживело и задовољило његове амбиције), Лиги за грађанска права и другим акцијама. Упоредо са радом на Универзитету посвећивао је пажњу разним аспектима борбе против политичког режима (Н. Јовановић 2000). Писао је да је парламентаризам у земљи у кризи због слабог ауторитета парламента и његове радне неспособности (што између осталог произилази и због националистичке пометње у којој се држава налази) и одсуства левице (Јовановић 1991). Увидео је врло брзо да је идеја о стварању једног југословенског народа од три тешко остварива, па се залагао за преуређење државе на федералистичкој основи и одбацивање централистичког Видовданског устава. Тврдио је да незадовољство државним уређењем постоји не само у несрпским него и у српским крајевима. Сматрао је да централизам погодује одржавању противнародних и назадњачких режима, што ће природно довести до ревизије Устава. Отворено је критиковао вођство⁹ Народне радикалне странке и председника Самосталне демократске странке Светозара Прибићевића, сматрајући да ометају решавање српско-хрватских односа. (Н. Јовановић 2000). У чланку *Беспуће* о проблемима у земљи писао је да у економском погледу не можемо да нађемо своју пут тетурајући се између сточарско-земљорадничке и аграрно-индустријске привреде. Судбину целокупне земље воде политичари који не знају одакле да почну и који немају појма о економској политици. Пољопривреда је удављена, трговина је стала, фабрике и занати раде са трећином и петином своје снаге, беспослица царује. „У социјалном погледу наша земља пружа приказ контраста који је у слици изражен: цилиндар преко опанака. Један неписмени и некултуран сељачки народ издржава хипермодерну и

9 Свој чланак *Трговач Свести* из 1924. године посветио је Николи Пашићу. „У ком циљу врши г. Пашић тај одвратни посао тровања свести? – Одговор на ово питање налази се у скали вредности коју је он утврдио још одавно и по којој строго распоређује своје појмове, идеје, људе, установе, државне и приватне послове. На првом месту он је, Никола Пашић, творац радикалне партије; на друго место долази Радикална странка, творац Србије; на треће место ставља Србију, која је створила Краљевину СХС. (...) За њега је ова држава функција Србије, Србија је ствар Радикалне странке, а Радикална странка је средство у рукама Николе Пашића: он је алфа и омега сваког делања и сваке мисли ” (Јовановић 1991, 210).

декадентску престоницу(...) Без индустрије и правог рада, Београд живи од посредничких, сензалских и пљачкашких послова(...) Земља је растргана националним размирицама којима нема равних у историји света. Сашивена на брзу руку, одећа је овде сувише тесна, онде сувише широка(...) У јавном животу – огледалу свега – праве се свакога дана најневероватније комбинације. Сви иду са свима. Воде се најапсурднији разговори и преговори. Виђени људи, познати политичари омркавају у једном, свађују у другом политичком логору” (Јовановић 1991, 216 – 217). Критикујући спољну политику режима, тражио је ослонац на Совјетску Русију и успостављање сарадње са Бугарском без чега нема решења за македонско питање. Указивао је на чињеницу да је Бугарска земљорадничка држава као и Југославија и да је сарадња у заједничком интересу обе земље, надајући се да би зближавање могло довести до стварања балканске федерације.

Своје чланке Д. Јовановић је објављивао у бројним часописима и новинама у свим крајевима Југославије као што су *Српски књижевни гласник*, *Летопис Матице српске*, *Нова Европа*, *Преглед*, *Зета*, *Социјална мисао*, *Венац*, *Политика*, *Економист* итд. Више од педесет чланака објавио је у листу *Рад* који је са сарадницима из Групе СКА покренуо маја 1926. године. Најближи сарадници су били Отокар Кершовани и Милош М. Милошевић, Драгољуб Јовановић је постао главни и одговорни уредник, а власник је био др Михаило Арсић. Лист је био отворен за све, а бројне странице су попуњаване чланцима о економском и социјалном положају сељаштва. Листу су писали људи из готово свих крајева земље, различитих политичких орјентација и занимања. Због сталних критика режима којима је лист обиловало мноштво бројева је забрањено. „Тако је за 72 броја, колико се свега појавило, заједно са прештампавањем узапћених бројева, било 30 забрана. Полиција и ми такмичили смо се у упорности” (Јовановић 1997б, 74). За број од 10. децембра 1927. написао је: „...Гледамо истини и стварности пркосно у очи. Видимо је целу. Слутимо тешкоће које нас чекају. Али их се не бојимо. Раније смо рекли: 'Нека дође диктатура, јер после ње долазимо ми!'. Данас кажемо: у сенци њихове диктатуре и у крилу беде родиће се наша слобода и благостање за оне који раде” (Јовановић 1997б, 73). Видимо дакле да је Д. Јовановић заслуђивао диктатуру која је дошла годину дана касније. Због својих активности и чланака у листу сам Д. Јовановић је много пута тужен Првостепеном суду за град Београд (Н. Јовановић 2000). За време деловања у Групи СКА од оптужби се сам бранио и увек бивао ослобођен.

На иницијативу Милана Прибићевића, али и бројних читалаца листа *Рад* који су желели да деловање Групе СКА прерасте у непосредну политичку активност, Д. Јовановић је почетком 1927. године приступио Савезу земљорадника. Поред њега из Групе СКА у Савез земљорадника примљени су: др Душан Богдановић, др Кирило Савић, Мијо Мирковић, Пера Поповић, Милош Милошевић. То се догодило упркос противљењу већине Главног одбора странке, пре свега др Милана Гавриловића, Војислава Лазића, Војислава Ђорђевића, а захваљујући председнику Савеза др Јовану Јовановићу који је како Н. Јовановић (1994) пише био спреман на сарадњу са новим људима свестан потребе подмлађивања странке. Идеолошке и политичке разлике између левице коју је Д. Јовановић представљао са својим сарадницима и конзервативног дела вођства (између којих се налазио центар на челу са Јованом. М. Јовановићем) односиле су се на низ крупних проблема које је вођство странке заобилазило да не би дошло у сукоб са вођствима радикала и демократа, посебно са влашћу. Најважнији проблеми око којих су постојала размимоилажења били су следећи:

1. Преуређење државе на федералистичким принципима и одбацивање централизма, што би представљало решавање хрватског питања и српско-хрватских односа. Леви земљорадници су континуирано инсистирали на демократском решавању државног преуређења и српско-хрватских односа, а вођство Савеза земљорадника је заступало централистичко државно уређење.
2. Стална активна борба против режима и његове реакционарне унутрашње и спољне политике, корупције, реакционарских закона пре и посебно после успостављања диктатуре;
3. Противљење уласку виђенијих чланова Савеза земљорадника у владине институције и одбацивање комбинаторике у опозиционом покрету са владом, иза леђа народа.
4. Активно учешће у антифашистичком покрету под паролом Народног фронта заједно са свим прогресивним снагама укључујући и комунисте чему се противило вођство Савеза.
5. Тежња за стварањем општејугословенског сељачког покрета и укључивањем Хрватске сељачке странке, што није улазило у програмска опредељења Савеза земљорадника;

6. Прокламовање успостављања дипломатских односа са Совјетском Русијом и склапање савеза са Бугарском;
7. Јачање утицаја сељака на политику странке ради слабења конзервативизам у вођству, а са тим у вези реорганизација Савеза (Јовановић 1994, 33 – 34).

О разлозима за приступање Савезу земљорадника свом сараднику из Групе СКА Милошу Милошевићу 1927. године писао је да би оснивање Земљорадничке странке захтевало огромне организаторске напоре на штету идеолошких и пропагаторских послова. „Ми смо радили за свој рачун три године и то је било добро, јер данас познајемо у танчине привредне и политичке прилике у земљи, нисмо више непознати јавности и народу, обележили смо своју начелну линију, показали смо шта смо и шта можемо. Нарочито у самим сељачким редовима, на терену, видели смо да Савез земљорадника има несумљиву виталност, добре и здраве корене у народу” (Јовановић 1997а, 213 – 214)¹⁰. Лево крило Савеза земљорадника постаје његова моторна снага али због сукоба унутар странке врло често иступа самостално, не подвргавајући се страначкој дисциплини. Сам Драгољуб Јовановић наставља да неуморно критикује и да се супротставља режиму који се 1929. претворио у диктатуру. „Ова диктатура, од почетка до краја, јесте један велика и одвратна ЛАЖ. Све што је речено и обећано показало се као бацање ПРАШИНЕ У ОЧИ народу и иностранству, а све што је урађено и спроведено служило је само себичним интересима управљача и њихових слугу” (Јовановић 1991, 272). Због „антидржавне активности” и проповедања по мишљењу режима „комунистичких” метода за промену државног уређења, Јовановић је хапшен у априлу и октобру 1929., у мају 1932, а у септембру исте године је осуђен на годину дана затвора у Сремској Митровици као и на губитак државне службе. Оптужница је навела његове чланке: *Задачи нове власти*, *Шта нас кошта свађа с Хрватима*, *Политичка платформа 16. тачака* итд. Овим текстовима како Н. Јовановић (1994) пише одређен је политички, национални и социјални програм земљорадничке левице. Уклањање с Универзитета образложено је Јовановићевим сумњивим активностима, у којима је заједно са Хрватима, тражио укидање централизма и промену устава. У летку писаном 1932. године у коме се осврнуо на претходно одржане фарсичне изборе

10 У својим *Политичким успоменама* забележиће да су покрету приступили онда кад је био на најнижим гранама јер су како каже схватили да листови *Село* и *Рад* нису више довољни.

за Народну скупштину и Сенат између осталог написао је: „Опет оно исто: Обнављају се партије, али има само једна, наша, владина. Разбојници се нису могли сложити како да се зове дружина, па су јој дали три имена: РАДИКАЛНО СЕЉАЧКА ДЕМОКРАТИЈА. Доказ да стари људи не могу да створе ништа ново; доказ да су загрижени партизани; доказ да вук длаку мења, ћуд никада” (Јовановић 1991, 309 – 110).¹¹

Убрзо након што је изашао на слободу, 24. маја 1933. године ухапшен је, а затим интерниран у Тутин да би касније био пребачен у Сремску Митровицу где је издржавао казну. Док је издржавао казну написао је и средιο збирку већ објављиваних (и забрањиваних) текстова (али и неких нових), под називом *Нови Антеј*. Ова збирка је и била повод новог хапшења следеће године. Оптужен је за антимонархистичку пропаганду и ширење идеје о федерацији због чега је поново робијао од марта до децембра 1934. године (Динић 1999, 79 – 80).

По изласку из затвора Д. Јовановић се активно укључио у предизборну кампању за предстојеће скупштинске изборе. На листи удружене опозиције петог маја 1935. изабран је за народног посланика. После избора 1935. године и одлуке Удружене опозиције да бојкотије рад парламента Д. Јовановић своју активност усмерава на деловање на терену. Путује широм земље, обилази села и сељаке, учествује на зборовима и одржава предавања. Оштро критикује владу Милана Стојадиновића тражећи решење српско-хрватских односа, државно преуређење на федералистичким односима и успостављање односа са Совјетским Савезом. Често иступа са комунистима са којима ради на формирању и деловању Народног фронта. То је период у коме Д. Јовановић трпи критике са свих страна. Комунисти га сматрају ситнобуржоаским политичарем који под паролом о федеративном државном уређењу настоји да сачува капиталистички поредак и онемогућава револуцију. Са друге стране, схватају да је његова популарност међу сељаштвом велика, па током 1936. године настоје да са земљорадничком левицом остваре што већу сарадњу и преко њих делују сељаштво. Вођство Савеза земљорадника и представници Удружене опозиције му ту сарадњу замерају, критикују га и ограђује се од његових ставова (Н. Јовановић 1994). Идеологији и покрету фашизма и нацизма се одлучно супротстављао. У брошури *Сељаци против фашизма* објављеној 1936. године упозорио је да је опасност од фашизма

¹¹ У нашој литератури пре Другог светског рата термин *партизани* се користио у значењу *странчари*, данашњим речником: партијски људи. Реч је преузета из француској језика *le partisan* – *присталица (партије, странке)*

многа већа него што верују и његови највећи противници. Указивао је да фашизам представља великог противника радног народа, нарочито сељака и да доводи у опасност не само национални него и међународни мир. Упркос чињеници да је беснило фашизма и код нас нашло „велики број паса који уједају наоколо и проносе опачину”, сматрао је да у Југославији не може постојати прави фашистички покрет јер ми нисмо један јединствен народ, а фашизам то захтева („разни социјализми могу да сарађују, разни фашизми не”). Предвидео је да озбиљан отпор фашистичкој навали у Југославији могу дати једино сељаци (Јовановић 1997г). На позив шпанске републиканске владе у фебруару 1938. отпутовао је у Шпанију где је посетио фронт и болнице у којима су се лечили југословенски добровољци. После повратка у домовину, наставио је борбу против режима и владе. Да би се спречило његово деловање и пре свега онемогућило учешће на скупштинским изборима заказаним за новембар 1938. 1. октобра те године поново је ухапшен. У априлу следеће године Државни суд га је осудио на 14 месеци затвора и казну од 2000 динара. Повод су били леци: *Највеће издајство после Косова, Сељаци против фашизма, Говор на гробу Јакова Јелашића и песме Устај сељо и Диктатура* у којем је оптужио владу и режим за тежак положај у земљи, реакције и притиске на опозицију (Тркуља 2012, Исић и Јовановић, 1997, Динић 1999). На суђењу 1939. изјавио је: „Све што сам радио у том погледу нисам чинио из какве сентименталности, из болешивости, због тога што би ми, рецимо жена била Хрватица. Радио сам то као добар Србин, из љубави према свом народу и према Југославији, која не може бити без Хрвата” (нав. према Тодоровић 1993, 105). У складу са својим уверењем да су хрватски захтеви за самоуправом легитимни Д. Јовановић је поздравио Споразум Цветковић – Мачек. Међутим, налазио је и разлоге за критику. У време потписивања споразума био је у затвору у Сремској Митровици где је како пише у својим Политичким успоменама (књига V) забележио: „*Ово је нови 1. децембар. Само обрнуто: онда је пакт прављен без правих Хрвата, сада без правих Срба. Онда без уже Хрватске, сада без Србије (...)*Остварење Споразума зависи од тога у чијим ће рукама бити Србија. Хоће ли Мачек помоћи да се униште прави савезници Хрвата у Србији или ће нам бити на руци да дођемо до изражаја?” (Јовановић 1997в 189, 191). Иако је по изласку из затвора истицао споразум као значајан сматрајући га резултатом дугогодишње борбе на хрватској и српској страни и даље је у споразуму видео хрватски народ и круну али не и српски народ. Наде Д. Јовановића да ће српско-хрватски споразум бити

остварен на демократској основи су изневерене. Председник ХСС и СДК Влатко Мачек је у споразуму видео могућност да обезбеди привилегије свом народу, а не да се залаже за учвршћивање државе. Јовановић који је у многим приликама тачно оцењивао људе, погрешно је у овом случају. Његово веровање у Мачека није имало подлоге у практичном животу” (Јовановић, 1994, 211)

Почетком 1940. године због лоших односа у Савезу земљорадника, Земљорадничка левица иступила је из савеза. Драгољуб Јовановић и његове присталице у марту 1940. године основали су Народну сељачку странку.

У шта је Драгољуб Јовановић веровао и шта је желео? Шта су биле теме његове политичке мисли?

Камен темељац на коме се гради свака друштвена и државна организација је *демократија*. За њега, то је режим слободе, солидарности и народног благостања омогућен политичким и социјалним установама. Врло добро је разумевао да се она не може завести изгласавањем закона. Писао је да су демократске установе само услови, оквири за садржину коју има да унесе збир појединаца и појединци као такви. Јовановић поставља питање шта критичари замерају демократији? Одговарајући на то он истиче да парламентарни систем не изражава стварни однос снага у народу и не даје никакве гаранције да се државни послови воде у смислу интереса националне заједнице. Уместо да заводи слободу, једнакост и братство запажа се да демократија фаворизује економски јаке и морално безобзирне, остављајући по страни најважније факторе производње и културе. „Нису ли у данашњем политичком строју највише запостављени баш они елементи без којих друштво не би могло постојати: радници, сељаци, интелектуалци? Недопуштена дисхармонија влада између стварних потреба друштвене заједнице и расподеле власти и богатства” (Д. Јовановић 1991, 21). Да би се то променило неопходно је хитно успоставити равнотежу између села и града, рада и капитала, материјалне и духовне културе, елиминисати паразите и излишне, и дати право место произвођачима (Д. Јовановић, 1991). За Д. Јовановића истинска демократија заправо значи могућност да најшири слојеви становништва (односно „радни народ”) имају прилику да дођу до речи, да могу да се удружују у класна и професионална удружења и да као такви могу да бране свој интерес. За то су неопходни дисциплина и социјално свесни људи. На тај начин „удружени и организовани произвођачи неће бити остављени на милост и немилост парламентарним комбинацијама, министарској несталности, случајности политичких страсти и силовитим

осветама властољубаца, њихове интересе ће заступати стручни представници удружења, синдиката задруга или кооператива” (Д. Јовановић, 1991, 28). Оваква демократија припрема и води ка социјализму, другој важној теми политичке мисли Драгољуба Јовановића. За њега је социјализам уређење коме тежи целокупна друштвена економија савремене образованости. То је за радничку класу једино дефинитивно решење њеног питања, а за сав сиромашни свет последње прибежиште у данашњој политичкој пракси. Међутим као ни демократију, Д. Јовановић социјализам не посматра као некакву формулу или догму, већ сматра да и он мора да одговара стању и општим интересима друштвене заједнице. Писао је да социјалисти морају чињеницама да покажу да је данашњи начин производње нерационалан, да не одговара интересима друштвене целине и да не задовољава оправдане захтеве радничке класе као дела друштвене заједнице који се због своје важне улоге у производњи и због своје многобројности мора најхитније заштитити (Д. Јовановић, 1991).

Такав начин размишљања неминовно га је морао довести до треће важне теме његове политичке мисли: сељаштва. На својој одбрани пред судом 1939. изјавио је: „Ја сам ученик Анатола Франса и Жана Жореса. Са две речи њихова се идеологија може изразити овако: патриотизам и социјализам (...) Кад сам хтео да преведем на наш језик и применим на наше прилике, изишло је *Југославија и сељаштво*. Југославија као држава ослобођених и уједињених Јужних Словена рачунајући и Бугаре. Сељаштво као главни део радног народа за чије се благостање бори социјализам” (Д. Јовановић, 1991, 362).

Из наведеног јасно произилази зашто је Драгољуб Јовановић сву своју енергију уложио у борбу за интересе сељаштва. Ако социјализам подразумева борбу за права радног народа онда је јасно да је у Југославији, он и неостварив без могућности да сељаци бране своје интересе. „Ми смо социјалисти, то значи боримо се против експлоатације и за што већа права, социјална и економска, радног народа. Од свих радних елемената највише је експлоатисан сељак” (Јовановић 1997г, 212). Свестан овога, а непознајући довољно сељаке и њихове услове живота Д. Јовановић по повратку у земљу са школовања неуморно ради да то надокнади. Са сарадницима из Групе СКА обилази села широм земље, разговара са сељацима или држи предавања. Врло често је како је писао, недељом, када се обично ишло у посету неком селу, на железничкој станици био сам. На страницама листа *Рад* али и у бројним другим новинама

објављује чланке у којима пише о проблемима сељака у земљи.¹² Говорио је и писао о економски положају сељаштва, сељаштву као друштвеном сталежу, земљорадничком задругарству и аграрном социјализму, сељачким дуговима, односу интелектуалца и села, мукама сељака, одласку са села, пољопривредним кредитима, женама на селу, односу сељака према фашизму, будућности сељаштва итд. Мноштво његових ставова и указивања и даље је врло актуелно и применљиво на проблеме данашњег села.¹³ У циљу промене положаја сељака у оквиру Групе СКА радио је најпре на њиховом културном и социјалном подизању. Међутим, више од тога желео је да сељаштво организује у један класни покрет који ће се борити за своје интересе. Веровао је да је могуће створити један општејугословенски сељачки покрет отварајући могућност за сарадњу са сличним покретима у другим државама. Писао је да двадесети век припада сељацима који поседују снагу која збуњује све гране данашње науке. О томе колико је Д. Јовановић веровао у сељаштво и сматрао то важним, сведочи и чињеница да је и после свега што му се догодило током тридесетих година са својим сарадницима пред сам рат основао Народну сељачку странку. Међутим, много више о томе говори оно што је писао у чланку *Лицем селу!*: „Веза се створила, јака и интимна, веза која се без бола не би могла прекинути. Ја сам лично постао њихов човек, њихов заробљеник(...) Захвата ме, осећам, мистика нужне еманципације сељачке. И ја више нисам свој човек. Постајем њихов, заувек” (Јовановић 1997г, 214).

ЗАКЉУЧАК

Драгољуб Јовановић није успео да оствари своје циљеве. Чињеница је да ни једном није био ни близу тога. Томе су допринели објективни и субјективни фактори. Са једне стране политичке прилике, односи и процеси на које није могао да утиче иако се против њих борио, а са друге стране то што је прецењивао сопствене снаге или у појединим тренуцима имао лоше процене. Ипак, без обзира на бројне изазове са којима се суочио, чини се да је у начелу остао веран сопственим ставовима и уверењима. Ослањајући се углавном на идеје француске социолошке школе, за њега је бављење науком,

12 Књига *Сељак – свој човек* коју су приредили Надежда Јовановић и Момчило Исић садржи више од педесет текстова у којима је Д. Јовановић писао о сељаштву.

13 Д. Јовановић је често истицао да је за бољи положај сељаштва потребно да се пољопривреда индустријализује и развија земљорадничко задругарство. И једно и друго су данас незаобилазни део публикација које за тему имају ревитализацију села у Србији.

тј. социологијом нужно подразумевало акцију. Наиме, сматрао је да се социологија не завршава теоријом него мора водити практичној акцији. Међутим, за акцију су потребни идеали које наука не нуди. Дакле, није довољно само познавати прилике и бити спреман на акцију већ и акцију усмерити у одређеном правцу. Због тога код Д. Јовановића често није могуће направити дистинкцију између научног и политичког деловања. Нема сумње да је његово познавање друштвено-политичких прилика и проблема међуратне Југославије било врло добро. Са разлогом је указивао на низак ниво политичке културе, острашћеност политичких вођа, лош рад парламента и двора, неадекватне одлуке, проблеме који се морају хитно решавати (национално питање, положај сељаштва, економски проблеми и сл.). Његово становиште да се демократија не остварује изгласавањем закона већ постојањем материјално стабилних и политички свесних људи (који ће деловањем кроз политичке и социјалне установе бранити своје интересе) чини нам се и даље вредним пажње и актуелним. Књиге, брошуре и текстови у којима се бавио приликама на селу и пољопривреди представљају незаобилазан извор уколико желимо да се упознамо са стањем и проблемима сељаштва у првој Југославији. Важност успостављања баланса између села и града и даље је једнако актуелна тема као и када је Д. Јовановић о томе писао. Уопште гледано, у свом научном стварању најстудиозније се бавио аграрним питањима и ту његов допринос највећи. Међутим, и поред добрих увида и предлога, чини се ипак да многи његови идеали и политичке амбиције у тадашњим условима нису били реални ни могући. Добро је рачунао на чињенице али не и да сопствене снаге и политичке околности. Није било услова ни политичке воље за демократско преуређење државе на федеративној основи. Са данашњих позиција јасно је да није грешио када је инсистирао на томе да се српско-хрватског питање мора решити. Међутим, чини се да је демократски уређења Југославија, заснована на федералистичкој основи, у којој ће сви бити једнаки а везе успостављане сарадњом радних слојева, остала пуки идеал и је мало тога тридесетих година двадесетог века указивало да је то могуће. Због тога му се врло често замера да је да је потценио снагу националних тежњи, пре свега на хрватској страни. У складу с тим, нереална је била и идеја о могућем успостављању Балканске федерације. Сељаци нису прихватили социјализам ни постали водећа друштвена снага на начин на који је он то желео и предвиђао а њихово организовање у један класни покрет није било ни на видiku. У остваривању аграрног социјализма који би по његовом уверењу успешно решио питање експлоатације радних

слојева становништва и омогућио остваривање демократије, није постигао више од успешног указивања на то зашто је постојећи начин производе нерационалан. Дакле, Д. Јовановић није успевао да битније утиче на судбину и правац развоја земље. Међутим његов труд и доследност у борби за идеале вредни су пажње и представљају редак пример у политици. Критике које се могу упутити на његов рачун не доводе у сумњу његову веру у демократију и чињеницу да је радио у општем интересу. Називан је фашистом, издајником, радићевцем, комунистом, демагогом итд. Оптужби се увек бранио. Без обзира на бројне забране, кажњавања и затварања са којима се током тридесетих година суочавао његове политичке амбиције се нису смањиле. Прекинуо их је рат. Иза себе је оставио тридесет пет књига и брошура и више од четиристо текстова објављених у међуратној Југославији. Из свега наведеног, чини нам се да јасно произилази зашто је проучавање политичке мисли и деловања Д. Јовановића важно за разумевање друштвено-политичких прилика у Краљевини СХС/Југославији.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Гаћеша, Никола. 1995. *Радови из аграрне историје и демографије*. Нови Сад: Матица српска.
- Динић, Драгана. 1999. *Сељаштво као судбина Драгољуба Јовановића*. Београд: Институт за политичке студије.
- Исић, Момчило. 1995. *Сељаштво у Србији 1918 – 1925*. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Јакшић, Божидар. 1991. *Слобода од страха, Драгољуб Јовановић између две ауторитарне Југославије*. Предговор књизи Драгољуба Јовановића *Слобода од страха, изабране политичке расправе*. Београд: „Филип Вишњић” : Научна књига.
- Јовановић, Драгољуб. 1997а. *Политичке успомене, заноси*. Београд: Култура: Архив Југославије.
- Јовановић, Драгољуб. 1997б. *Политичке успомене, сазнања*. Београд: Култура: Архив Југославије.
- Јовановић, Драгољуб. 1997в. *Политичке успомене, искушења*. Београд: Култура: Архив Југославије.
- Јовановић, Драгољуб. 1997г. *Сељак - свој човек*. Београд: Институт за новију историју Србије
- Јовановић, Драгољуб. 1973. *Људи, људи...(медаљони 56 умрлих савременика)*. Београд: Д. Јовановић.
- Јовановић, Драгољуб. 1940. *Учитељи енергије*. Београд: Д. Јовановић.
- Јовановић, Драгољуб. 1991. *Слобода од страха*. Београд: „Филип

- Вишњић”: Научна књига.
- Јовановић, Надежда. 1994. *Земљорадничка левица у Србији 1927 – 1939. године*. Београд: ИНИС.
- Јовановић, Надежда и Момчило Исић. 1997. *Идеолог сељаштва*, предговор за књигу *Сељак свој човек* Драгољуба Јовановића. Београд: Институт за новију историју Србије.
- Јовановић, Надежда. 2000. *Живот за слободу без страха*. Београд: ИНИС.
- Козић, Петар. 1997. Предговор за књигу *Политичке успомене, заноси*. Београд: Култура: Архив Југославије.
- Маликовић, Драги, Александар Растовић и Урош Шуваковић. 2007. *Парламентарне странке у Краљевини СХС – Југославији (настанак, развој и партијски системи)*. Косовска Митровица – Београд: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.
- Мирковић, Мијо. 1952. *Сељаци у капитализму*. Загреб: Матица хрватска.
- Надић, Дарко. 2006. *Мисоа о раду др Драгољуба Јовановића*. Београд: Д. Надић.
- Павловић, Момчило (прир.) 2008. *Историја грађанских странака у Југославији* (Том I). Београд: Институт за савремену историју
- Тодоровић, Мирјана. 1993. „Демократска уверења Драгољуба Јовановића.” У *Човек изнутра слободан, Драгољуб Јовановић – научник, политичар, страдалник*, прир. Богдан Ђуровић, Драгољуб Ђорђевић, Божидар Јакшић, 101 – 107. Ниш: Градина.
- Тркуља, Јовица. 2012. *Драгољуб Јовановић, професор, политичар и опозиционар (1895 - 1977)*. Београд: Библиотека града Београда: Универзитет у Београду, Правни факултет.
- Шуваковић, У. 2011. „Корупција и политичке странке у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.” *Журнал за криминалистику и право* 16 (1): 57-68
- Шљукић, Срђан и Марица Шљукић. 2012. *Земља и људи, сељаштво и друштвена структура*. Нови Сад: Mediterran publishing.
- Шљукић, Срђан и Дејан Јанковић. 2015. *Село у социолошком огледалу*. Нови Сад: Mediterran publishing.

Nikola Živić*

*University of Priština with temporary Head – Office in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy*

POLITICAL THOUGHT AND ACTIVITY OF DRAGOLJUB JOVANOVIĆ IN THE KINGDOM OF SCS/ YUGOSLAVIA

Resume

Dragoljub Jovanović is in many ways a unique person in the turbulent political history of the first and second Yugoslavia. There are few people in politics, such as Dragoljub Jovanović, who were ready to follow their beliefs, work hard on their achievement and make a sacrifice for that. In this paper, we strived to present his political activity in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of Yugoslavia), and to present his ideological beliefs and the way in which he fought for them. D. Jovanovic fought against social inequality, cultural backwardness and primitivism, fascist ideas and nationalisms in a country that was designated by numerous crises, political and national conflicts, corruption, and dictatorship in one period, economic and other numerous problems. He was in constant opposition to all regimes, and he criticized the situation in the parliament, the work of political parties and their representatives, and the conduct of domestic and foreign policy. He advocated the reorganization of the country on a federalist basis and the rejection of centralism, which, according to him, would have been a solution to Serbo-Croatian relations and the Croatian issue. In foreign policy, he sought the establishment of diplomatic relations with Soviet Russia and an alliance with Bulgaria. After acquiring his doctorate at the Sorbonne, he returned to the country and became a professor at the Faculty of Law in Belgrade. However, politics was his passion much more than science and professorship. Shortly after returning from school, he founded the Group for Social and Cultural Action, where he tirelessly toured the country with his associates, met peasants, gave speeches and lectures, and published articles in numerous newspapers, some of which he himself initiated, in which he either criticized the government or drew attention to the problems in the country. By joining the Agrarian Party in 1927, he became directly involved in the political life of the country,

* nikola.zivic@pr.ac.rs

continuing to fight in the same way. He openly criticized the dictatorship that King Alexander established in 1929. He was elected Member of Parliament in the 1935 elections, which did not diminish his readiness to defend his beliefs. He was repeatedly sued, convicted and imprisoned for his political activities. The starting point for everything he did was faith in democracy, socialism and the peasantry. He advocated a democratic republic, unification for the sake of creation, establishment of a balance between the village and the city, labor and capital, material and spiritual culture, but also the primacy of producers in social life. He believed that democracy could only be carried by socially conscious people. According to him, the realization of socialism was possible only through the development of democracy. However, in the country in which he lived, he believed that both were not possible without the actualization of the interests of the working people, the vast majority of whom were peasants. That is why D. Jovanović dedicated all his public work, political activism and intellectual abilities to the issues of the peasantry. Dragoljub Jovanović left behind thirty-five books and brochures and over four hundred articles and papers in dozens of magazines published in interwar Yugoslavia. Critics will certainly be able to find certain demagogic traits in his actions and attitudes, but that cannot weaken the impression of his democratic character and change the fact that he remained in principle true to his beliefs. Due to all the above-mentioned, the study of the personality and work of Dragoljub Jovanović represents an important source for understanding the political life of first Yugoslav state.

Keywords: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, Dragoljub Jovanović, politics, peasantry, Agrarian Party, democracy, socialism.

* Овај рад је примљен 1. фебруара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

Рајко Петровић*

Институт за европске студије, Београд

ДОПРИНОС ЛИБЕРАЛИЗМА СХВАТАЊУ ДРЖАВЕ – КРИТИКА ДРЖАВЕ БЛАГОСТАЊА

Сажетак

У овом чланку најпре ћемо анализирати настанак и развој либералне идеје државе, њене основне карактеристике и најзначајније ставове либералних аутора по овим питањима. Затим, анализа се креће у правцу откривања узрока настанка државе благостања као реакције на либералну државу, те ка разматрању њених основних карактеристика и теоријске анализе аутора који су присталице овог модела. Претежни део чланка је усмерен на буђење либералног погледа на државу, чија је нова снага пре свега почивала на критици државе благостања, те се излажу основне либералне критике на рачун структуре и обима делатности државе благостања као такве. Последњи део чланка је посвећен друштвеним, политичким и економским последицама либералног погледа на државу, резултатима критике државе благостања од стране либерализма, као и запажањима и закључку аутора. У раду ћемо користити историјску методу, методу анализе и методу студије случаја.

Кључне речи: држава благостања, либерализам, слободно тржиште, кејнзијанизам, либертаријанизам.

УВОД

Политичке науке и њима сродне дисциплине из области друштвених наука имају задатак да проучавају и објасне основне друштвене и политичке феномене. Један од најзначајнијих феномена такве врсте је држава. Држава је кроз историју била један од најзначајнијих облика политичког, друштвеног и економског

* rajko.petrovic@ies.rs

организовања људи, а у периоду модерне политичке историје држава је, у овом смислу, заузела средишњу позицију. Велики број студија кроз историју је био посвећен управо проучавању феномена државе, односно њеног настанка и развоја, начина њеног организовања, опсега њених активности и сл. Рађање првих облика политичких идеологија у 18. и 19. веку (попут либерализма, конзервативизма, социјализма и сл.) и њихов каснији развој, усавршавање и гранање оставило је велики утицај на теоријско и практично поимање државе. У том смислу, либерализам представља једну од најстаријих политичких идеологија, утемељену на радовима великих умова попут Адама Смита (*Adam Smith*), Џона Лока (*John Locke*), Шарла Монтескјеа (*Charles Montesquieu*), Жан-Жака Русоа (*Jean Jacques Rousseau*), Џона Стјуарта Мила (*John Stuart Mill*) и других, која је прожета идејама слободе, специфичним обликом једнакости, конституционализмом, високим степеном индивидуализма, предузетничким духом, гарантовањем основних људских и мањинских права, као и слободном тржишном конкуренцијом. На другој страни идеолошког спектра, током прве половине 19. века јављају се основни облици социјализма, као специфичног погледа на друштво и свет уопште, са посебним акцентом на начину организовања и функционисања државе. Постепено гранање социјализма на више идеолошких подтипова довело је до стварања социјалдемократске идеје, која је у првој половини 20. века ступила на политичку и друштвену сцену као алтернатива не само круто представљеној форми марксизма (која се базирала на класној борби и револуционарном организовању и деловању), већ и тада доминантном либералном погледу на политичко, економско и друштвено уређење, бар када се ради о западним теоретичарима.

Социјалдемократија је, као специфична идеологија, пружила свој поглед на облик и функције државе, што се касније у теорији и пракси рефлектовало кроз настанак и развој идеје тзв. државе благостања (*Welfare State*). Двадесети век је био век велике идеолошке борбе између либералног и социјалдемократског погледа на свет, а посебно око уређење државе и њених активности. Циљ овог рада је да расветли однос ове две идеолошке позиције и њихове погледе на државу.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ ИДЕЈЕ ЛИБЕРАЛНЕ ДРЖАВЕ

Читава плејада класичних либералних мислилаца попут Мила (*Mill 1859*), Лока (*Locke 1823*) и Смита (*Smith 2007*) се слагала у вези са тим како треба да изгледа једна добро уређена држава. У

политиколошкој и правној литератури либерално схватање државе, односно либерална држава се означава као „минимална држава” (*Minimum State*), односно као „држава ноћни чувар” (Sladeček 2008, 105). Дакле, очигледно је да либерално схватање државе и њених активности проистиче из основа либералног учења, а те основе подразумевају, пре свега, индивидуалну слободу, тржишну економску конкуренцију, широк степен аутономије грађанског друштва, владавину права и конституционализам. Са избијањем великих буржоаских револуција (у Француској, Сједињеним Америчким Државама и Холандији) долази до постепеног спровођења политичких и економских либералних догми у пракси. Основна теоријска начела класика либерализма дошла су до пуног изражаја у западним државама, посебно с краја 19. и на почетку 20. века. У економском смислу, то је подразумевало трансформацију државе од главног креатора и контролора економских активности ка држави која постоји паралелно са слободним тржиштем на које нема готово никакав утицај. Лесе-фер економија (*laissez-faire*) је подразумевала право на слободну економску активност појединца, чија је приватна својина гарантована и заштићена, а где држава нема право на интервенцију зарад кориговања евентуалних недостатака слободног тржишта (Veselinov 2009, 51). Чувена „невидљива рука” тржишта, о којој је метафорички говорио Адам Смит (Smith 2007, 349), постала је основно правило у економском односу либералне државе и тржишта. Суштина је, дакле, у томе да тржиште почива на конкуренцији слободних економских актера који својом понудом и тражњом стварају економску равнотежу, те уколико се деси да та равнотежа и буде нарушена, тржиште би својим механизмима (попут потеза неке „невидљиве руке”) поново успоставило ту равнотежу.

Највећи утицај на овако драстично повлачење државе из економских послова оставила су дела Адама Смита, класичног либералног економисте, припадника шкотске просветитељске школе (Veselinov 2007, 137). Иако је либерална држава изгубила значајне ингеренције у економској области, одређени број либерала је утврдио сет економских и привредних активности које је држава морала да обавља, односно које није могла препустити механизмима слободног тржишта. Ту пре свега спадају образовање, здравство, унутрашња и спољна одбрана, као и извођење јавних радова. Сам Адам Смит је истицао да либерална држава мора обављати ове активности (Smith 2007, 536–630).

У политичком и друштвеном смислу, долази до великих промена у начину организације државе и вредности на којима она

почива. Један од либерала класика, Џон Лок, у свом чувеном делу „Две расправе о влади” поставља темељне либералне друштвене и политичке вредности, које су касније инспирисале француске и америчке револуционаре. За Лока можемо, као прво, установити да је творац првог облика универзалних, људских или природних права, које држава мора да гарантује својим грађанима. Власт државе, према Локу, мора бити подељена на три гране – законодавну, судску и федералну. Оне су настале као резултат преласка са природног стања на стање политичког поретка. Природни закони, који се испољавају кроз позитивне законе које прописује држава, морају бити поштовани од стране свих грађана, а посебно од оних који чине власт. Држава заснована на оваквим принципима мора да обезбеди пуно поштовање слобода грађана – пре свега слободу воље и слободу деловања (Locke 1823, 105–169).

Закључно с тим, може се рећи да је модерна западна држава на основу економских и политичких учења класика либералне мисли постала идеални образац за примену у Француској, Сједињеним Америчким Државама и Холандији. Такав либерални модел државе је подразумевао, најкраће речено, следеће елементе: постојање демократских вредности, одговорне власти, постојање система кочница и равнотежа, успостављање принципа поделе власти и међусобне контроле грана власти, основна људска права која је држава морала да гарантује грађанима, економску конкуренцију и слободно тржиште, сет минималних економских активности које је држава морала да обавља зарад опште користи, верске и грађанске слободе итд.

НАСТАНАК, РАЗВОЈ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИДЕЈЕ ДРЖАВЕ БЛАГОСТАЊА

Видели смо, дакле, неке основне карактеристике класичног либералног модела државе. Овај модел, иако је имао велики број присталица (бар када говоримо о западном свету који је ушао у брз процес индустријализације и модернизације), имао је исто тако и велики број противника. Супротстављања либералном моделу државе често су се јављала због економских и социјалних диспропорција услед немешања државе у економске токове. Раднички и средњи слојеви су били огорчени продором капиталистичког начина пословања, а који их је чинио све сиромашнијим и несигурнијим. Екстремне левичарске и екстремне десничарске идеје оптерећивале су либералне државе и представљале потенцијалну опасност за њих. Двдесетих година

20. века јавља се концепт државе благостања, који је представљао примамљиву алтернативу либералној држави, а на другој страни, овај концепт је био и те како критички настројен према поменутим екстремним идеологијама. Као што каже сам наслов овог рада, циљ је да анализирамо критички став који су либерални теоретичари државе заузели према држави благостања. Да бисмо ту анализу успешно извршили, потребно је разјаснити сам појам државе благостања и њене основне карактеристике.

Држава благостања је, према мишљењу њених заговорника, настала као реакција на слабости које су се, пре свега, јавиле у економској и социјалној политици либералне државе, као и на њене недостатке у управној делатности. „Тако настаје појам социјалне државе (*Welfare State*) који се дефинише не као инструмент власти већ као држава која се стара о добробити својих грађана, општем друштвеном и културном напретку, развоју производње и услуга и социјалном благостању уопште” (Lilić i Milenković 2013, 31). Сам термин држава благостања је настао у Шведској, 1928. године, током једне од јавних расправа о питању економске и социјалне будућности шведске државе. Назив је предложио Пер Албин Хансон (*Per Albin Hansson*), којим је означен модел државе која ће бити сигурно место за живот свих Швеђана, која ће почивати на демократским вредностима, једнаком учешћу грађана у јавним добрима, те узајамном разумевању и сарадњи (Isaksson 1996, 184). Постоји једна нешто другачија интерпретација, према којој је концепт државе благостања, у свом суштинском облику, настао током 80-их година 19. века у Немачкој, за време владавине Ота фон Бизмарка (*Otto von Bismarck*), који је радио на изградњи јаке социјалне државе након уједињења немачких државица (Ebeling 2007). Овај модел, поред његовог изворног назива, означавао је и са неким другим терминима. Суштински, без обзира на назив, овај модел је означавао исте политекономске погледе.

Треба рећи да постоје значајне паралеле између либералног модела државе и државе благостања када су у питању политичке и цивилне вредности. И модел државе благостања почива на демократији, демократским процедурама, конституционализму, владавини права, гарантовању основних људских права и на либералним и демократским вредностима. Разлике, међутим, настају у разумевању улоге државе у економској и социјалној сфери. Држава благостања се схвата као држава у којој грађани имају једнаке могућности и минимум економских и социјалних права која им држава мора обезбедити, те као држава која ће бити корективни фактор за слабости тржишта. Идеја државе

благостања се брзо ширила европским континентом, јер су многи интелектуалци прихватили њене идеје као алтернативне идејама класичног либерализма на једној, и марксизма на другој страни. Једноставно речено, представници модела државе благостања сматрали су да механизам слободног тржишта не може самостално да спречи настанак озбиљних социјалних и економских диспропорција, те су били мишљења да држава мора да обезбеди сваком грађанину могућност да води живот достојан човека. Све то, наравно, у оквирима правне државе и уз помоћ њених демократских капацитета и институција. Тако је британска либерална држава спровела економске и социјалне реформе у периоду између 1906–1914. (дакле, пре светске финансијске кризе и економске депресије) предвођена либералним премијером Хербертом Асквитом (*Herbert Henry Asquith*) (Morrison 2017, 228). Чувени теоретичар Томас Хамфри Маршал (*Thomas Humphrey Marshall*) је одредио државу благостања као мешавину демократије, капитализма и благостања. Управо Маршалова теорија и типологија грађанства, сажета у његовом делу „Класа, грађанство и друштвени развој”, представља најзначајнију одбрану идеје државе благостања у теорији након Другог светског рата. Сам Маршал је сматрао да су грађанство и држава благостања синонимни, те да би напад на државу благостања представљао и напад на грађанство (Podunavac 1998, 41).

КЕЈНСИЈАНИЗАМ

Кључни догађај који је променио схватање државе у либералном свету десио се у Сједињеним Америчким Државама. Дакле, општепозната ствар је да је држава благостања постала, такорећи, општеприхваћени модел државних активности након избијања прве велике светске економске кризе и депресије 1929–1933. године. Иако је и пре ове кризе долазило до повремених поремећаја на тржиштима, у свим тим кризама тржиште је показивало већу или мању способност да самостално реши конкретне проблеме. Ова криза је, међутим, потпуно поразила тржиште, јер су сви тржишни инструменти пред њом постали немоћни. Многи грађани су били у страху да ће америчко тржиште упасти у потпуни колапс уколико се држава не умеша у економске токове. Незапосленост, социјална беда, лоше функционисање здравственог и социјалног система, као и висок степен корупције који је владао у одређеним америчким политичким институцијама само су додатно продубили кризу. Америчко друштво, до тада потпуно либерално у економској и социјалној сфери, страховало је од социјалне катастрофе.

Решење је (тада се чинило) пронашла група економиста који су били либерално оријентисани у политичком и друштвеном смислу, али који су сматрали да је америчка депресија јасан показатељ да је „невидљива рука” Адама Смита представља само „причу без покрића” либералних економиста. Тадашњи амерички председник Френклин Рузвелт (*Franklin Delano Roosevelt*) је, заједно са својим стручним сарадницима, отпочео такозвани пројекат „Нови договор“ (*New Deal*) као одговор на постојећу економску и социјалну кризу. Овај пројекат је подразумевао извођење јавних радова – изградњу путева, железница, стамбене инфраструктуре, што је запослило велики број грађана, донело постепени привредни опоравак, а касније и постепени привредни раст. Наравно, сматрамо да је избор оваког пута донео само привремено решавање кризних момената, док на дужи рок није успео да обезбеди економски раст и стабилност (Hannsgen and Papadimitriou 2009), те да је, на другој страни, либерална тржишна држава то успевала, што чини њену кључну предност над државом благостања.

Рузвелтов план за економски и социјални опоравак Сједињених Америчких Држава се, заправо, заснивао на учењима такозваних „економских интервенциониста”, односно економиста који су се у својим теоријским радовима залагали за далеко већа државна овлашћења у овим областима. Међу њима се свакако истицао чувени Џон Мејнард Кејнс (*John Maynard Keynes*), по коме је овакав поглед на економске активности државе добио назив – кејнсијанизам. Кејнс, који је био британски економиста, у свом капиталном делу „Општа теорија о запослености, интересу и новцу” из 1936. критикује чисто либералну економију (Keynes 1936). Он сматра да препуштање читаве једне привреде слободном тржишту може довести до бројних нежељених последица. Зато се он залагао за успостављање мешовитог модела привреде, у коме би и даље постојало приватно власништво, као основ привредног организовања, али у коме би национална економија била потпомогнута владином интервенцијом у економским и привредним активностима – пре свега у монетарној и фискалној политици (Keynes 1936).

У великом броју држава у којима је функционисала типична капиталистичка привреда социјално угрожене групе и друге жртве слободног тржишта захтевале су од својих власти да им обезбеде минимум услова за нормалан живот – посао, редовну плату, здравствену и социјалну заштиту, пензионо осигурање итд. Са својом социјалдемократском основом, идеја државе благостања је нашла плодно тле за реализовање свега оног што она представља у

скандинавским земљама, које су постале симбол овог економског и социјалног модела државе. Такозвани „нордијски модел благостања” (Brandal, Bratberg and Thorsen 2013, 35–53) је тема за посебну анализу, за коју овде нема простора.

КОРЕНИ ЛИБЕРАЛНЕ КРИТИКЕ ДРЖАВЕ БЛАГОСТАЊА

Страх од ширења комунистичких идеја на западну хемисферу додатно је давао „ветар у леђа” идеји државе благостања, која је неколико деценија успешно балансирала између два рекло би се екстремно оријентисана економска гледишта – марксистичког и класичног либералног. Међутим, већ седамдесетих година 20. века долази до постепеног буђења либералне економске мисли. Држава благостања је временом испољавала своје слабости, пре свега у развијеним западним државама, у којима 70-их година долази до рецесије. Постоји неколико основних критика које либерална теорија упућује на рачун државе благостања. Као прво, држава благостања се показала неефикасном. Дакле, она није успевала да ефикасно, ефективно и квалитетно обезбеђује услуге грађанима за које се обавезала да ће их испуњавати. Као друго, држава благостања је постала скупа, јер се велики део државног буџета одвајао на ове активности. Као треће, многи сматрају да је држава благостања гајила потенцијалну основу за успостављање политичког и економског етатизма, као облика централизованог државног управљања. За државу благостања је, ипак, највећи проблем представљала њена бирократија. Јавни сектор у држави благостања је био прилично велики, апсорбујући у себе велики број радника, а истовремено гушећи приватни сектор и приватну иницијативу. Када прекобројном управном апарату додамо и то да је био неефикасан и скуп, постаје јасно због чега се јавила либерална реакција на овакав облик државних економских и привредних активности. Дакле, реформе државе благостања су пре свега захтевале управне реформе, односно реформе институција и начина функционисања јавне управе (Milenković 2013, 34–35). Неолиберализам је са собом донео једну посебну економску доктрину, коју су, у теоријском смислу, изградили припадници такозване „чикашке школе” – Милтон Фридман (*Milton Friedman*) и Роберт Нозик (*Robert Nozick*), који су се посебно угледали на радове Фридриха фон Хајека (*Friedrich von Hayek*).

ХАЈЕКОВА ОДБРАНА ЛИБЕРАЛИЗМА

Велики број либералних мислилаца је критиковао државу благостања, односно различите форме државног интервенционизма у социјалној и економској сфери током двадесетог века. Ипак, међу њима се мора посебно споменути име аутора чија је мисао, прожета начелима класичног либерализма, оставила тако снажан утицај на будуће генерације либерала, посебно оне које су се називале „новом десницом” (попут присталица тачеризма или реганомике). Реч је о Фридриху фон Хајeku, аустријском филозофу и економисти. Једно од најзначајнијих дела у историји либералне мисли је Хајеково дело „Пут у ропство” издато 1944. године, које је толико допринело оживљавању либералног погледа на државу 80-их година да се Хајек може са правом назвати „оцем неолиберализма”. У суштини, ово дело се базира на критици било ког облика државне интервенције у економији (фон Хајек 2012, 84–95). Наравно, потребно је узети у обзир и контекст у коме је ово дело стварано – дакле, време када су две тоталитарне идеологије (фашизам и комунизам) узимале маха у свету. Хајек је био, пре свега, велики критичар било каквог облика социјализма (фон Хајек 2012, 167–185). Снажно је веровао у две основне либералне вредности – индивидуализам и тржиште, те је сматрао да је било какав облик економије заснован на државној интервенцији осуђен на пропаст. Иако ово дело у већој мери није економске природе, Хајек је баш овим делом оставио снажно наслеђе и ослонац за либерална поколења, који им је у многоме послужио у критици државе благостања (управо због елемената планирања које са собом држава благостања носи, а које је Хајек толико критиковао у овом делу). Значај овог Хајековог дела се огледа и у томе што је, као тада професор Лондонске школе за економију и политику, управо у овом делу бранио кључне либералне концепте, који творе либерални поглед на државу. Хајек слави индивидуализам и, поредећи га са колективистичком идејом, наводи његове предности (фон Хајек 2012, 35–44). Жестоко критикује планирање у економској и свакој другој друштвеној сфери, истичући да је концепција планирања супротна демократским принципима и вредностима, те такође супротна у односу на владавину права (фон Хајек 2012, 56–83). Читаво прво поглавље овог дела под називом „Напуштени пут” Хајек посвећује анализи узрока и последица напуштања пута прогреса, развоја и цивилизације од стране великог дела европских и светских друштава, управо због тога што су своје државе, друштва и економије почели да преуређују супротно либералним и демократским начелима (фон Хајек 2012, 17–27).

НОЗИКОВ ЛИБЕРТАРИЈАНИЗАМ

Роберт Нозик спада у ред најпознатијих „либертаријанских” (односно нових либералних) мислилаца. Његово чувено дело „Анархија, држава и утопија”, настало почетком 70-их, представљало је снажан изазов за државу благостања, али и за друге поретке који нису били чисто либералног карактера (Nozick 1974). Наравно, ово Нозиково дело је, као што је познато, настало као одговор моделу дистрибутивне правде Џона Ролса (*John Rawls*). У основи, Нозик се залаже за минималну либералну државу, која представља својеврсни агрегат индивидуалних интереса. Концепт индивидуе је веома снажно представљен у овом Нозиковом делу. Нозик сматра да индивидуе имају одређена права која ни једна држава не може да им одузме или да их ограничи. Тако он нашироко критикује било какав облик нове експанзије државних активности, посебно уколико се ради о остварењу дистрибутивне правде. Он сматра да не постоје аргументи који би могли да оправдају било какво ширење државне активности, те додаје да су чак и анархисти у праву када говоре да даље ширење државе гуши индивидуе (Nozick 1974, 51–53). Посебно је критиковао било какав облик редистрибуције добара и услуга које је промовисала држава благостања, снажно штитећи власничка права сваког појединца. Према Нозиковој либералној мисли, а која се ослањала на Локов либерализам, неравноправности у погледу поседовања економских и социјалних добара међу становништвом можда нису добре, можда нису ни морално оправдане, али оне никако не могу бити изговор држави благостања да узима од богатих како би давала сиромашнима. С тим у вези, Нозик је у овом делу жестоко критиковао високу опорезивачку политику коју је промовисала и у пракси спроводила држава благостања (Nozick 1974, 88–117). Дакле, закључно са овом тврдњом се може констатовати да се Роберт Нозик, као један од зачетника либертаријанске идеје, залагао за типичну минималну државу, са малим опсегом функција, а која је прожета основним либералним начелима попут снажног индивидуализма, заштите приватне својине, слободног тржишта, те неинтервенцијом државе зарад исправљања економских и социјалних неједнакости.

ФРИДМАНОВА КРИТИКА ДРЖАВЕ БЛАГОСТАЊА

Један од најзначајнијих критичара кејнзијанске економске политике, у времену када је она била доминантна на западној

хемисфери, био је Милтон Фридман. Фридман је био чувени неолиберални мислилац, који се пре свега бавио одбраном економског либерализма, те критиком државе благостања. Реч је о једном од најпознатијих представника Чикашке школе која се жестоко залагала за одбацивање државног интервенционизма у економији, те за успостављање класичних капиталистичких односа. Током 50-их и 60-их година прошлог века Фридман је био готово усамљени критичар теорије и праксе државе благостања. Његово капитално дело - „Капитализам и слобода” настало је почетком 60-их година, и представљало је једну од најзначајнијих критика кејнзијанске економске политике икада (Friedman 1982). Дело је постало посебно занимљиво и инспиративно за либералне мислиоце почетком 70-их, када многе западне привреде полако почињу да тону у рецесију. У првом поглављу ове књиге, Фридман описује повезаност између економске слободе и политичке слободе. За Фридмана, ове две врсте слобода су међусобно нераскидиво повезане, јер без економских слобода, нема ни правих политичких слобода. Економске слободе су, према Фридману, нешто око чега се дискутује у социјалној држави, односно држави благостања (Friedman 1982, 7–21). Он се залаже за такозвани „компетитивни капитализам”, у коме постоји раздвојеност економске моћи и политичке моћи. Очигледно да Фридман сматра да у оквиру државе која је уредила своје економске односе према кејнзијанском моделу постоји опасност од тога да економска и политичка моћ буду сконцентрисане на истом месту. Политичке слободе, сматра Фридман, може да обезбеди само она држава која је изградила слободно тржиште засновано на међусобној конкуренцији субјеката који у њему учествују. Фридман напомиње да социјална функција државе може бити остварена само кроз планирану економију, што је по њему јако неповољан економски модел. Међутим, Фридман ни у ком случају не искључује потребу за постојањем државе. Држава, према Фридману, треба да успостави правила и процедуре којима ће се актери водити приликом њихових активности на слободном тржишту. Очигледно је Фридман, баш као и сви (нео) либерали двадесетог века, заговарао минимални модел државе, који би, као такав, био чврст ослонац за развој капиталистичког система (Friedman 1982, 22–36). Значајан део ове Фридманове књиге је посвећен анализи контроле новца (Friedman 1982, 37–55). Такође, читаво једно поглавље књиге Фридман је посветио критици мера које социјална држава спроводи у економској и социјалној сфери. Ради се о стандардним критикама које либерални мислиоци упућују овом моделу (Friedman 1982, 177–189).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Неолиберална мисао је, сасвим је јасно, у идеолошком сукобу са идејама државе благостања однела победу. Већ крајем 80-их година прошлог века свима постаје јасно да неолиберални модел државе полако, али сигурно потискује све друге modele. Крај Хладног рата, који је наступио падом Берлинског зида, уједињењем Немачке и распадом Совјетског Савеза донео је са собом не само крах комунистичког модела државе и привреде, већ и велике изазове за концепт државе благостања. Дуги низ година, држава благостања је на подручју западних политичких система опстajала управо из страха тих система од евентуалног продирања комунизма ка њима. Тако је држава благостања представљала својеврсни корективни фактор за све оне економске и социјалне проблеме које је са собом носила класична либерална држава. Када је, међутим, дошло до распада комунистичког блока, те када су комунистичке идеје стављене на маргине политичке теорије и праксе, модел државе благостања је изгубио ту своју улогу. Без обзира на то што је распад комунистичког блока ишао у прилог разарању државе благостања, сматрамо да би она, сама по себи, престала да постоји као таква, управо због неодрживе економске политике коју је спроводила, а на шта су указивали поменути неолиберали. Модел државе благостања је успео да се одржи као такав у скандинавским земљама, пре свега Норвешкој, Шведској и Данској, због лутеранских моралних начела грађана, затим изузетно повољног историјског и географског амбијента за пословање, као и због чињенице да ове земље поседују значајна природна добра у великим количинама, те им њихов вишедеценијски спољнотрговински суфицит омогућава одржавање високог стандарда живота. Либерални модел државе, од почетка 90-их година па до данас, не доминира само на европском тлу. Овај модел државе и привреде је најпросто „извезен” у све оне делове света који се убрзано развијају и модернизују. Неумесно је тврдити да се овај модел прихвата широм света искључиво због притисака великих сила, а зарад спровођења њихових интереса. Јасно је да су владе многих земаља препознале квалитете и погодности овог модела. Довољно је погледати пример земаља „азијских тигрова” (Јужна Кореја, Тајван, Хонг Конг и Сингапур) које су оствариле изванредан економски напредак протеклих неколико година (Haggard 2004, 53–81). Свакако да кључни економски резултати изостају у многим од земаља у које је неолиберални модел увезен, али смо већ претходно истакли то да либерални економски и

политички модел доноси стабилност, те могућност развоја на један дужи временски период. Либералној држави потребно је одређено време да би произвела крупне резултате који би били квалитетни, стабилни и који би почивали на здравој основи. Њен снажан демократски легитимитет, њено охрабривање тржишне конкуренције и индивидуализма надахнутог иновативним духом, њена модернизација управног апарата и замена (или укидање) дотрајалих и неефикасних институција, уз фаворизовање децентрализације и деконцентрације гарант су способности овог модела државе да се суочи са свим облицима изазова који је у будућности чекају, те да обезбеди стабилност и просперитет на дужи период.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Фон Хајек, Фридрих. 2012. *Пут у ропство*. Београд: Службени гласник
- Brandal, Nik, Bratberg, Oivind and Thorsen, Dag Einar. 2013. *The Nordic Model of Social Democracy*. Basingstoke: Palgrave Macmillan
- Ebeling, Richard. 2007. *Marching to Bismarck's Drummer: The Origins of the Modern Welfare State*. <https://fee.org/articles/marching-to-bismarcks-drummer-the-origins-of-the-modern-welfare-state/>. 12.05.2018.
- Friedman, Milton. 1982. *Capitalism and Freedom*. Chicago: University of Chicago Press
- Haggard, Stephan. 2004. "Institutions and growth in East Asia." *Studies in Comparative International Development* 4 (38): 53–81. doi: <https://doi.org/10.1007/BF02686328>
- Hannsgen, Greg and Papadimitriou, B. Dimitri. 2009. "Lessons from the New Deal: Did the New Deal Prolong or Worsen the Great Depression?" *Working Paper Collection* 581: 1–20. doi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1488789>
- Isaksson, Anders. 1996. *Per Albin III: Partiledaren*. Stockholm: Wahlstrom and Widstrand
- Keynes. John Maynard. 1936. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Cambridge: Macmillan Cambridge University Press
- Locke, John. 1823. *The Two Treatises of Civil Government*. London: Printed for Thomas Tegg etc.
- Mill, John Stuart. 1859. *On Liberty*, 2nd ed. London: John W. Parker and Son
- Milenković, Dejan. 2013. *Javna uprava*. Београд: Fakultet političkih

nauka i Čigoja štampa

Morrison, James. 2017. *Essential Public Affairs for Journalists*. 5th Edition. Oxford: Oxford University Press

Nozick, Robert. 1974. *Anarchy, State and Utopia*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.

Podunavac, Milan. 1998. *Princip građanstva i poredak politike*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa

Sladeček, Michal. 2008. *Politička zajednica: koncepcija političke zajednice u liberalno komunitarnom sporu*. Beograd: I.P. Filip Višnjić

Smith, Adam. 2007. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Lausanne: Meta Libri

Veselinov, Dragan. 2009. *Politička ekonomija*. Beograd: Fakultet političkih nauka i Čigoja štampa

Rajko Petrović
Institute for European Studies, Belgrade

CONTRIBUTION OF LIBERALISM TO THE UNDERSTANDING OF THE STATE – CRITICISM OF WELFARE STATE

Resume

Welfare state was one of the most important political and economic projects of the twentieth century. Its development has contributed to the spread of communism in the east and the manifestation of certain weaknesses of the market economy model in the west. After the great economic crisis of the 1930s, which broke out in the United States and expanded globally, political and economic thinkers began to search for a model that would be able to correct the weakness of the market. This led to the emergence of Keynes' theory, which in several decades later, in its various modalities, managed to survive in practice. However, although with its strong social component this model has gained millions of people around the world, over time, it began to show his weaknesses. The state of well-being in time demanded a growing degree of state influence in economic flows, which has suppressed competition, led to inefficiency, a brazen bureaucratic apparatus and a recession. Already at the end of the 1970s, the Western world was spattered by a wave of neoliberalism - that is, libertarianism. Neoliberal waves in the Western world had two main directions - reganism and tatcherism. Ronald Regan and Margaret Thatcher were the first Western leaders to dare to embark on a decommissioning of the state of well-being. They unquestionably accepted the proposals of neo-liberal thinkers, seeing the cutting of state expenditures a way to bring the economy out of the recession. Thanks to the criticism of the welfare state at the academic level by major economic thinkers – like Hayek, Nozick, Friedman and others, and their promotion of the liberal market, the Western world is gradually turning to the decay of the state of welfare state. After the collapse of the Eastern bloc, and the collapse of socialist and communist projects, the liberal model of the market economy imposed itself as a winner in the ideological and practical sphere.

Keywords: Welfare state, liberalism, free market, Keynesianism, libertarianism

* Овај рад је примљен 5. јануара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

Kosara Stevanović*

Faculty of Political Science, Belgrade

THE CONNECTION BETWEEN IDEOLOGY AND ORGANIZED CRIME

Abstract

The connection between terrorism and organized crime is one of the most prevalent threats to global security since the end of the 20th century, which is most visible in the cooperation between terrorist groups and drug trafficking groups. The main theoretical problem in the research of this relationship is how to explain the difference in the motivation for terrorism, on one hand, and organized crime, on the other. The motivation for terrorism is always ideological, and it is oriented to make some profound political and social change. On the other hand, the motivation for organized crime is material gain it derives from its illegal actions. The question that stems from this conceptual difference is – how do these groups, which are so different in their orientations and goals, manage to make successful cooperation? In this paper, the author will try to offer the answer to that question from the position of rational choice theory. From the rational choice perspective, the actors behave in such a way, which will bring them the most benefits, with as little costs as possible. Therefore, the author finds that the members of terrorist and organized crime groups also make their decisions based on the cost-benefit analysis. To test this hypothesis, the paper is primarily concentrated on deconstructing the concept of ideology and highlighting its main functions in rationalizing and motivating actors to actions. Ideology is a controversial term, its meaning varies from the set of beliefs in a general sense to a false consciousness which goal is to propel the interests of a ruling social class. Our goal here is to shed a light on these functions of ideology and to show that ideology has always been, and stayed, the tool for pursuing the interests of some social group, whether it be a ruling group or a group that represents some political minority. On the other

* stevanovic.kosa@gmail.com

hand, organized crime is seen as an illegal activity conducted by rational actors, to gain material benefits by using illegal methods like violence, the threat of violence, and corruption. After analyzing the concepts of ideology and organized crime, the paper highlights the nature and types of connections between terrorist and organized crime groups in reality. The author finds that both of these groups, seen as rational actors, have many reasons and interests in cooperation, like sharing knowledge and goods, as well as shared trafficking routes.

Keywords: ideology, organized crime, terrorism, rational choice theory, interests, cooperation

INTRODUCTION

The beginning of the 21st century was marked by a terrorist attack in the United States on September 11, 2001, after which followed several terrorist attacks in Europe. These attacks shocked the international community and brought to light the growing problem of terrorism. Besides that, it was observed that organized crime was also getting stronger, primarily illegal trafficking of drugs, arms, and people. However, something that especially concerns us is the growing connection between terrorism and organized crime.

This connection is very interesting for the academic community because of the difference in the motives between terrorist groups and organized crime groups. On the one hand, terrorist groups are motivated by ideological and political goals, while the organized crime groups are motivated by profit, without any ideological background. With that in mind, the following question arises – why then these differently motivated groups cooperate? This main difference in their motivations represents the biggest problem for academic researchers. For this reason, the main purpose of this paper is to try to explain why these groups cooperate, regardless of their different goals and motivations.

The paper explains this by pointing out the mutual foundation of ideologically and profit-oriented groups, which is the rational choice of their actors. The author will try to show that ideology is a tool used by rational actors, which helps them to achieve their goals and interests, by rationalizing and justifying their actions, but also by motivating them to act. That is why the paper explores the concept of ideology, as well as its main functions, and the reason why we find that the terrorists are rational actors who act in a way that will further their interests by

the most efficient means. The members of organized crime groups are also seen as rational actors, who make their decisions based on their preferences to achieve material goals.

A bit more detailed deconstruction of the concept of ideology is offered in the beginning, since the author finds that its rational background is more hidden than the rationality of organized crime. After that, we will also try to define organized crime from the rational choice perspective, so we can uncover how terrorism and organized crime are based on the same decision-making process. We find that this is a very important precondition for their cooperation. At the end of the paper, the author will make a synthesis of concepts of ideology and organized crime, by reviewing how terrorism and organized crime cooperate in reality. We will see the similarities and differences in the operations of terrorist groups and organized crime groups, so we could better understand their relationship. Besides their main difference in goals, these groups share many traits, like the use of violence, kidnappings, murders, and money laundering. Both groups also share the same decentralized network structure, in which the nodes operate secretly and independently from one another.

CONCEPTUALIZATION OF IDEOLOGY

In the beginning, we analyze the concept of ideology and the way its meaning changed through time, after which we make an overview of the main functions that make ideology a powerful foundation for practically all political actions. The concept of ideology was studied by many experts in the fields of political science, sociology, and psychology, which implies that ideology is a very important part of social and political life, but also an important subject of research in social science.

First, we have to notice that the term ideology was, from the very beginning of its use, very controversial and had a dual meaning. The term “ideology” was first time used after the French revolution in 1796, by Antoine Destutt de Tracy, who wanted to establish the science about the origin of all ideas (Simeunovic 2009a, 115). This science about the ideas would make ideology the most important science of all and the starting point for all other sciences since every scientific discipline is made of a combination of ideas (Kennedy 1979). Napoleon, the political enemy of De Tracy, laughed at the philosophers gathered around De Tracy and called them “ideologists” in a pejorative manner. Napoleon discredited the ideologists and accused them of undermining the foundations of French society and state.

By the mid-19th century, the word “ideology” already got a negative connotation, which was in large part because of Marx. He thought about ideology as a set of ideas that represented the interests of a ruling class and as a false or distorted view of the world (Simeunovic 2009a, 115). However, it is not surprising that Marx interpreted ideology as a tool for legitimizing the interests of a ruling class in society if we look at some of De Tracy’s ideas. De Tracy thought that the private property or “conventional” property is the consequence of “natural” property, or someone’s faculties and needs; even concepts of justice, rights, and duties are intervened and can’t exist without property. He didn’t see the social conflict as class conflict, but as a “universal struggle”, since he thought that we couldn’t talk about propertied and unpropertied classes, as even the poorest people have a property in the form of their faculties (Kennedy 1979, 367). That is why Marx thought that ideologists universalize ideas and social distribution, to show that capitalism is a necessary and inevitable social and economic system (Parekh 2015, 136).

Some authors think that Engels is the true architect of the meaning of ideology like false consciousness since he wrote more directly about it than Marx. Engels wrote the following about ideology: “Ideology is a process accomplished by the so-called thinker consciously, it is true, but with a false consciousness. The real motive forces impelling him to remain unknown to him; otherwise, it simply would not be an ideological process. Hence he imagines false or seeming motive forces” (Pines 1997, 1). We can see that Engels defined ideology as a thought process that is based on false consciousness, while the subject is not aware of that. Even the actions, since they are guided by ideas and thoughts, are also based on false presumptions and hidden motives. Mannheim also studied ideology and saw it as “the whole outlook of a social group”, which is conditioned by the political orientation of that group and its location in the historic process (Mullins 1972, 500).

Most conceptions of ideology begin with defining it as a set of ideas, or a belief system (Van Dijk 2006, 116). These definitions of ideology as a set of beliefs about the right social system are concentrated on the element of existence of some sort of belief system, without telling us what is the structure and the content of those beliefs (Jost, Federico, Napier 2009, 309). The second element in defining ideology is that it is a belief system that is shared between members of some social group and represents the social display that defines the social identity of that group, and the shared beliefs about the fundamental social conditions and the right way of living and reproduction of society (Van Dijk 2006, 116). This offers individuals the tools to navigate their way in a social environment and face uncertainties. Similarly, in his economic

analysis of democracy, Downs also pointed out that the individuals use ideological backgrounds of political parties to navigate through a large amount of information and to quickly decide for which party to vote (Downs 1957, 97-100).

Van Dijk thinks that, since the ideology is not just any belief system, but fundamental or axiomatic, it controls and organizes all other social beliefs (Van Dijk 2006, 116). He adds that one of the cognitive functions of ideology is to provide coherence to the beliefs of the group, and therefore facilitate their use in everyday situations (Ibid.). Gerring also points out the strong influence of ideology on behavior and finds that, since ideology directs one's behavior and actions, it can't be perceived only at an abstract level (Gerring 1997, 967).

INTERESTS AND IDEOLOGY

Ideology doesn't represent only rationalization and systematization of certain ideas, but it is also a powerful tool in motivating people to act to achieve their interests. As Simeunovic (2009a, 117) says: "the main power of ideology is in creating beliefs, and the people who are convinced in the correctness of their ideas they follow, are far more willing to act than the ones who are forced to act". He highlights four main functions of ideology: 1) motivating, 2) homogenizing, 3) explanatory, and 4) justifying.

The link between ideology and the ruling class, in the sense Marx thought about it, is not very prevalent today, and therefore the ideology is thought to represent the ideas of any social group, regardless of its position in society. Today ideology is in the spotlight mainly when talking about extreme right and extreme left organizations, since it was noticed that these groups have the sets of ideas and beliefs which are the most coherent and stable (Gerring 1997, 971). This can be seen when it comes to terrorist organizations, which are sharply in opposition to the social and political systems. Terrorist groups are connected to ideology in three ways: 1) existence of belief system that motivates a terrorist act, 2) directing the choice of goals, methods, and content of terrorist as political action, 3) justifying their actions (Simeunovic 2009b, 123).

It is very important to stress that ideology is the set of ideas that represent the *interests* of some social group. The purpose of ideology in that regard is to help and motivate individuals to act according to their goals, so it is a very important tool for maximizing one's utility. This is complementary with the *rational choice theory*, which presumes that the individuals and groups will always act selfishly in a way to maximize their benefits and minimize their costs since they are driven by

their interests. Even though the people who act ideologically will often act as if they behave against their interests, ideology serves them for confirmation of their self-worth, even it is based on false presumptions. For example, a poor white male who justifies his position by alleged privileges that women and minorities have, is building his system of ideas on false presumptions, but that exact system provides him the rationalization for his position (Warren 1990, 609).

As Warren (1990) puts it, ideology maximizes *something* for the individual, whatever that something is. That is why we use the expanded version of rational choice theory, as it allows us to interpret interests in a wider context. In some situations, the greater interest for someone would be an internal rationalization, and lowering the cognitive dissonance, than achieving some visible external gain. If we define ideology as “false consciousness”, with the functions of keeping and justifying the present social system, in that case, the ideology maximizes utility for those who propagate it. However, the question arises, does ideology always maximize utility for those who are not aware of their false consciousness.

It depends on how we define utility. Rational choice presumes that individuals will act in a way that they *think* will bring the most benefits, even if that behavior doesn't create beneficial outcomes in reality. Since we can't directly observe utility, according to rational choice theory, we presume that any behavior is maximizing utility for its actor, and therefore from that behavior we conclude what is the concrete utility for that actor (Herrnstein 1990, 356). For example, people who consume alcohol, drugs, or cigarettes, objectively act against their interests, since their actions jeopardize their health. However, the *subjective* utility for those actors is probably a feeling of pleasure in the moment of consuming those substances, which is greater than their estimation of potential harm. In the same way, we can try to explain the actions of suicide bombers, who maybe assess that the fame and prestige of being the martyr is greater gain than living as an anonymous soldier (Ricolfi 2006, 113-114).

The purpose of ideology is not only to describe the world, but also to shape it, because one of the main functions of ideology is to motivate individuals and groups to act, and therefore it is directed to a large audience (Gerring 1997, 972). Ideology is oriented on mass political mobilization to create efficient political influence on governmental authority, either to keep the power or to get it (Simeunovic 2009b, 118). Based on these presumptions, the author also finds that terrorist group leaders use ideology as a tool for recruiting and motivating the members, to strengthen the position of that group and their positions

within it. On the other hand, for the lower ranks members, ideology provides navigation in the world by lowering the uncertainties and offering the interpretation of the world (Jost, Amodio 2011, 55).

Besides, psychological theories point out the role of ideology in facing the fear of death by rationalization, and by offering the feeling of comradeship and belonging when sharing the social belief systems (Jost, Amodio 2011, 56). Therefore, the individuals that become members of terrorist groups confirm their identity by identifying with the goals and interests of the groups and their leaders. In that case, the utility those members have from a coherent system of ideas is great, since it makes the very foundation of their personality, and since their identities are confirmed by following that specific ideology.

This utility from the rationalization that ideology provides is that powerful *something* we mentioned, that motivates people to act. We can make a parallel between the psychological theory of rationalization and Marx's definition of ideology as a tool for legitimizing the capitalistic class divisions in society. The main difference between these conceptions is in scope, as psychological theory is based on personal motivations and self-delusions of the individuals, while Marx's historical materialism is based on the influences that social and historical circumstances have on actors' thoughts and actions (Pines 1997, 9). In this social sense, ideology has the function of motivating and bonding members of groups and organizations, like terrorist organizations and organized crime groups.

The author thinks that the set of ideas that makes the ideology of some group always represents the interests of that group. Furthermore, terrorist groups use their ideology as a psychological tool for achieving their goals. This is best seen in the cases when terrorist organizations switch their activities from political to criminal activities. In those cases, the goals of terrorists become so oriented on profit, that their ideological rhetoric serves merely as a tool for mobilization and homogenization. That is how ideology *provokes* the motivation in members of the terrorist group, which makes them act according to the goals of their organization. On the other hand, group members calculate that the gains from glory, martyrdom, and their help in achieving the goals of their organization, is higher than the potential costs of their actions.

Psychological theories presume that ideology offers individuals the rationalization of living conditions and actions, which allows them to connect with the social environment (Minar 1961, 322). By taking these theories into account, we can see that even in this narrow scope, in the interaction between an individual and a group, ideology provides the tools for achieving the interests of the individual. By accepting a certain

ideology for socialization, the individual accepts the set of ideas that makes that ideology. The acceptance of that set of ideas is followed by the internalization of political attitudes, based on which the individual becomes politically active in pursuing the interests of his social or political group. In that case, ideology becomes the foundation of someone's personality, and guarding that ideology becomes crucial for guarding the identity itself, which makes it hard to change ideological basis in a rational way (Warren 1990, 612).

The connection between the ideology and interests is best described by the term *elective affinities*, which was first used by Goethe, and later picked by Weber to refer to the link between ideas (or belief systems) and interests (or needs), or the "selective process" by which "ideas and their publics...find their affinities" (Jost, Federico, Napier 2009, 308.). This concept represents the idea that not only that people choose ideas, but also ideas choose people, and that there are "forces of mutual attraction that exist between the structure and contents of belief systems and the underlying needs and motives of individuals and groups who subscribe to them" (Ibid.). This concept is very useful in understanding how ideology works. Following the idea of elective affinities, we also think that ideology is a sort of connection between ideas and interests, so in that regard, it is indeed *rational*.

DEFINING ORGANIZED CRIME

Organized crime is a phenomenon that fascinates people around the world, but about which there isn't much data, due to its secretive and organized nature. What best indicates the elusive nature of the concept of organized crime is the fact that there is no consensus about its definition. We will, therefore, make an overview of some definitions and elements of organized crime, so we could make the best possible understanding of this concept, and the way it is connected with ideology.

Ignjatovic says that organized crime could be defined as "a type of property crime, which is characterized by the existence of a criminal organization which is doing a continuous economic activity, while thereby using violence and corruption of the people in power" (Ignjatovic, Škulic 2010, 26). Albin (1971, 88), on the other hand, points out three characteristics of organized crime: 1) use of force, intimidation, or threats, 2) group structure to provide illegal services, 3) securing protection from legal structures. Sellin (1963) compares organized crime with entrepreneurship organized with the rational goal of acquisition economic gain through illegal activities. He finds that the

problem in defining the term organized crime is the word “organized”, which he used to describe the cooperation between several individuals in criminal activity with the goal of material gain (Ibid.). Abadinsky (2010, 3) thinks that organized crime has the following features: 1) lack of political goals, 2) hierarchy 3), limited and exclusive membership, 4) unique subculture, 5) self-perpetuating, 6) willingness to use illegal violence, 7) monopolistic, 8) explicit rules and regulations.

Despite the lack of a consensus about a definition, some elements are common for most of them. The analysis of Hagan and Albanese showed that most definitions of organized crime contain four following elements: 1) continuing, organized hierarchy, 2) profit from illegal activities, 3) use of violence and threats, 4) corruption and immunity (Hagan 2006, 128). However, Albanese notices that we can see the emerging definitional consensus, and that definition would be: “Organized crime is a continuing criminal enterprise that rationally works to profit from illicit activities; its continuing existence is maintained through the use of force, threats, monopoly control, and/or the corruption of public officials” (Albanese 2000, 411). Organized crime groups can be based solely on the mutual interest of gaining material gain, like in the case of Jamaican narcotic distributors, who are organized mainly around criminal activities, without any loyalty to the group (412). Finckenauer (2005, 66) also points out that it is widely recognized that the organized crime groups are oriented primarily on gaining profit by various illegal methods.

This profit-oriented motivation for organized crime is why we think that members of organized crime groups behave like *rational actors*. Being rational actors, they assess that the profit they get from illegal activities is higher than the potential cost they would have in case they got caught and arrested. The rational choice theory in criminology presumes that criminals make a rational decision before committing a crime, which is based on a cost-benefit analysis that the gain from the illicit activity is higher than the risk of being caught (Clarke, Felson 1993; Cornish, Clarke 2014; Piquero, Tibbets 2001; Akers 1990; Pratt 2008). Even though the criminals can make a decision that is based on wrong cost-benefit calculation, and under the influence of alcohol or drugs, they still make a rational decision based on their calculation, even if that calculation is wrong (Finckenauer 2007, 74-75). These decisions are always made in an organized crime group, like how the crime will be committed and which type of crime will it be (75). The instrumental nature of organized crime and its similarity with the legal enterprise makes the organized crime one of the best examples in favor of the rational choice theory.

Shvarts (2001, 31) points out that rationality presumes behavior that is consistent with someone's stable preferences, and that in organized crime "instrumental" rationality is used, as its goal is material gain. Cornish and Clarke (2014, 2) find that individuals who decide to participate in criminal activities are guided by a thought process that is based on a certain set of information, that is specific for every phase of making a decision. Factors that make the personal history of an individual, like psychological factors, upbringing, social and demographic factors, are not seen as indicators for anticipating someone's participation in crime in rational choice theory. However, these factors influence decision making and assessment of the cost-effectiveness of participating in criminal activity (3-4). In that sense, the rational choice theory is compatible with the behavioral analysis, which observes human behavior and finds that the consequences of that behavior are stimuli for repeated actions (Clarke, Felson 1993, 160). Building on that assumption, the consequence of organized crime group activities is the material gain which, as the feedback, influences repeating criminal activities to achieve more profit in the future.

It appears as organized crime groups, with their profit-oriented motivation, position themselves as opposed to politically motivated groups. Even though most definitions presume that organized crime is not driven by ideological and political goals, this problem is more complicated than it looks at the first sight. That is because the rise of cooperation between terrorist groups and organized crime groups on a global level, but mostly in Latin America and the Balkans, is blurring the line between organized crime and ideologically driven groups (Abadinsky 2010, 5).

That is why some authors don't make a clear distinction in defining terrorism and organized crime. For example, Albini and McIlwain (2012, 81-82) find that organized crime is "a form of criminal activity occurring within a social system composed of a centralized or decentralized social network (or networks) of at least three actors engaged in an ongoing criminal enterprise in which the size, scope, leadership, and structure of the network is generated by the ultimate goal of the enterprise itself", while the goal can be "financial profit and/or the attainment of some form of power to effect social change and/or social mobility via the leveraging and brokering of the network's social, political and economic capital". We can see that they expanded the definition of organized crime, so it includes also the groups which are driven not only by profit but also with political or ideological goals. Finckenauer (2007, 5) also finds that one of the main elements of organized crime is an ideology (or lack of), besides the other ones

like organized hierarchy, continuity, violence, restrictive membership, illegal enterprise, entering the legitimate businesses, and corruption.

However, although the connection between terrorism and organized crime has drastically risen, even to the point of intertwining, it would be contra-productive to mix these two terms, and it would create confusion in their theoretic positioning. Even though terrorism and organized crime share some mutual characteristics, as we will review in the next section, they are still two different phenomena. That is why we think that terrorism and organized crime should be defined as clearly as possible and separated in a conceptual sense, so the confusion would be avoided both in theory and in praxis.

THE CONNECTION BETWEEN TERRORIST GROUPS AND ORGANIZED CRIME GROUPS

The connection between ideology and organized crime is best observed in the operative cooperation between terrorist groups and organized crime groups. By reviewing the main elements and functions of ideology and organized crime, we tried to make a foundation upon which we can build our explanation of cooperation between terrorism and organized crime in reality. Terrorist groups are motivated by political goals and they are supported by ideology, while organized crime groups are motivated by profit. It is considered that these different motives and goals represent the biggest difference between terrorism and organized crime, which also started the debate about the reasons for their cooperation, and led to redefining these concepts to be able to explain it. However, as we tried to show in this paper, we think that both ideologically driven groups and organized crime groups, behave like rational actors and that they are driven by their interests. On that presumption, acting in a way that maximizes their interests, is what makes the foundation for their cooperation, and therefore, it would be contra-productive to mix two concepts to explain their cooperation. We will now analyze how terrorism and organized crime cooperate in praxis.

Authors like Dishman (2001, 43-58) find that connecting these two concepts is overrated since terrorist groups and organized crime groups stay true to their original causes and they are not interested in cooperation. However, as we tried to show in the previous part of the paper, these different goals are no barrier to their cooperation, as they are driven by the same rational choice logic. Some literature also stresses the difference between methods used by terrorism and organized crime. However, more often we can see that terrorist and organized crime groups use the same methods in pursuing their interests.

At first, we need to define terrorism and make an overview of its basic traits, so we can spot the similarities and differences between terrorism and organized crime. Since there is no consensus on the definition of terrorism, we will use the definition that Simeunovic (2009b, 80) lays out, and he says that *terrorism* is: “complex form of an organized group, and rarely individual or institutional political violence, marked not only with terrifying brachial physical and psychological, but also with sophisticated technological methods of a political fight, which usually during a political and economic crisis, and rarely during the economic and political stability in one society, are systematically used to try to achieve “big goals” in a morbid spectacular way, inappropriate to present circumstances, especially to social situation and historic opportunity of those who use it as a political strategy”. Terrorism is always political, which separates it from other forms of crime, even organized crime. Simeunovic (2009b) finds that the main method of terrorism is intimidation of the public and keeping the wide population in fear, by the constant threat of indiscriminate violence.

He also stresses that terrorists are always in conflict with the state since they want to change the social and political structures. The proclaiming of “big goals” is only a justification for the use of violence, which makes the ideological foundation of terrorism (Simeunovic 2009b, 70-74). Besides the justifying function of ideology in terrorism, we can see also the power of its *motivating* function, which is crucial in recruiting members and encouraging them to act in the interest of a terrorist group and its leaders. By analyzing ideology, we saw that it's not based on altruistic goals, but rather expresses the interests of a social group that propagate it. Since ideology in most cases is in service of rational actors as conceptual support for achieving their interests, and terrorism is based on ideology, we, therefore, assume that terrorists act as *rational actors*, which use ideology as justification for their actions. Terrorists will, therefore, as rational actors, make arrangements that are in their interests and which increase the chances for them to achieve their political, ideological, or religious goals. They will cooperate, or even merge with organize crime groups when the utility they derive from that is higher than the potential conflict that would arise due to their differences.

The use of *violence* is the common element of both terrorism and organized crime, but the nature of that violence is different. The violence used by organized crime groups is mostly in the forms of murders, extortions, use of arson, beatings, and it is directed to the other crime groups which are their competition, or against the victims who owe them money (Finckenauer 2005, 66). Besides violence, organized

crime groups use the corruption of the officials to achieve their goals, which is an especially prominent problem in developing countries or in countries that experiences civil wars (66-67). On the other hand, terrorist violence is not selective and it is directed at the civil population to induce fear and shock.

However, this distinction is not very clear, which is indicated by the complex cooperation between these two groups. As some authors notice (Shelley, Picarelli 2005; Makarenko, 2004), it is a common occurrence that terrorism and organized crime use the same methods. For example, they share the same methods of collecting money – they use an informal money transfer system, which is used in the Middle East, known as the “hawala” system, they also use multiple bank accounts, and they use money laundering through legal businesses. Both types of organizations also forge documents that help them in illegal arms and goods trafficking, and they use cryptic emails and cellphones to protect their communication (Abadinsky 2010, 8). They even use the same methods of violence like kidnappings, murders, or racketeering in the form of revolutionary or protection taxes.

The relationship between these groups is often based on the exchange of knowledge (like passport forging or bomb-making) or the exchange of goods (arms or drugs). An example of knowledge exchange would be forging the documents by Al-Qaeda which helped them to perform a terrorist act against the USA on September 11, 2001. This is the best example of how terrorist groups adopt the skills originally used by organized crime groups (Sari 2015, 477). The example for the exchange of goods, on the other hand, would be the exchange of drugs for arms between the Revolutionary Armed Forces of Colombia (FARC) and Colombian narco cartels. A similar example is an exchange between Italian organized crime group Camorra and Spanish terrorist organization Euskadi Ta Askatasuna (ETA) when Camorra sent heavy arms to terrorists in exchange for a large amount of cocaine and hashish (Ibid.).

The data also indicates the cooperation between terrorist groups ETA and Irish Republican Army (IRA) and criminal groups from Croatia in arms trafficking after the breakup of Yugoslavia (Sari 2015, 477-478). The utility of cooperation between terrorism and organized crime can be seen also in the case of the terrorist attack on Madrid in 2004, which was estimated to have cost the terrorist group around 8.000 euros, while the cost of the attack with logistical and operative support would have cost between 40.000-50.000 euros, without the help in arms and routes which was provided by the criminal groups (Makarenko 2012, 21). This shows the operative and material gain which terrorists have by cooperating with criminal groups.

One of the strongest forms of cooperation between terrorism and organized crime is seen in *illegal drug trafficking*. It is observed that a great number of terrorist groups either cooperate with narco cartels or are involved in illegal drug trafficking themselves, especially from the end of the 20th century. In Latin America, there are examples of designated terrorist groups FARC in Colombia, and Shining Path in Peru, which are involved in drug trafficking. Also in Asia, there are examples of influential terrorist group Islamic Movement of Uzbekistan (IMU), which has connections with narco groups from Afghanistan, and Kurdistan Workers' Party (PKK), which is directly involved in the narcotics trade.

The important factor that brings closer terrorism and organized crime is *globalization*, a significant characteristic of modern society. Globalization led to border opening, fast and frequent transport, and easy communication via the internet, which all speeds up and strengthens the bond between terrorism and crime. Besides that, factors like economic underdevelopment of societies, great social inequality, poverty as a consequence of wars, weak state institutions, and violation of the rule of law, also have a great impact on their cooperation. Societies with those traits are more likely to become the fertile ground for the rise of terrorism and organized crime, and their cooperation.

One more similarity between these groups is their *organization*. Terrorist groups have a similar organizational structure as organized crime groups, which are made of networks of connected nodes with minimal dependence on group leadership. The purpose of this type of organization is to minimize the possibility of detection from the police and to decrease the risk of capturing the leaders of the group, in the case of the arrest of some group members. One more positive trait of this kind of organizing is the flexibility of the group, which allows it to act quickly and easily, to use financial funds, and to make quick decisions without being in constant contact with the base of the group. This flexible organization is in opposition to the rigid and hierarchical structures of law enforcement and security services (Sanderson 2004, 54).

Since terrorism and organized crime have so many similarities, it should be no surprise that they decide to cooperate. For that reason, Schmid (2005, 6-7) thinks that the reasons why terrorist groups cooperate with organized crime groups are following: 1) access to greater financial resources for terrorist attacks, 2) independence from state sponsorship, 3) the possibility of building an economic base, compensating for lack of public support, 4) access to specialist skills (e.g. forging of travel documents), 5) facilitation of cross-border movements (use of smuggling routes), 6) substitute activity during armistices or at

end of hostilities, 7) coming into contact with a wider range of potential recruits, who are already outlaws, 8) access to expertise in illicit transfer and laundering of money for foreign operations.

From an organized crime standpoint, the benefits of cooperation are following: 1) drug traffickers benefit from terrorists' military skills and obtain protection for illicit drug cultivation or trafficking in areas under guerrilla/terrorist control, 2) terrorist destabilization of political and economic structures may create favorable environments for organized crime activities, 3) law enforcement preoccupation with countering terrorism may divert attention from organized crime activities, 4) political-terrorist label provides an extra degree of 'intimidation' (Schmid 2005, 7).

Besides many similarities, there are also some differences that we should take into account. One of them is that terrorists want to gain attention from a wide audience by using spectacular forms of violence in public places, while the organized crime groups want to be out of the media spotlight to operate clandestinely and efficiently. Organized crime also uses the corruption of the state officials to gain immunity from criminal prosecution, while terrorists are mostly positioned against the state and the government (except in the cases of state terrorism) and are oriented to produce profound social and political change.

CONCLUSION

In this paper, we tried to deconstruct the concepts of ideology and organized crime to see which are the preconditions for cooperation between terrorism and organized crime. Most of the papers about the connection between these two phenomena find paradoxical the fact that these groups can cooperate, because of their different goals and motives. However, by defining ideology, which makes the foundation of terrorism and which separates it from organized crime, we have tried to show that justifying and motivating functions of ideology make this cooperation possible.

Since ideology offers terrorist groups the rationalization of their actions, it will therefore adjust to the change in their interests and align with them. Sometimes the interests of the terrorist groups completely change from ideological to material, and in such a way that those groups become more like criminal groups than terrorist groups. Because of this orientation of terrorist groups to their interests, we find that they behave like rational actors. Organized crime groups are also seen in this paper as rational actors, which is more obvious than in the case of terrorists since organized criminals are openly oriented to their material gain. For

that purpose, they will make cooperative arrangements with terrorists to achieve profit.

In the reality, many similarities between these groups make their cooperation possible. Both terrorism and organized crime operate illegally and clandestinely, and therefore they share the same transport routes for illegal smuggling. Both groups use violence to achieve their goals, even though the nature of the violence is different. While the violence used by terrorists most often targets innocent civilians and infrastructural objects, the organized crime violence is used against their competition and the people that owe them money. The cooperation between these groups often resides on the exchange of knowledge, like the forging of documents and bomb-making, or the exchange of goods, like arms or drugs.

An example of the exchange of knowledge is when the Al-Qaeda members used forged documents to enter the country during the terrorist attack on the USA on September 11, 2001, which illustrates the incorporation of organized crime methods by the terrorist groups. On the other hand, an example of the exchange of goods is the cooperation between FARC and Colombian narco cartels, which was based on the exchange of arms for drugs. Since the 1990s, we can see the rise in the number of terrorist groups that cooperate with narco groups or participate in illegal drug trafficking, like the FARC in Colombia and Shining Path in Peru. In Asia, there is also terrorist group IMU, which cooperates with narco groups from Afghanistan, and PKK which organizes the illicit drug trade.

One more similarity between these groups is their organization. Terrorist groups are now organized much like organized crime groups, in a flexible network made of a large number of nodes, and with minimal connection with the group leaders. This type of organization decreases the risk of detection from the police and of the arrest of the group leaders. The advantage of this kind of flexibility is the speed of making decisions, as the parts of the networks are not dependent on the hierarchical top of the group.

REFERENCES

- Abadinsky, Howard. 2010. *Organized crime*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Akers, Ronald L. 1990. "Rational choice, deterrence, and social learning theory in criminology: The path not taken". *J. Crim. L. & Criminology* 81(3): 653–676.
- Albanese, Jay S. 2000. "The Causes of Organized Crime: Do Criminals

- Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?“, *Journal of Contemporary Criminal Justice* 16(4): 409–423.
- Albini, Joseph L. 1971. *The American Mafia: Genesis of a legend*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Albini, Joseph L., and Jeffrey S. McIlwain. 2012. *Deconstructing organized crime: an historical and theoretical study*. London: McFarland & Company, Inc.
- Clarke, Ronald V. G., and Marcus Felson, eds. 1993. *Routine activity and rational choice* Vol. 5. New Brunswick: Transaction publishers.
- Cornish, Derek B., and Ronald V. G. Clarke, eds. 2014. *The reasoning criminal: Rational choice perspectives on offending*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Dishman, Chris. 2001. “Terrorism, Crime, and Transformation“. *Studies in Conflict & Terrorism* 24(1): 43–58.
- Downs, Anthony. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.
- Finckenauer, James O. 2007. *Mafia and organized crime: a beginner's guide*. Oxford: Oneworld Publications.
- Finckenauer, James O. 2005. “Problems of Definition: What is Organized Crime?” *Trends in Organized Crime* 8(3): 63–83.
- Gerring, John. 1997. “Ideology: A Definitional Analysis”, *Political Research Quarterly* 50(4): 957–994
- Hagan, Frank E. 2006. “Organized crime” and “organized crime”: Indeterminate problems of definition”. *Trends in Organized Crime* 9: 127–137.
- Herrnstein, Richard J. 1990. “Rational choice theory: Necessary but not sufficient“. *American Psychologist* 45(3): 356–367.
- Ignjatović, Đorđe, and Milan Škulić. 2010. *Organizovani kriminalitet*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Jost, John T, Christopher M. Federico, and Jaime L. Napier. 2009. “Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities“. *Annual Review of Psychology* 60: 307–337.
- Jost, John T, and David M. Amodio. 2011. “Political ideology as motivated social cognition: Behavioral and neuroscientific evidence“. *Motivation and Emotion* 36(1): 55–64.
- Kennedy, Emmet. 1979. “Ideology” from Destutt De Tracy to Marx”. *Journal of the History of Ideas* 40(3): 353–368.
- Makarenko, Tamara. 2004. “The Crime-Terror Continuum: Tracing the Interplay between Transnational Organised Crime and Terrorism“. *Global Crime* 6: 129–145
- Makarenko, Tamara. 2012. “Europe’s Crime-Terror Nexus: Links between terrorists and organized crime groups in the European

- Union“. Study for the LIBEE committee. Brussels: European Parliament.
- Minar, D. M. 1961. “Ideology and Political Behavior“. *Midwest Journal of Political Science* 5(4): 317–331.
- Mullins, Willard A. 1972. “On The Concept of Ideology in Political Science“. *The American Political Science Review* 66(2): 498–510.
- Parekh, Bhikhu. 2015. *Marx's Theory of Ideology (RLE Marxism)*. London: Routledge.
- Pines, Christopher L. 1997. *Ideology and false consciousness: Marx and his historical progenitors*. New York: SUNY Press.
- Piquero, Alex R., and Stephen G. Tibbets, eds. 2001. *Rational choice and criminal behavior: Recent research and future challenges*. New York: Routledge.
- Pratt, Travis C. 2008. “Rational choice theory, crime control policy, and criminological relevance“. *Criminology & Public Policy* 7(1): 43–52.
- Ricolfi, Luca. 2006. “Palestinians, 1981–2003“. In *Making Sense of Suicide Missions*, Diego Gambetta, ed., 77–130. Oxford: Oxford University Press.
- Sanderson, Thomas M. 2004. “Transnational Terror and Organized Crime: Blurring the Lines“. *SAIS Review* 24(1): 49–61.
- Sari, Ismail. 2015. “The nexus between terrorism and organized crime; growing threat?“ *Journal of the Court of Jurisdictional Disputes* 6: 463–503
- Schmid, Alex P. 2005. “Links between Terrorism and Drug Trafficking: A Case of „Narco-terrorism“?“ *International Summit on Democracy, Terrorism and Security* 8: 27
- Sellin, Thorsten. 1963. “Organized Crime: A Business Enterprise“. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* 347(1): 12–19.
- Shelley, Louise I., and John T. Picarelli. 2005. “Methods and motives: Exploring links between transnational organized crime and international terrorism“. *Trends in Organized Crime* 9: 52–67.
- Shvarts, Alexander. 2001. “The Russian Mafia: Do Rational Choice Models Apply?“ *Michigan Sociological Review*, 15: 29–63.
- Simeunović, Dragan. 2009a. *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
- Simeunović, Dragan. 2009b. *Terorizam*. Beograd: Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
- Van Dijk, Teun A. 2006. “Ideology and discourse analysis“. *Journal of political ideologies* 11(2): 115–140.
- Warren, Mark. 1990. “Ideology and the Self“. *Theory and Society* 19(5): 599–634.

Косара Стевановић
Факултет политичких наука, Београд

СПОНА ИЗМЕЂУ ИДЕОЛОГИЈЕ И ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Резиме

Спона између тероризма и организованог криминалитета је једна од највећих претњи глобалној безбедности од краја 20. века, што је највидљивије у сарадњи између терористичких група и група које се баве илегалном трговином дрогом. Главни теоријски проблем у истраживању овог споја је објаснити разлику у различитим мотивацијама терористичких група и организованих криминалних група. Наиме, мотивација за тероризам је увек идеолошке природе и он је оријентисан на изазивање дубинских политичких и друштвених промена. С друге стране, мотивација за организовани криминалитет је материјална добит која се остварује помоћу илегалне активности. Питање које извире из ове концептуалне разлике је – како ове групе, које се толико разликују у оријентацијама и циљевима, успеју да успоставе успешну сарадњу? У овом раду, аутор ће пробати да понуди одговор на то питање из позиције теорије рационалног избора. Из перспективе рационалног избора, актери се понашају на такав начин, који ће им донети највише користи, уз што мањи трошак. С обзиром на то, аутор сматра да и припадници терористичких и организованих криминалних група доносе своје одлуке на основу анализе добити и трошка. Да бисмо тестирали ову хипотезу, у раду смо најпре усмерени на деконструкцију концепта идеологије и осветљавање њених главних функција у рационализацији и мотивисању актера на делање. Идеологија је контроверзан термин, чије значење варира од скупа уверења у генералном смислу, до лажне свести чији је циљ да одржава интересе владајуће друштвене класе. Наш циљ овде је да осветлимо ове функције идеологије и да покажемо да је идеологија увек била, и остала, алат за остваривање интереса неке друштвене групе, било владајуће или неке мањинске политичке групе. С друге стране, сматра се да је организовани криминалитет илегална активност вођена од стране рационалних актера ради остваривања материјалне добити помоћу илегалних метода као што су насиље, претње насиљем и корупција. Након анализе

концепата идеологије и организованог криминалитета, рад осветљава природу и типове веза између терористичких и организованих криминалних група у пракси. Аутор сматра да оба типа ових група, посматрани као рационални актери, имају много разлога и интереса за сарадњу, као што су размена знања и добара, али и истих транспортних рута.

Кључне речи: идеологија, организовани криминалитет, тероризам, теорија рационалног избора, интереси, сарадња

* Овај рад је примљен 5. јануара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

МЕЂУНАРОДНЕ ТЕМЕ

167

Александар Кларић

ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ КАО
ДЕТЕРМИНАНТА СПОЉАШЊЕ И УНУТРАШЊЕ
ПОЛИТИКЕ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ У 21. ВИЈЕКУ

189

Бендин Александр Јурьевич

РУССКИЙ ЦЕРКОВНЫЙ РАСКОЛ И РЕЛИГИОЗНАЯ
НЕТЕРПИМОСТЬ

201

Рушали Саха, Марко Филијовић

HIGH SKY – LOW TENSION: CAN INDIA AND CHINA
FIND COMMON INTEREST IN OUTER SPACE?

Александар Кларић
Факултет политичких наука, Београд

ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ КАО ДЕТЕРМИНАНТА СПОЉАШЊЕ И УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ У 21. ВИЈЕКУ

Сажетак

У раду се разматра енергетска политика Саудијске Арабије која, као држава која је богата нафтом, представља једног од кључних свјетских актера на пољу енергетике. Међутим, нафта је енергент који доприноси уништавању животне околине и климатским промјенама. Свјесне потенцијалних катастрофалних посљедица од прекомерне употребе нечистих енергената, државе и њихови грађани се постепено окрећу ка обновљивим, зеленим изворима енергије који не нарушавају животну средину. Саудијска Арабија је једна од држава која је најавила заокрет у својој енергетској политици ка овом виду енергената. На трагу томе, овај рад настоји да укаже на домаћаје актуелне енергетске политике Саудијске Арабије и да пружи увид у њене будуће планове на том пољу, као и да прикаже какву улогу обновљиви извори енергије имају на плану њене унутрашње и спољашње политике.

Кључне ријечи: Саудијска Арабија, енергетска политика, нафта, обновљиви извори енергије, животна средина

УВОД

Предмет овог рада јесте анализа енергетске политике Саудијске Арабије, која је један од најважнијих актера на глобалном нивоу у домену енергетске политике и чије одлуке стога директно утичу на обликовање људских живота широм планете. У првом дијелу рада ће бити укратко разматран појам јавних политика и карактеристике енергетске политике као једне од најважнијих секторских политика, уз посебан осврт на питање обновљивих извора енергије. Осим тога, сходно предмету анализе, биће пружен и теоријски оквир који

се тиче детерминанти у спољној и унутрашњој политици. Након тога ће енергетска политика Саудијске Арабије бити разматрана из угла нафте, као корисног, али изузетно прљавог енергента који доприноси глобалном загријевању. У том контексту ће у раду бити и отворено питање алтернативних, зелених извора енергије али из угла обновљивих извора енергије. На крају рада је сагледан (потенцијални) заокрет од нафте ка обновљивим изворима енергије у енергетској политици Саудијске Арабије, уз анализу обновљивих извора енергије као једне од детерминанти спољашње и унутрашње политике Саудијске Арабије.

ЈАВНЕ ПОЛИТИКЕ И ЗНАЧАЈ ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ

Прије него што се упустимо у детаљније разматрање појма енергетске политике, потребно је укратко се позабавити питањем – шта је то јавна политика? Наиме, и поред огромног броја студија и истраживања у чијој жижи интересовања лежи ова материја, јавне политике немају јединствену дефиницију. Међутим, уколико бисмо покушали да сажмемо оне дефиниције којима су обухваћени главни чиниоци овог феномена, јавне политике бисмо могли да дефинишемо као „активност власти као одговор на друштвене проблеме“, при чему је „друштвени проблем (...) стање које је за јавност неприхватљиво па стога тражи интервенцију, промјену датог стања и решење“ (Ђорђевић 2009, 15).

Јавне политике се стога односе на најразличитије сфере живот, па можемо говорити о: здравственој политици, социјалној политици, образовној политици, културној политици, урбаним и стамбеним политикама, политици заштите људских права, пољопривредној политици, фискалној политици, спортској политици, инфраструктурној политици, еколошкој, енергетској политици итд. У зависности од тога колико је просторно-политички опсег креирања и примене јавних политика, можемо говорити и о општинским политикама, регионалним политикама, националним политикама, па, чак и о над-националним политикама, односно глобалним политикама (Ђорђевић, 2009; Стоне, 2008).

Дакле, врсте јавних политика можемо диференцирати на основу специфичних проблемских подручја друштвене стварности. Једна од крајње специфичних јавних политика, чији значај постаје све израженији на глобалном нивоу од 1960-их година, јесте еколошка политика (Ђорђевић 2009, 221). Еколошка политика је испрва посматрана кроз призму односа човјека према природи. Међутим, временом су бројни критичари указивали да такво упрошћено гледиште има бројне слабости, као и да је човјек дио природе који

не можемо апстраховати од његове средине. Не смијемо нипошто занемарити да „људи тесно зависе од природе у задовољавању и најелементарнијих потреба“ (Ђорђевић 2009, 221) и да еколошка политика стога изискује један обазривији приступ. То значи да бисмо еколошку политику морали да посматрамо као интегрални дио свих осталих политика, а нарочито енергетске политике. Да је ријеч о политици којој се придаје све више значаја, свједочи успон бројних покрета и политичких партија у претходних двадесет година (Надић 2007 ; Надић 2012).

Када говоримо о политици енергије, односно енергетској политици, треба имати у виду да она по својим карактеристикама представља пола политику природних ресурса, а другом половином политику заштите животне средине (Ђорђевић 2009, 228). Уколико узмемо то у обзир, као и чињеницу да је животна средина интегралан систем који не познаје границе држава, можемо са сигурношћу рећи да енергетска политика уједно представља и својеврсну глобалну политику. Наиме, о утицају енергетских система на цјелокупан свијет најбоље свједоче енергетске кризе до којих је дошло 1970-их и раних 1980-их. Те кризе су уједно проузроковале и колапс мита о издашној, јефтиној и расположивој енергији за све.

Снага сунца, вјетра и других обновљивих извора од тада почиње полако да замјењује коришћење нафте и других фосилних горива, као извора енергије. Конференција о заштити животне средине из Рија 1992. године, веома је значајна за ову тему, јер је истакла предност обновљивих извора енергије у поређењу са фосилним горивима, у смислу загађивања животне средине. Међутим, идеја о постепеном преласку на обновљиве изворе енергије профилисана је након доношења Миленијумских циљева УН, 2000. године, када се међу циљевима нашла и одрживост животне средине. Усвајањем *Агенде 2030*, за одрживи развој, од стране УН, конкретније је истакнут значај коришћења обновљивих извора енергије. Коришћење чисте енергије, одговорна производња и потрошња, као и климатска акција представљају циљеве које треба да подстакну све веће коришћење обновљивих извора енергије. Дакле, уколико узмемо у обзир чињеницу да су природни ресурси ограничени и да би они требало да представљају глобална јавна добра и да су унутар енергетског система сви чиниоци међусобно повезани нераскидивим везама (Karlsson-Vinkhuyzen, 2012) ми бисмо сходно томе енергетску политику требали да посматрамо у глобалним оквирима те би било оправдано говорити о њој као глобалној јавној политици.

Претходна, 2019. година била је година у којој су обновљиви извори енергије забиљежили највећи удио у новоизграђеним капацитетима за производњу електричне енергије. Према

подацима Међународне агенције за обновљиву енергију (ИРЕНА), скоро три четвртине новоизграђених капацитета за добијање електричне енергије користи обновљиве изворе. Такође, у укупној производњи електричне енергије на обновљиве изворе одлази скоро једна трећина. Највише обновљивих извора користи сунчеву енергију (око 55%), па затим енергију вјетра (око 35%). У ове врсте обновљивих извора се и највише улаже, па самим тим оне сваке године доживљавају и највећи раст у производњи и коришћењу.

Имајући у виду горенаведено, намјера овога рада јесте да одговори на идуће истраживачко питање: какву улогу обновљиви извори енергије имају на плану унутрашње и спољашње политике Саудијске Арабије? Поставља се и питање да ли су тамошње власти довољно кадре да спроведу замишљене реформе у предвиђеном временском периоду и успјешно спроведу транзицију ка обновљивим (чистим) изворима енергије.

ДЕТЕРМИНАНТЕ СПОЉНЕ И УНУТРАШЊЕ ПОЛИТИКЕ

Прије него што се упустимо у исцрпнију анализу енергетске политике Саудијске Арабије и енергије добијене из обновљивих извора као потенцијалног фактора у обликовању политичких одлука, потребно је укратко се и осврнути и на сам појам детерминанти. Наиме, детерминанте суштински представљају факторе који утичу на креирање или обликовање спољних и унутрашњих политика. Од настанка науке о међународним односима, највећи број политиколога и аутора који су се интересовали овом темом покушавали су да проникну у кључне факторе који су утицали или утичу на одлуке држава, а који су се односили на креирање њених политика.

За потребе овог рада, ми ћемо се послужити дефиницијом коју је пружио проф. др Иво Висковић (2018, 7) - *„Детерминанте спољне политике су сви чиниоци који утичу на креаторе спољне политике при избору неког циља и/или средства те политике, уз њихово убеђење да се ради о најбоље сагледаним изворима моћи сопствене државе и њеним ограничењима, као и о предностима и слабостима који су постављени било пред партнере, било пред противнике у међународним односима.“* Слична дефиниција била би и за детерминанте које утичу на креирање унутрашње политике, простим замјењивањем ријечи спољна и унутрашња политика и међународних и унутрашњих односа. Конкретније речено у питању су фактори које доносиоцима одлука представљају кључан чинилац за креирање и опредјељивање за то која политика да се користи, како на спољном, тако и на унутрашњем плану.

Како у погледу дефинисања детерминанти спољне политике није било сагласности међу ауторима, слична ситуација била је и када су

у питању класификације детерминанти. Ми ћемо се опет послужити класификацијом коју је предложио професор Висковић, комбинавањем идућих варијанти у зависности од одређених критеријума:

- 1) по *временском критеријуму*- историјске и савремене
- 2) по *критеријуму нивоа*- чиниоци из међународног окружења и чиниоци из унутрашњег система држава
- 3) по *критеријуму врсте*- на детерминанте субјективне и објективне природе.

Конкретизацијом ових критеријума добијамо следећу подјелу детерминанти спољне политике:

- 1) Историјске детерминанте
- 2) Детерминанте међународног окружења државе
- 3) Детерминанте друштвеног (унутрашњег) система државе
- 4) Идеосинкратични чиниоци (тј. субјективни чиниоци, они који су везани за личности које доносе одлуке) (Висковић 2018, 11)

ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА И МЕЂУНАРОДНИ ОДНОСИ КРОЗ ПРИЗМУ НАФТЕ

Као што је раније назначено, енергетска политика добрим својим дијелом представља и политику природних ресурса. Када говоримо о природним ресурсима, треба истаћи да под овим појмом можемо обухватити готово било шта што проистиче од природе и што уједно представља опште богатство. Уколико се осврнемо на етимологију овог појма, примијетићемо да су његови коријени у француском језику и то у ријечи *ressource*, којом се означава извор. У складу са тиме, природним ресурсима бисмо могли назвати сва она (природна) добра која имају одређену употребну вриједност, то јест која могу бити у функцији привредног коришћења. То значи да под природне ресурсе можемо урачунати земљиште (које је основа за производњу хране), воду (за пиће, индустрију, риболов, саобраћај, енергетику и/или наводњавање), биљни фонд и шуме, као и налазишта разноврсних минералних сировина, али и све оне енергије попут соларне енергије, енергије вјетра, енергије плиме и осјеке које можемо укључити у сам процес производње енергије.

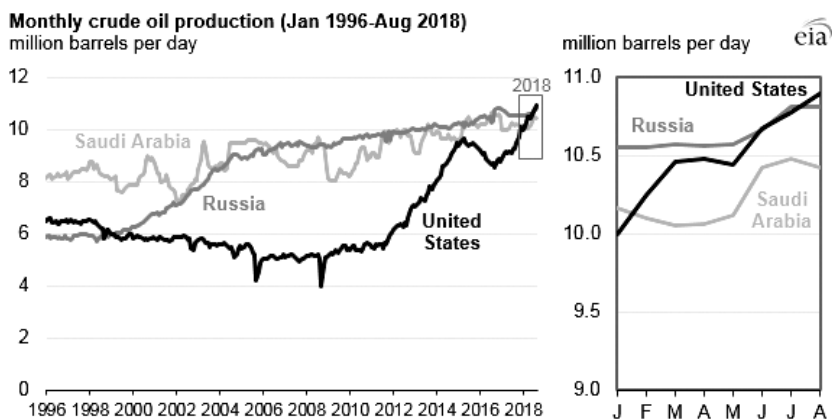
За економску стабилност и усклађеност привредног устројства одређене државе је, без икакве сумње, кључно њено константно снабдијевање ресурсима. Осим тога, то је нужно и зарад обезбјеђивања планиране динамике привредног раста, а то је, уско повезано и са питањем безбједносних капацитета те државе. Оним државама које обилују природним ресурсима, а нарочито нафтом, то природно богатство би, по правилу, требало да послужи као снажан ослонац у успостављању политичке и економске стабилности, као

и за јачање њиховог положаја на глобалној позорници.

Као што се може наслутити из претходних редова – нафта је један од највећих и најзначајнијих енергетских извора модерног свијета. О значају нафте на глобалном нивоу најбоље свједочи то што је аналитичари и стратеги посматрају као најважнији стратешки производ. Они је неријетко називају и „црним златом“ (Esrafil-Dizaji & Kiani Harchegani, 2011). Земље које су богате нафтом стога имају огроман потенцијал у погледу констелације глобалних геополитичких односа, те не треба да нас чуди што је као један од најчешћих узорка политичких и војних криза, па и ратова – борба за посједовање и контролну изворишта нафте.

Земље које су највеће извознице нафте (али, не нужно и њени произвођачи), окупљене су у засебну интересну организацију – тзв. „Организацију петролеумских експортних земаља“ (даље: ОПЕК). Три највећа произвођача нафте на глобалном нивоу су Сједињене Америчке Државе (даље: САД), Русија и Саудијска Арабија (график бр. 1). Треба указати на то да су САД средином 2018. године преузеле лидерску позицију у погледу производње нафте и то са произведених 10,9 милиона барела свакодневно (EIA 2018). Наравно, присуство резерви нафте на одређеној територији не значи нужно да ће та држава, на чијој се територији она налази, имати загарантован мир и економску и политичку стабилност. Чак напротив, недавни примјер политичких превирања у Венецуели и покушај свргавања Николаса Мадуре показује да нафта може допринијети успостављању политичких нестабилности и немира.

График бр. 1: Највећи произвођачи нафте на свијету у периоду од 1996. до 2018. године.

Извор: EIA 2018.

ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА НА РАСКРСНИЦИ: НАФТА ИЛИ ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ?

Током 1992. године одржана је Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју (*Самит у Риу или Свјетски самит*). Она је у први план уврстила сазнање да постојећи енергетски системи утичу доминантно на климатске промјене и да неконтролисана енергетска потрошња може довести до непоправљивих, односно, иреверзибилних оштећења наше животне околине (Norper 2012, 6- 13). Изазов који је тада постављен пред државе јесте како успјешно спровести преоријентацију енергетског сектора и избјећи притом колапс глобалне економије.

Тек двије деценије касније, 2015. године, на Конференцији УН у Паризу је по први пут постигнут један глобални „Споразум о климатским промјенама“. Приближно 150 представника влада постигло је дугорочан споразум о редуковању емисије штетних гасова и ограничавању глобалног загријевања до 2°C (UNFCCC 2015). Наиме, научни савјетодавни одбор УН је изложио своју процјену ових бројки да би загријевање од 2°C могло да буде са катастрофалним посљедицама попут иселавања милиона људи услијед подизања нивоа мора, нестанка коралних гробена, као и глобалног пада пољопривредних приноса.

Међутим, требало би указати на то да владе појединих држава остају нијеме на проблем климатских промјена. Тако на примјер, политика у Сједињеним Америчким Државама: „... под утицајем индустријског лобија, утиче и на један део научне заједнице, која заступа тезу да историја планете Земље показује да се климатске промене дешавају циклично, те да утицај индустријског развоја и коришћење фосилних горива нема значајнији утицај на глобално загревање“ (Миленковић 2017, 8).

Када говоримо о загађивачима требало би указати на то да један од највећих загађивача ваздуха на глобалном нивоу јесте саобраћај. Основни проблем представља непотпуно сагоријевање горива које доводи до концентрисања високог степена отровних материја у самим издувним гасовима. Поред тога, загађењу ваздуха у великој мјери доприносе и индустријска постројења попут рафинерија за прераду нафте и нафтних деривата, жељезаре, челичане и цементаре. До загађења ваздуха долази и услијед сагоријевања дрвета и угља, који представљају традиционалне изворе енергије за бројна домаћинства у руралним, али и урбаним срединама, како због високих трошкова електричне енергије, тако и услијед недостатка електрификације (Norper 2012, 5-7).

Постало је евидентно да је неопходно мијењати постојеће енергетске навике широм свијета, и експерти у овој области улажу значајне напоре како би понудили преглед опција које су расположиве за нове енергетске политике и које би требало да истовремено привуку инвестиције, али и да минимизирају трошкове за потрошаче (Klessmann & et al, 2013). То представља покушај квантификације потенцијала уштеде и својеврсно отварање дискусије о исплативости одређених политика, што је нужно учинити како би се дошло до жељених циљева – а то су смањење емисија штетних гасова и повећана употреба извора обновљиве енергије. Оно што је занимљиво истаћи, јесте то да је промоција употреба извора обновљиве енергије закупила и значајну пажњу међу државама у развоју, које су увидјеле важност ове теме за успон својих економија. Јужна Африка, Индија и Кина су међу државама које су препознале значај коришћења енергије из обновљивих извора и тим поводом су направљене студије које су приказале њихово искуство у примјенама политика употребе енергије добијене овим путем (Becker & Fischer, 2013). Наиме, све три државе су се определили за промоцију електричне енергије која је добијена из обновљивих извора енергије, али су се суочиле са проблемом задржавања ниских цијена у енергетском сектору. Упркос иновативном дизајнирању политика са различитим приступима, и поред примјене најразличитијих инструмената, све три државе су успјеле да достигну амбициозно постављене развојне циљеве. Показало се да су у поменути државама, инструменти и политике које су оријентисане ка промоцији производње и употребе чисте, зелене енергије у непрекидном мониторингу, као и да се изнова врше процјене примјенљивости и успјешности, док се упоредо увијек изналазе трошковно прихватљиво рјешење за што шири популацију.

ОБНОВЉИВИ ИЗВОРИ ЕНЕРГИЈЕ – ИЗБОР 21. ВИЈЕКА?

Обновљиви извори енергије подразумијевају енергију вјетра, сунца, биоенергију и хидроенергију. Као што је у раду раније назначено, коришћење обновљивих извора енергије у новом миленијуму подстакнуто је потребом да се успори уништавање животне средине, али и тежњом да се смањи спољашња енергетска зависност. Идеја о постепеном преласку на коришћење обновљивих извора енергије профилисана је након доношења Миленијумске декларације УН, 2000. године, када се међу миленијумским циљевима нашла и одрживост животне средине. Усвајањем Агенде 2030 за одрживи развој, од стране УН, поново је истакнут значај

одрживог развоја и коришћења обновљивих извора енергије. Коришћење приступачне и чисте енергије, одговорна производња и потрошња, као и климатска акција, представљају циљеве који треба да подстакну коришћење обновљивих извора енергије. Поред међународних иницијатива, оличених у дјеловању УН и доношењу декларације о миленијумским циљевима и агенде о циљевима одрживог развоја, потреба за постепеним преласком на коришћење обновљивих извора енергије проистиче као резултат многих фактора попут свјесности о ограничености ресурса нафте и гаса и негативног утицаја на животну средину. (Rezaei & et al 2013, 320) Самим тим, многе државе настојаће да у будућности покушају да постепено пређу на коришћење обновљивих извора енергије, омогућавајући на тај начин достизање одрживог развоја, који подразумева „подмиривање основних људских потреба, на чистији и ефикаснији начин, који ће дугорочно бити одржив” (Winkler 2007, 11).

ЕНЕРГЕТСКА ПОЛИТИКА САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ У 21. ВИЈЕКУ

Питање употребе енергената је поприлично комплексно питање. Политика енергената јесте политика која погађа читаву планету. Да ли се држати традиционалних извора енергије или кренути ка новим одрживим рјешењима? Ова питања су посебно занимљива у контексту Саудијске Арабије, која представља државу чија читава политичка и економска стабилност почивају на нафти. Међутим, чини се да је и у њеној енергетској политици могуће увидјети заокрете ка обновљивим изворима енергије.

НАФТА КАО СТУБ ЕНЕРГЕТСКЕ ПОЛИТИКЕ И ПОЛИТИЧКЕ СТАБИЛНОСТИ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ

Када говоримо о Саудијској Арабији, треба истаћи да она спада у групу блискоисточних држава, као и да је ријеч о држави-чланици ОПЕК-а.¹ С. Арабија представља земљу која се у свом извозу махом оријентише на нафту. Управо се тиме објашњава и значајна улога ове државе на глобалном плану. Тиме се објашњава због чега енергетски извори утичу на креирање детерминанти спољне и унутрашње политике ове земље.

Међутим, до прије мање од једног вијека пустињска прострaнства која заузима ова држава никоме нису била привлачна.

¹ Организације земаља извозница нафте (прим. аут)

Према тадашњим методама које су коришћене за истраживање нафтних резерви, сматрало се да на том подручју нема нафте. Након Великог рата, Велика Британија и Француска су завладале огромним просторима на Блиском истоку, али им унутрашњи и центри простири Арабијског полуострва нису били занимљиви. Ове државе су првенствено биле заинтересоване за одржавање превласти на рубним дјеловима полуострва, како би одржавале контролу над трговачким поморским путевима.

На огромним пустињским просторима живјела су номадска племена, која су се често кретала у потрази за основним животним намирницама. Због тога је долазило до неријетких крвавих ратова између племена. У тој борби истакао се један човјек, који ће до краја 1920-тих успјети да порази своје непријатеље и завлада тим просторима. Абдул Азиз ибн-Сауд је као апсолутни господар на територији на којој је владао успоставио вјерско-политички систем који је био заснован на сунитском схватању ислама. Званично је територију којом је владао почетком 1930-тих назвао Саудијска Арабија.

Пресудни моменат за новонасталу државу, десио се само неколико година од њеног званичног проглашења, када се испоставило да лежи на огромним нафтним залихама. Захваљујући том открићу ова пустињска краљевина добиће потпуно другачији смисао у међународним односима и на глобалном плану. Иако су у почетку, прије свих, британски истраживачи тврдили да на овим територијама нема нафте, средином четврте деценије, захваљујући америчким истраживачима испоставиће се управо супротно. Наиме, у току 1930-тих започела су истраживања америчких нафтних компанија на просторима који су били обухваћени концесијама, а истраживачи су врло брзо пронашли доказе који су говорили да испод површине тла које заузима ова држава леже огромне нафтне резерве. Већ крајем те деценије започеће експлоатација и производња нафте у С. Арабији, а америчке компаније које су добиле концесије основаће нафтни конзорцијум Arabian American Oil Company (Aramco), који ће у потпуности контролисати производњу нафте у овој држави. Од тада почиње нагли успон С. Арабије и она ће за неколико деценија постати један од главних чинилаца на глобалном плану, у области енергетске политике.

Већ почетком 1950-тих С. Арабија стаће у ред водећих држава произвођача и извозника нафте, а убрзо ће се испоставити да су процијењене саудијске резерве и највеће у свијету. С. Арабија остаће на свјетском трону као држава са највећим резервама нафте све до почетка овога миленијума када је Венецуела преузела

трон. За мање од деценију након открића овај енергент ће постати главна и доминантна детерминанта која је обликовала спољну и унутрашњу политику ове краљевине.

Први, по многима и одлучујући, моменат гдје је нафта постала главна детерминанта за спољну политику ове државе десио се 1945. године, када је, иако болестан, амерички предсједник Рузвелт враћајући се са Јалте тражио састанак са саудијским краљем Абдулом. Састанак се десио у близини Суецког канала на америчком броду USS Quincy и са сигурношћу бисмо могли рећи да је тада договорено усмено стратешко партнерство САД и Саудијске Арабије, које ће бити успостављено почетком 50-тих година (Lippman, 2005). Година 1948. веома је значајна за енергетску политику на глобалном нивоу, јер су те године САД по први пут морале почети да увозе нафту. Због тога је нафта ове пустињске краљевине постала витална по америчку енергетску безбједност и сигурност. Наиме, само дан након потписивања уговора, у коме су америчке компаније из конзорцијума Арамко и држава С. Арабија договориле нови однос у концесијама у проценту 50/50, амерички предсједник Хари Труман послао је писмо краљу Абдулу. У писму је истакао да ће САД поштовати суверенитет и територијални интегритет државе и да ће се свака пријетња овом краљевству сматрати и пријетњом по енергетску безбједност САД, заузврат краљ је гарантовао сигурне испоруке нафте САД. Од тада су ове двије државе у стратешком партнерству које траје до данашњих дана и партнерству које је веома битно за међународне односе и које утиче на функционисање живота људи широм свијета.

Други моменат који је веома битан за ову државу и њен утицај на међународном плану, а поново се тиче нафте, био је дан када је основан ОПЕК 1960. године. Сама Саудијска Арабија је учествовала у стварању ове организације као један од главних иницијатора а захваљујући позицији убједљиво највећег произвођача нафте остварила је и највећи утицаји у самој организацији.

Ова организација и С. Арабија постаће опште познате, након Јом-Кимпурског рата 1973. године, између арапских земаља и Израела. Наиме, због подршке западних земаља Израелу, организација ОПЕК, коју су већином чиниле арапске и муслиманске земље, по први пут у историји, одлучиће се за забрану извоза нафте у западне земље, што ће изазвати први нафтни шок у свјетској историји, крајем 1973. године, када је цијена нафте на свјетском тржишту порасла за скоро четири пута. Међутим, ова деценија је још веома битна за спољну и унутрашњу политику С. Арабије, из разлога јер је управо од 1973. држава кренула у

процес национализације компаније Арамко, који ће званично бити завршен 1980. године. Нова компанија ће понијети назив Сауди Арамко и она ће од тада званично бити државна нафтна компанија. Саудијци су Американцима и даље гарантовали сигурне испоруке нафте али и наставак продаје своје нафте за доларе, као главне валуте за обрачунавање цијене свјетске нафте, тако да се стратешко партнерство није прекидало.

Захваљујући још једном нафтном шоку, крајем исте деценије, цијена нафте на свјетском тржишту је поново порасла, што је омогућило саудијској нафтној компанији убирање огромних прихода од продаје нафте. Огромна средства која су се сливала у државни буџет искоришћена су за модернизацију и урбанизацију земље, али је и државна нафта компанија захваљујући толиким приходима, крајем миленијума направила још један значајан искорак ка што јачем утицају С. Арабије на међународном плану. Од почетка 90-тих, па до данас, компанија је кренула у модернизацију, инвестирана су средства широм свијета, али и промовисана нова истраживања у области енергетског сектора. Компанија Сауди Арамко постала је власник 35% акција рафинерије у Јужној Кореји, поред тога, купљено је 40% акција Петрон-а који има бензинске станице широм свијета, али су огромна средства уложена и у истраживање нових нафтних поља, као и изградњу танкерске флоте.

Данас, Саудијска Арабија налази се на територији која је покривена са чак $\frac{1}{4}$ укупних свјетских резерви нафте. Поједине процјене показују да и поред доказаних резерви, на овом простору постоји још око вртоглавих 240 милијарди барела потенцијалних нафтних резерви (Niblock 2004, 2). Ове цифре представљају необориви доказ релевантности унутрашњих политичких збивања у Саудијској Арабији за читав свијет, који је поприлично завистан од саудијских нафтних резерви. Развијена производња и висок степен извоза нафте значајно утичу на доступност тог ресурса и његове цијене на глобалном нивоу. Сходно томе, ни сама унутрашња политика Саудијске Арабије не може нипошто бити одвојена од нафте, која представља њен кључни извозни производ и најважнији природни ресурс.

Посједовање нафте се најчешће везује за државе са ауторитарним системом владавине. (Terry Lynn 2004, 664) С обзиром да се ове земље најчешће финансирају од прихода које остварују кроз продају и извоз нафте, систем директног опорезивања грађана унутар њиховог политичког система није претјерано важан. Наиме, грађани су у овим државама најчешће одвојени од власти, и показују минимално интересовање за било

какав вид партиципације у политичком животу. Поред одвојености грађана од структура власти и мањка њихове партиципације у политичком и друштвеном животу, оно што је специфично за Саудијску Арабију, али и за већину других блискоисточних држава које су богате нафтом, јесу огромна финансијска издвајања за одржавање репресивног система власти. Власти у Саудијској Арабији су осигурале чист политички простор, готово без присуства било какве стварне политичке пријетње, која би могла да угрози њихов положај. Наиме, кроз константно одржавање репресивног система и вјештачке лојалности грађана онемогућава се, или бар донекле, умањује шанса за неку форму грађанског бунта, чиме се обезбјеђује политичка стабилност режима путем снажног репресивног система.

Поред изворишта нафте и наслијеђене ауторитативне политичке културе, огромну помоћ при одржавању стабилности режима у Саудијској Арабији представљају и велике међународне силе, које су нарочито „опрезне у препуштању нафтних резерви опозиционим групама које су изван контроле њихових савезника” (Terry Lynn 2004, 664). То је могуће увидјети и кроз саудијско-америчке односе, који су неувобичајено „пријатељски“, а посебно уколико САД посматрамо као „извозника демократије“. Прва држава коју је амерички председник Доналд Трамп посјетио по ступању на дужност јесте управо Саудијска Арабија.

Међутим, морамо имати у виду да би свака потенцијална политичка нестабилност у Саудијској Арабији могла да поремети глобалну економију кроз абнормално увећање цијена нафте, то јест могла би да доведе до „нафтних шокова” који би у кратком временском периоду паралисали индустрије свих великих сила укључујући и САД.

ПРЕОКРЕТ У ЕНЕРГЕТСКОЈ ПОЛИТИЦИ САУДИЈСКЕ АРАБИЈЕ

Као што је раније истакнуто, Саудијска Арабија је један од највећих произвођача нафте на свијету. Ипак, предвиђа се да ће до 2030. године, уколико се тренд потрошње нафте настави, ова држава потрошити већину својих нафтних резерви (Norper 2012, 17). Увиђајући потребу за смањењем производње и потрошње нафте, као и потребу за диверзификацијом државне економије, саудијски краљ Мухамед бин Салман, сачинио је план *Визија 2030*. као и *Национални програм трансформације 2020*. Мотиви који су допринијели доношењу оваквих докумената уско су везани и

за животну средину, односно, за омогућавање доброг квалитета живота, здравог начина живота али и привлачног окружења за живот. У документу Визија 2030. наводи се да се “чувањем животне средине и природних ресурса испуњава се исламска, људска и морална дужност“. Такође, *Визија 2030.* препознаје и потребу за пропагирањем одрживог развоја, истичући значај бриге о будућим генерацијама и њиховим потребама (Vision 2030, 2017). Наведени документи упућују на прокламоване детерминанте унутрашње политике Саудијске Арабије. Да би се споменути циљеви Визије 2030. остварили, неопходно је смањити производњу и потрошњу нафте, која је дуги низ година неприкладно и претјерано експлоатисана. Овакав начин експлоатације нафте сврстао је Саудијску Арабију у групу држава највећих загађивача на планети (Mosly & Makki 2018, 2). Овакав тренд могао би да буде заустављен постепеним преласком државе на коришћење обновљивих извора енергије.

Највећи свјетски извозник нафте, у последњих неколико година одлучно је кренуо да ради на пројектима за развој нових индустрија, прије свега оних који се односе на обновљиве изворе енергије. Основни циљ је да се смањи сопствена зависност од нафте, која је сваки даном била све већа. Од почетка миленијума домаћа потрошња нафте скоро сваке године је расла за упозоравајућих 5%. То је био разлог да држава крене у развој обновљивих извора енергије, како би се диверзификовала домаћа производња електричне енергије. Саудијска Арабија највећи дио електричне енергије производи из електрана на нафту, које су врло неефикасне. Ову лошу праксу је већина земаља одавно напустила. Због свог специфичног географског положаја и рељефа у овој држави скоро непрекидно раде клима уређаји. Процјене су да они троше преко половине укупне потрошње електричне енергије у Саудијској Арабији, која се скоро у потпуности добија из електрана на нафту. То је разлог да је ова држава, иако са само око 30 милиона људи, шести највећи потрошач нафте на свијету.

Најбоље услове и највеће могућности ова држава има у погледу соларне енергије. Чињеница да је Саудијска Арабија једна од најсунчанијих земаља на свијету, у потпуности поткрепљује оправданост намјера о производњи соларне енергије. Процјене су да би *„употреба соларне енергије за производњу трећине електричне енергије у земљи ослободила око 300 000 барела нафте дневно, што би даљом продајом у иностранство довело до зараде од око 8 милијарди долара годишње. Без обновљивих извора енергије ово краљевство би могло постати нето увозник*

нафте до 2038. године, тврде британски истраживачи из *Chatam House-a*“ (Renewable Energy World 2018). Овај став је илустративан показатељ значаја обновљивих извора енергије за даљи развој ове државе.

Саудијска Арабија је богата и брзо растућа држава, чије потребе за електричном енергијом расту за око 5% годишње. Преко 80% популације која живи у градовима и индустријским центрима снабдијено је струјом, док остали, који живе у не тако густо насељеним дјеловима државе имају потребу за независним изворима енергије. Неисплативост изградње мрежа за снабдијевање у тим дјеловима државе, омогућила је креаторима политичких одлука да у њима виде потенцијал за коришћење обновљивих извора енергије (El- Amin & Al- Shehri 2004, 1-3).

Иако је ова држава један од главних произвођача нафте на свијету, овакви разлози постају њен основни мотив за све већу заинтересованост за развој нових технологија за експлоатацију и коришћење обновљивих извора енергије. Такође, раст домаће потрошње могао би да ограничи способност државе да утиче на цијене нафте на свјетском тржишту. Нестанак нафте, као главног државног ресурса, утицао би погубно по политичку стабилност државе, као и на њен положај на међународном плану, чиме се потврђује теза о обновљивим изворима као детерминантама како спољне, тако и унутрашње политике. Стога се може закључити да саудијски владари, приликом тражења алтернативних енергетских извора, немају у виду само еколошке разлоге и визију одрживог развоја, већ најприје политичку стабилност државе и жељу да остану водећа свјетска нафтна сила.

Када је ријеч о конкретним изворима обновљиве енергије који су привлачни за Саудијску Арабију, чини се да она због свог географског положаја, има изузетан потенцијал у коришћењу соларне енергије и енергије вјетра. Ови извори обновљиве енергије могли би да помогну саудијском друштву да превазиђе своју зависност од традиционалног извора енергије- нафте.

Саудијске власти покренуле су неколико иницијатива којима је предвиђено повећано инвестирање у обновљиве изворе енергије. Соларна енергија и енергија вјетра представљају обилан и бескрајан извор енергије. Развијање технологија које би омогућиле ефикасно коришћење ових зелених извора енергије, допринијело би енергетској независности државе, смањењу загађивања животне средине и одрживом развоју.

Занимљиво је то што су први кораци у погледу производње и употребе соларне енергије начињени још крајем 70-их, скоро три

деценије након тога у овој области се није пуно напредовало. Наиме, исте године, кад је Картер на Бијелу кућу ставио соларни панел, САД и С. Арабија инсталирале су малу соларно-истраживачку станицу, неколико десетина километара сјеверно од главног града Ријада. Само годину дана прије основан је Национални институт за науку и технологију (*King Abdulaziz City for Science and Technology*), који је у суштини управљао овом станицом, али која га није пуно интересовала. Ова станица је била скоро затворена и није толико истраживала све до почетка друге деценије овога вијека, када ће се основати посебан Институт за обновљиву и атомску енергију.

Године 2010. основан је Град краља Абдулаха за обновљиву и атомску енергију (*King Abdullah City for Renewable and Atomic Energy*), у суштини нови институт који је у потпуности преузео истраживања из области обновљивих извора енергије. Главни покровитељ и финансијер института била је држава, преко своје нафтне компаније *Saudi Aramco*. Нови институт поново је покренуо истраживања у области соларне енергије, што је врло брзо довело до оснивања мале фабрике за производњу соларних панела. „Наредне године, двије водеће компаније које контролишу енергетски сектор: државна нафтна компанија и компанија за електричну енергију одлучиле су да поставе 10 соларних пројеката широм земље“ (The Atlantic 2015). Производња соларних панела која је кренула није имала само за циљ производњу за домаће потребе већ и за извоз. У производњи соларних панела држава је видјела своје могућности за успјешно пословање на свјетском тржишту. Државна нафтна компанија је најважнији актер преласка краљевства на соларну енергију. Иако су почетна улагања компаније била врло мала, она су за веома кратко вријеме енормно порасла.

Током 2012. године, С. Арабија покренула је соларни програм вриједан око 109 милијарди долара (The Atlantic 2015), који је требало да омогући да се трећина укупног снабдијевања државе сведе на изворе обновљиве енергије. Поред тога, у плану је било отварање још једне фабрике која би производила материјале од којих се праве соларне ћелије. Наредне, 2016. године, двије компаније у државном власништву, које контролишу енергетски сектор - *Saudi Aramco* и *Saudi Electricity Company* најавиле су да планирају да заједно покрену преко 10 соларних пројеката у држави. Ипак, 2017. влада је саопштила да ће до 2023. године удио обновљивих извора (соларне енергије и енергије вјетра) износити око 10% (Bloomberg 2018). Поред амбициозних планова, показало се да је у пракси значајно теже остварити предвиђене циљеве. На спору материјализацију плана утицале су бирократске препреке,

техничке потешкоће, али и климатски услови, попут пјешчаних олуја које су значајно смањиле продуктивност и ефикасност соларних панела. Тешкоће у остваривању планова саудијских владара и потенцијалног преласка на коришћење обновљивих извора енергије везују се и за високе трошкове. Коришћење обновљивих извора енергије представља релативно нову појаву, која је у сталном развоју, а самим тим оно изискује огромне инвестиције.

Претходне године Саудијска Арабија је донијела одлуку, да се због диверзификације економије и смањивања зависности од нафте, почну нудити кредити и зајмови за пројекте из области обновљивих извора енергије. Саудијски Фонд за јавна улагања који тренутно располаже буџетом око 25 милијарди долара направио је апликацију за програм „Мутјадеда“, преко које ће сви заинтересовани домаћи инвеститори моћи да поднесу захтјев и добију кредит. Ово се прије свега односи на улагање у области обновљивих извора енергије. Ибрахим Алмолеј, генерални директор фонда је изјавио да *„било да се бавите производњом, пољопривредом или малопродајом, ако желите да уградите обновљиве изворе енергије, ми ћемо их финансирати. Морамо да подржимо обновљиве изворе енергије, како би се што више користили у нашем краљевству“* (Renewable Energy World 2018).

Још један амбициозан пројекат из плана Визије 2030 који је прије двије године свечано најављен, представља изградња футуристичког мега-града под називом НЕОМ. Ово је лични пројекат престолонаследника Мохамеда бин Салмана, који треба да се уклопи у план Визија 2030. „НЕОМ је храбар и дрзак сан, то је нова визија како нова будућност може изгледати (у ствари „Неом“ значи „нова будућност“). То је покушај да се уради нешто што никада раније није урађено, а долази у вријеме када свијету требају нове идеје нова рјешења. НЕОМ се гради на Црвеном мору, на сјеверозападу Саудијске Арабије као жива лабораторија- мјесто гдје ће предузетништво и иновације зацртати правац за ову „Нову будућност“. НЕОМ ће обухватити градове, луке и пословне зоне, истраживачке центре, спортска и забавна мјеста и туристичке дестинације. Биће дом и радно мјесто за више од милион грађана широм свијета.“ (NEOM, н. д.).

НЕОМ би обухватао територију око 26 000 квадратних километара, што је отприлике површина нама сусједне Сјеверне Македоније. Састојао би се од 16 градова, изграђених из темеља, у пустињи, уз обалу Црвеног мора. На више од 2000 страница налазе се исцрпни планови који предвиђају фазе реализације

овог мегапројекта. Ови градови су планирани као својеврсни самоодрживи градови, гдје ће аутоматизоване послове обављати роботи. Овај пројекат би требао да кошта Саудијску Арабију око 500 милијарди долара.

Међутим, да би се ови планови остварили неопходни су огромни финансијски издаци, која држава може добити само захваљујући извозу нафте, тачније високој цијени нафте на свјетском тржишту. Као што смо видјели, државна нафтна компанија Сауди Арамко је главни финансијер нових пројеката из области обновљивих извора, а његови приходи у потпуности зависе од цијене нафте. Велики проблем за реализацију ових пројеката може да буде најновији пад цијене нафте, који је највећи у последњих неколико деценија. Буџет С. Арабије пројектован је за цијену нафте од преко 60 долара за барел, а цијена је сада пала на испод 30 долара за барел нафте. Ово може представљати велики проблем, јер држава по овој цијени нафте сигурно неће успјети да заради средства која су потребна за реализацију свих наведених пројеката, а и њена унутрашња стабилност може бити доведена у питање ако се цијена нафте убрзо не опорави.

Оно што је у потпуности осујетило планове Саудијске Арабије јесте пандемија Ковид-19 вируса. У првом кварталу је Саудијска Арабија постигла договор са осталим чланицама ОПЕК-а о знатном обарању производње нафте, па је током маја и јуна производња смањена за више од 10%. Но и поред смањења производње, ове државе су током читаве године имале проблема са продајом нафте јер је глобална потрошња знатно опала. Једноставније речено, резерве нафте су почеле да својим власницима представљају трошкове (Albulescu, 2020). На посљедњем састанку чланица ОПЕК-а, договорено је да се од јануара опет повећа производња нафте као и да се овакви састанци одржавају сваког мјесеца како би се одлучивало о производњи нафте, с обзиром да дилема остаје итекако присутна, јер је тражња за нафтом и даље изузетно слаба и крајње је неизвесно када ће доћи до опоравка од пандемије.

На основу наведеног постаје јасно да је питање обновљивих извора енергије од суштинског значаја за Саудијску Арабију имајући у виду спољнополитичку и унутарполитичку зависност ове земље од нафте. Обновљиви извори енергије се самим тим могу тумачити као алтернатива која би требала да обезбиједи опстанак државе која своју (спољну и унутрашњу) стабилност темељи на експлоатацији овог енергента.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Еколошка политика и енергетска политика су области јавних политика које у последњих тридесет година добијају све више пажње – како од стране научника и истраживача, тако и од стране политичара и креатора јавних политика. Због своје природе и због далекосежности одлука које се доносе у овим областима, можемо их окарактерисати глобалним јавним политикама.

Да бисмо утврдили у ком смјеру ће се развијати енергетска политика на свјетском нивоу, неопходно је да обратимо посебну пажњу на Саудијску Арабију, као једну од главних произвођача и извозника нафте. Евидентно је да је у претходним годинама саудијско руководство настојало да направи коперникански обрт у енергетској политици. Због убрзаног развоја и урбанизације друштва, потрошња овог ресурса постаје све већа, те се поставља питање о одрживости коришћења тог ресурса и будућности Саудијске Арабије на свјетском тржишту нафте. Значај овог ресурса заузима централну улогу у унутрашњој и међународној политици Саудијске Арабије. На унутрашњем плану, нафта омогућава владарима да очувају политичку стабилност, док на међународном плану овај ресурс даје Саудијској Арабији моћ да утиче на одређивање цијене нафте на глобалном нивоу. Окретање ка обновљивим изворима енергије није резултат пуког увиђања о потреби очувања животне средине и бриге о будућим генерацијама кроз осмишљавање енергетске политике која ће бити заснована на одрживом развоју. Овакав обрт у саудијској политици заснива се најприје на реалном сагледавању могућности производње и потрошње нафте, као и централној улози коју нафта игра у унутрашњој и међународној политици државе. Иако се национални план *Визија 2030* ослања на коришћење обновљивих извора енергије, попут соларне енергије и енергије вјетра, у пракси нису направљени значајнији помаци. Изводивост оваког амбициозног пројекта посебно је осујетила неочекивана пандемија КОВИД-а чије су последице још увијек несагледиве. У том смислу, чини се да ће тренутни владар Саудијске Арабије морати да се окрене ка другим мјерама како би се одржао на власти. О томе можда најбоље свједочи то што је средином године забрањена казна бичевања.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Albulescu, C. 2020. "Coronavirus and oil price crash". *Available at SSRN 3553452*.
- Becker, B. & Fischer, D. 2013. "Promoting renewable electricity generation in emerging economies". *Energy Policy*, vol. 56, pp. 446-455, year 2013.
- Bloomberg. 2018. "Why Saudi Arabia isn't meeting it's ambitious solar energy targets?". 21. 5. 2019. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-12-16/why-saudi-arabia-isn-t-meeting-its-ambitious-solar-energy-targets>
- Đorđević, S. 2009. *Analiza javnih politika*. Čigoja štampa: Beograd.
- EIA. 2018. "The United States is now the largest global crude oil producer". 19.05.2019. <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=37053>
- Esfarili-Dizaji, B & Kiani Harchegani, F. 2011. "Persia - Land of Black Gold", Teheran: University of Teheran. 19.05.2019. https://www.researchgate.net/publication/264231898_Persia_Land_of_Black_Gold
- Hopper, P. 2012. *UnderstandingxDevelopment*. Polity Press: Cambridge
- Karlsson-Vinkhuyzen, S. I., Jollands, N., & Staudt, L. 2012. "Global governance for sustainable energy: The contribution of a global public goods approach". *Ecological Economics*, 83, 11-18.
- Klessmann, C, & Rathmann, M. & de Jager, D. & Gazzo, A. & Resch, G. 2013. "Policy options for reducing the costs of reaching the European renewables target". *Renewable Energy*, vol. 57: 390-403.
- Lippman, T. W. 2005. *The Day FDR Met Saudi Arabia's Ibn Saud*. Americans for Middle East Understanding.
- Milenković, D. 2017. „Javne politike Evropske unije i Republike Srbije u oblasti obnovljivih izvora energije i njihova praktična primena u Republici Srbiji”. *Administracija i javne politike*. Godina III, vol. 7: 7-27. Dostupno na: <http://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/03/CD-ADMINISTRACIJA-1-2017.pdf> (приступљено: 10.06.2019)
- Mosly, I. & Makki Anas A. 2018. "Current status and willingness to adopt renewable energy technologies in Saudi Arabia". *Sustainability*, 10, 4269; doi:10.3390/su10114269
- Nadić, D. 2007. *Ekologizam i ekološke stranke*. Beograd: Službeni glasnik.
- Nadić, D. 2012. *Ogledi iz političke ekologije*. Beograd: Čigoja.
- NEOM. н. д. 5. 5. 2020. <https://www.neom.com/en-us/about/>
- Niblock, T. 2004. *Saudi Arabia: Power, legitimacy and survival*. Routledge: London.

- Renewable Energy World. 2018. "The Saudis Just Can't Seem to Become the Saudi Arabia of Solar." 20. 5. 2019. <https://www.renewableenergyworld.com/baseload/the-saudis-just-cant-seem-to-become-the-saudi-arabia-of-solar/>
- Rezaei, M. & Kamal, S. & Payam Abbaszadeh C. 2013. "The Role of renewable energy in sustainable development: case study Iran". *Iranica Journal of Energy & Environment* 4 (4): 320-329.
- Said El Amin, S. & Al Shehri I. 2004. *Renewable energy potentials in Saudi Arabia*. https://www.researchgate.net/publication/237434620_Renewable_Energy_Potentials_in_Saudi_Arabia
- Stone, D. 2008. "Global Public Policy, Transnational Policy Communities, and Their Networks Policy". *Studies Journal*, Vol. 36 (No.1):19-38. doi:10.1111/j.1541-0072.2007.00251.
- Terry Lynn K., 2004. "Oil- led development: social, political and economic consequences". https://www.researchgate.net/publication/251847370_Oil-Led_Development_Social_Political_and_Economic_Consequences (приступљено: 20.05.2019)
- The Atlantic. 2015. "Why the Saudis are going Solar?". 21. 5. 2019. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/07/saudis-solar-energy/395315/>
- UFGCC. 2015. "United Nations Framework Convention on Climate Change, Paris Climate Change Conference", 20.5.2019. http://unfccc.int/meetings/paris_nov_2015/meeting/8926.php
- Vision 2030. 2017. 20. 5. 2019. https://vision2030.gov.sa/sites/default/files/report/Saudi_Vision2030_EN_2017.pdf
- Visković, I. 2018. „Determinante spoljne politike Srbije: Teorijski model i njegova primena“. *Međunarodna politika*, LXIX, br. 1169: 5-31.
- Winkler, H. 2007. "Energy policies for sustainable development in South Africa." *Energy for Sustainable Development*, Volume 11, Issue 1: 26-34.

Aleksandar Klarić

Faculty of Political Science, Belgrade

RENEWABLE SOURCES OF ENERGY AS A DETERMINANT OF FOREIGN AND DOMESTIC POLITICS OF SAUDI ARABIA IN THE 21ST CENTURY

Resume

The energy policy of Saudi Arabia is discussed in this dissertation. Saudi Arabia as a state riched in oil, represents one of the world's key factor in the energy field. However, oil is an energy gent which greatly contributes to environmental decline and climate changes. States and their citizens, well aware of potential catastrophic consequences caused by overuse of unclean energy gents, are gradually turning towards renewable, green sources of energy which don't violate our environment. Saudi Arabia is one of those states which has announced the turning point in its energy policy towards this type of energents. In relation to this, the dissertation intends to give an insight in its future plans concerning this matter, as well as to show what important role the renewable sources of energy have in its foreign and domestic policy.

Keywords: Saudi Arabia, energy policy, oil, renewable sources of energy, environment

* Овај рад је примљен 31. јула 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

Бендин Александр Юрьевич

*Институт теологии, Белорусский государственный университет,
Минск, Беларусь,*

РУССКИЙ ЦЕРКОВНЫЙ РАСКОЛ И РЕЛИГИОЗНАЯ НЕТЕРПИМОСТЬ

Аннотация

Статья посвящена зарождению и последующей эволюции церковного раскола в России и правовому статусу представителей старообрядцев в России. Церковные реформы патриарха Никона и Поместный собор Русской церкви в 1666-1667 гг. запретили все элементы старой русской церковной традиции и поставили старообрядцев вне закона. Российское законодательство рассматривало старообрядцев не только как церковных, но и как государственных преступников. Несмотря на жесткую дискриминацию со стороны властей и официальной церкви, старообрядцы оставались лояльными к Российскому государству. Постепенное улучшение правового статуса старообрядцев началось в XVIII в., однако юридически признанной церковной организацией старообрядцы стали только по Указу о веротерпимости, изданному императором Николаем II 17 апреля 1905 г.

Ключевые слова: Православная церковь, церковный раскол, старообрядцы, религиозная дискриминация

Поместный собор Русской церкви 1666-1667 гг., на котором главную роль играли царь Алексей Михайлович и греческие патриархи – Паисий Александрийский и Макарий Антиохийский, проявил жесткую непримиримость к старому русскому церковному обряду и его приверженцам. Собор признал законность унификационной реформы патриарха Никона (1652-1658), направленной на приведение русских православных обрядов и богослужебных книг в соответствие с греческими. В то же время, собор запретил пользоваться старым русским обрядом под

угрозой анафемы и проклятия. По мнению греческих патриархов, руководивших собором, приверженцы старого русского обряда, противившиеся принятию нового обряда, вносили в Русскую Церковь «раскол и ересь».

В отношении старого русского обряда греческие организаторы и участники собора не только настояли на наложении клятв и анафемы на всех тех, кто пользовался двуперстием и старым уставом, но решили поставить под запрещение все элементы старой русской церковной традиции и снять с Московского царства тот ореол незыблемой верности православию, которым она гордилась после Флорентийского собора и зарождения теории о Москве – Третьем Риме.

Как отмечает историк С. А. Зеньковский, «патриархи Паисий Александрийский и Макарий Антиохийский проявили еще больше узости и пристрастности к обрядовым различиям, чем русские защитники старого устава. Они не только выступили на защиту никоновских «реформ», но на заседании 13 мая 1667 года осудили сторонников старого обряда настолько строго, что этим сами возвели обрядовые детали на догматическую высоту. Они называли русских старообрядцев, отказавшихся от этих новшеств, мятежниками и даже еретиками и отлучали их от церкви жестокими и мрачными постановлениями». В конечном итоге, решение собора от 13 мая 1667 г. положило начало расколу Русской Церкви.

До Поместного собора 1666-1667 гг. борьба за обряд происходила внутри Русской церкви, и защитники старого благочестия оставались в лоне Церкви. Теперь же анафемы собора поставили их вне Церкви, отняли у них право пользоваться таинствами и утешением Церкви, но при этом лишили и саму Церковь всякой канонической и моральной власти над ними. Отлучение противников нового обряда от Церкви еще более утвердило их в том, что проблема обряда чрезвычайно важна и имеет большое богословское и даже догматическое значение.

Поэтому приверженцы старого обряда – старообрядцы, все более утверждались во мнении, что осуждение старого и введение нового обряда — дело рук слуг антихриста, воцарившихся в Русской Церкви и Московском царстве. Однако, ни налагаемые Церковью наказания, ни заключения в тюрьмы ни ссылки на окраины государства не прекратили раскола. Напротив, раскол Русской Церкви стал углубляться, шириться и приобретать ожесточенный характер.

Старообрядцы считали членов Русской Церкви, принявших новые обряды патриарха Никона, никонианами и новоперами.

Официальное же свое название, т.е. «раскольники», старообрядцы воспринимали как тяжкое оскорбление. Они были твердо уверены, что не совершали церковного раскола, так как остались при прежней, старой вере, при древних церковных преданиях и обрядах, ни в чем не изменив ни своей родной Русской Церкви, ни древневосточной – апостольской и вселенской. Поэтому они справедливо называли себя староверами или древлеправославными христианами и Церковью Христовой.

Истово веруя в единоспасительную силу «старой веры», старообрядцы проявляли готовность к страданиям и к мученической смерти, проповедуя верность старому русскому обряду, отвергая никоновскую реформу и власть церковной иерархии.

Так как в Московском царстве Русская Церковь пользовалась исключительной правовой защитой и покровительством государства, патриарх Иоаким от лица Московского собора 1681-1682 гг. обратился к царю Федору Алексеевичу с просьбой об использовании светских судов для наказания старообрядцев. Теперь розыском старообрядцев занимались не только местные архиереи, но и государственные чиновники – воеводы, посылавшие своих подчиненных для препровождения выявленных старообрядцев в суды, которые выносили суровые приговоры.

Будучи непримиримым врагом «раскольников», патриарх Иоаким (1674-1690) добивался от царя применения для них смертной казни. По его настоянию в 1685 г. был издан закон, получивший название «12 статей царевны Софьи», в котором были утверждены меры наказания для старообрядцев (расколщиков) и их сторонников. Закон предусматривал для упорных, отказывающихся принести покаяние старообрядцев, смертную казнь через сожжение в срубе, заточение в монастырях, пытки, телесные наказания и конфискацию имущества.

Старообрядческий историк Ф. Е. Мельников так отзывался о «12 статьях царевны Софьи»: «Эти действительно драконовски-немилосердные статьи и их садистское исполнение навели ужас на всю русскую страну. ... Духовенство и гражданское правительство с дьявольской жестокостью истребляло своих же родных братьев – русских людей – за их верность заветам и преданиям святой Руси и Христовой Церкви». Применение закона вызвало массовое бегство старообрядцев из Москвы, Подмосковья и крупных городов, находившихся под строгим контролем правительства. Это привело, в конечном итоге, к опустению старообрядческой Москвы и переселению старообрядцев на окраины Русского государства и за границу – в Речь Посполитую и Османскую империю.

Таким образом, исключительное, господствующее положение Русской Церкви в Московском царстве обусловили принятие государственных мер по защите ее от «раскола». Впервые в истории России возникло такое явление, как государственная религиозная нетерпимость, которая нашла свое проявление в жестокое законодательстве и практике его правоприменения в отношении соотечественников – русских старообрядцев. С этого времени и до 1905 г. история церковного раскола становится одновременно историей религиозной нетерпимости к нему со стороны Церкви и государства.

Целью данной статьи является рассмотрение эволюции отношений Русского государства к церковному «расколу», которые выражались в различных формах нетерпимости – от открытых религиозных гонений до длительных проявлений прямой религиозной дискриминации «раскольников».

В правление императора Петра I (1682-1725) жестокое отношение Русского государства к «расколу» претерпело существенные изменения. В своей религиозной политике Петр руководствовался прагматическими соображениями «о пользе государства». Поэтому «раскольники», согласившиеся платить двойную подушную подать, регистрировались и получали право на легальное существование. С этого времени существовавшие в Московском царстве государственно-церковные отношения нетерпимости к «расколу», выступавшие в форме жестоких гонений и казней, начали постепенно трансформироваться в практику правовой дискриминации.

В качестве административно-полицейского органа, осуществлявшего меры дискриминационно-фискального характера в отношении старообрядцев (сбор двойного подушного налога, сбор за ношение бороды, преследование незарегистрированных (тайных) «раскольников» и т.д.) в 1725 г. в Москве была создана особая Раскольничья контора. С петровского времени организацией миссии среди старообрядцев начинает заниматься Святейший Синод Русской церкви, используя для этого помощь центральной и местной администрации.

Русская Православная Церковь сохранила свое господствующее положение и в созданной Петром I Российской империи. Данное обстоятельство обусловило преемственность со сложившейся еще в Московском царстве практикой государственно-церковных отношений нетерпимости к русским старообрядцам. Эти многочисленные религиозные общины, состоявшие из представителей коренного русского населения, в официальной терминологии объединялись под общим названием «раскола».

Под этим термином понималось: «как старообрядчество, отделившееся от законной иерархической власти, при полном сохранении всех существенных обрядов, а тем более догматов веры, так и разные направления, выродившиеся от него около половины XVII века и образовавшие, кроме двух главных ветвей раскола *поповщины* и *беспоповщины*, множество толков и сект обрядового раскола, а в связи с ними, под иностранным воздействием, немалое также количество еретических сект *мистического* (скопцы, хлысты и др.) и *рационалистического* характера (молокане, духоборцы, шундисты и др.)».

«Раскольники», включая и сектантов, которые согласно православному вероучению подпадали под категорию «еретиков», рассматривались правительством в качестве «церковных мятежников», вышедших из повиновения архиереям Православной Церкви. Следует отметить, что правительство видело в «расколе» не только «элемент «противоцерковный, но и элемент противогосударственный, противообщественный, «тайных мятежников вообще».

Поэтому перманентной задачей нового имперского государства становилась, с одной стороны, уголовно-административная защита *внутренних* границ Православной Церкви от расколов и отпадений, а с другой – принуждение «раскольников» с помощью религиозных гонений и мер дискриминационного характера к возвращению в лоно Православной Церкви. Для достижения этой цели применялась также и церковная миссия среди отпавших от православия в «раскол». Нетерпимость, проявляемая государством и Церковью в отношении русского «раскола», рассматривалась как инструмент, необходимый для защиты религиозной и политической безопасности государства, а также восстановления церковного и этнического единства разделенного русского народа.

В основе этой нетерпимости к «своим» лежал традиционный союз Православной церкви и монархического государства. По отношению к лицам, отпавшим от православия, светское законодательство империи придерживалось норм канонического права «господствующей» Русской Церкви. По словам канониста Н. Суворова, Церковь «смотрит на всякое отделение от неё как на преступное нарушение её порядка». В свою очередь, и «государство не допускает образования раскольнических и еретических сект в смысле признанных религиозных обществ».

Как уже отмечалось выше, «раскольники», включая и сектантов, которые, согласно православному вероучению, подпадали под категорию «еретиков», рассматривались правительством в качестве

«церковных мятежников», вышедших из повиновения архиереям Русской Церкви. А это влекло за собой выводы о политической неблагонадежности русского «раскола». Согласно воззрениям той эпохи, гарантией политической лояльности русского народа своему монарху является единство паствы «господствующей» Церкви. «Нынче почти уже стало аксиомой, что Церковь православная служит несокрушимым оплотом государства, что верность Церкви есть надежнейшее ручательство и верности государству, кто восстает против Церкви, тот восстает и против государства».

Твердая каноническая основа российского религиозного законодательства, не позволявшая юридически признать «раскол» и его религиозные организации в качестве терпимых, позволяла, тем не менее, правившим монархам вносить известные коррективы в положение старообрядцев, даруя им ограниченные религиозные и гражданские права. При этом российские императоры исходили из соображений политической целесообразности и руководствовались западными идеями веротерпимости, характерными для эпохи Просвещения.

Уже в период правления императора Петра III (1761-1762) и Екатерины II (1762-1796) правовое положение «раскольников» в Российской империи несколько улучшилось. Император Петр III указом 1762 г. позволил старообрядцам, бежавшим за границу (в Речь Посполитую), возвращаться в Россию и селиться в Сибири. Кроме того, он планировал выработать особое положение, расширяющее религиозные права ревнителей старой веры.

Восшедшая на престол императрица Екатерина II (1762-1796), являясь олицетворением политики «просвещенного абсолютизма», была сторонницей веротерпимости, понимая, что существующая религиозная нетерпимость к «расколу» вызывает ответное озлобление против Православной церкви и Русского государства. Поэтому в 1763 г. Екатерина упразднила Раскольничью контору, осуществлявшую специальные административно-полицейские функции в отношении старообрядцев.

С этого времени дела «раскольников» передавались в ведение «общих управлений» (губернские канцелярии и магистраты), которые должны были относиться к ним «без притеснения». Императрица разрешила старообрядцам селиться близ Тобольска в Сибири, в Астраханской, Оренбургской губерниях и в Белоруссии. Указом Екатерины от 8 ноября 1782 года двойная подушная подать для них была снижена до уровня общепринятой в империи. «Городовое положение», утвержденное императрицей в 1785 г., разрешало выбирать старообрядцев на общественные городские должности.

Император Павел I (1796-1801 гг.) и его сын император Александр I (1801-1825) продолжили религиозную политику «просвещенного абсолютизма» в отношении русского «раскола». В целом же, религиозная политика Екатерины II, императоров Павла I и Александра I привела к определенным уступкам правительства «записным», то есть зарегистрированным «раскольникам», однако они по-прежнему оставались религиозно дискриминируемым меньшинством коренного русского населения. Их религиозные общины не признавались законом и не имели статуса юридического лица. Старообрядческие священнослужители также не признавались законом в качестве духовного сословия. Браки, заключенные старообрядцами, законом также не признавались.

Умеренная правовая дискриминация русского «раскола», которой удалось достичь в результате религиозной политики «просвещенного абсолютизма», просуществовала недолго. Уже с середины 20-х годов XIX в. правительство императора Николая I (1825-1855) вступило на путь репрессивной политики в отношении старообрядчества. К началу XIX в. русские старообрядцы, несмотря на пережитые ранее жестокие гонения, не представляли собой политической угрозы для безопасности государства. В массе своей они были лояльны к российской монархии. Однако Николай I в своем отношении к «расколу» исходил из представлений о его «вредности» не только для Русской Церкви, но и для государства.

Эти идеи декларировал влиятельный и авторитетный в Русской Церкви митрополит Филарет Московский (1782-1867), убежденный в том, что «охранение Церкви есть охранение государства». Поэтому религиозная политика императора Николая была направлена на «полное уничтожение раскола». Николай I стремился к той же цели, что и Патриарх Иоаким, и царевна Софья, используя при этом правовые и административно-политические механизмы вестернизированной абсолютной монархии.

Последовали жесткие административно-правовые меры, носившие характер *секретного* законодательства, которые существенным образом ограничивали гражданские и религиозные права старообрядцев, полученные ими во времена правления Екатерины II и Александра I. К дискриминационным мерам в области гражданских прав старообрядцев относились запреты: на выдачу паспортов для передвижения внутри империи, на вступление в иконописные цехи и деятельность на общественных должностях.

В области религиозной наиболее «стеснительными» для старообрядцев были дискриминационные решения правительства

относительно храмового строительства и общественного богослужения. Старообрядцам было запрещено: принимать в свои общины «беглых» священников Русской Церкви, строительство новых церквей и ремонт старых, пришедших в ветхость. Легальными считались лишь те церкви, которые были построены до 1826 г.

С действовавших церквей снимались кресты и запрещался колокольный звон. Характерными чертами этой репрессивной политики стала практика административного закрытия храмов, скитов и монастырей, конфискации церковной собственности, икон, богослужебных книг, аресты и ссылки старообрядцев и массовый принудительный перевод их в единоверие.

Как отмечал известный исследователь Н. И. Ивановский, указанные «ограничения имели характер прямых стеснений, были карой за сектантство (то есть, за «раскол» - А.Б.). При осуществлении их страдало много невинных людей, и сверх того наносился вред экономическому развитию страны».

По отношению к старообрядцам законодательство Николая I разрешало лишь *внутреннюю* «свободу веры», проявления которой были возможны либо в стенах частного дома, либо внутри легально действовавших молитвенных домов и церквей. Законы Российской империи признавали право верить только за старообрядцами «*по рождению*» (то есть, не перешедшими из православия). Однако законы не признавали право этих старообрядцев исповедовать свою веру *публичным* порядком. Общественное богослужение разрешалось в церковных зданиях, без проявления веры вне стен этих зданий. Следовательно, речь шла только о сохранившейся свободе богослужений в весьма узком её понимании.

Принятие столь жестких дискриминационных мер по отношению к значительной части коренного русского населения ставило его в религиозно-правовом отношении ниже нехристианских религиозных общин мусульман, иудеев, ламаистов и язычников.

Профессор А.С. Павлов так высказывался о церковной основе дискриминационного законодательства: «Наше гражданское законодательство, – полагал он – смотрит на «раскольников» как отпавших от господствующей Церкви, которые должны с ней воссоединиться: вот почему они до сих пор не получили ещё той степени свободы, какой пользуются у нас последователи других христианских и даже нехристианских вероисповеданий».

В то время, как представители «иностранных»^{1*} конфессий и общин пользовались правом свободно исповедовать свою веру в

1 * В российском религиозном законодательстве 1857 г. «иностранными» исповеданиями назывались неправославные религиозные организации: Римско-католическая церковь,

частном порядке и публично, религиозные и гражданские права русских старообрядцев были сужены до дискриминационного минимума. Таким образом, религиозное законодательство, сложившееся в Российской империи к середине XIX в., поставило религиозные общины русских старообрядцев в положение юридических нетерпимых, а на практике – и административно гонимых.

«После сего, – отмечал исследователь «раскола» П. И. Мельников, – можно ли не признать истинного достоинства в многострадальном терпении русских людей, которое видно в наших раскольниках. Будь это на Западе, давно бы лились потоки крови, как лились они во времена Реформации, тридцатилетней войны, религиозных войн в Англии и пр. Сравнивая положение протестантов перед началом религиозных войн с современным положением раскольников, нельзя не согласиться, что последние стеснены несравненно более, чем были стеснены первые». Однако и религиозная нетерпимость николаевской эпохи не сделала старообрядцев политическими врагами государства. Вопреки тяжелым испытаниям они по-прежнему сохраняли лояльность российской монархии.

Правление императора Александра II (1855-1881) стало эпохой Великих реформ, означавших системную модернизацию России. Поэтому в 60-х гг. XIX в. началось постепенное упразднение действия «специальных административных постановлений о раскольниках», принятых в период правления Николая I. В 70-х гг. российское правительство пришло, наконец, к выводу о том, что русский «раскол» не представляет собой внутренней политической угрозы Российскому государству.

В результате, нормы репрессивного секретного законодательства начинают заменяться нормами положительного *права*, действие которых распространялось на «раскольников от рождения». Первые позитивные перемены в юридическом положении «раскола» внесли указы императора Александра II от 19 апреля 1874 г. и императора Александра III от 3 мая 1883 г. Этими указами официально признавались браки, заключенные «раскольниками» и, частично, их гражданские и религиозные права.

По словам Ар. Попова: «Только закон 3 мая 1883 года, дозволивший раскольникам богомоление, *implicite* признал раскол за особое, юридически существующее исповедание». Однако

протестантские церкви и религиозные общины, Армяно-грегорианская церковь, а также нехристианские исповедания – ислам, буддизм, иудаизм, язычество. Все эти религиозные организации признавались юридически терпимыми и пользовались различными государственными привилегиями.

вплоть до издания указа о веротерпимости от 17 апреля 1905 г. действовавшее российское законодательство не признавало легальный статус религиозных общин «раскольников», выводя их за пределы веротерпимости, установленные для «иностранных исповеданий».

12 декабря 1904 г. императором Николаем II (1894-1917) был издан указ, 6 пункт которого предписывал правительству «подвергнуть пересмотру узаконения о правах раскольников, а равно лиц, подлежащих кинославным и иноверным исповеданиям». На этом основании Комитет министров начал разработку законопроекта «Об укреплении начал веротерпимости».

Указ о веротерпимости, изданный 17 апреля 1905 г., впервые предоставил старообрядцам легальный статус терпимых религиозных организаций. Последовавший затем императорский указ от 17 октября 1906 г. «О порядке образования и действия старообрядческих и сектантских общин и о правах и обязанностях входящих в состав общин последователей старообрядческих согласий и отделившихся от православия сектантов» установил процедуру регистрации и юридического признания религиозных организаций старообрядцев и сектантов. В результате издания указов от 17 апреля 1905 г. и 17 октября 1906 г. общины старообрядцев и сектантов получили правовой статус «терпимых», позволивший им юридически приблизиться к положению «иностранных» христианских конфессий. Правовая дискриминация «раскола» по религиозным мотивам была законодательно упразднена.

Однако, общинам легализованных старообрядцев и сектантов так и не удалось получить равный правовой статус с «иностранными» христианскими конфессиями. Этому препятствовали сохранявшиеся правовые преимущества «господствующей» Православной церкви. Тем не менее, главное было сделано. Благодаря религиозной политике императора Николая II, который не сомневался в политической лояльности старообрядцев, история русского церковного «раскола» перестала быть историей религиозной нетерпимости.

Bendin Alexander Yurievich

The Institute of Theology, Belarusian State University, Minsk, Belarus

RUSSIAN CHURCH DIVISION AND RELIGIOUS INTOLERANCE

Resume

The article focuses on the origins and further evolution of the Church Schism in Russia as well as on the legal status of the representatives of the Old Believers in Russia. Church reforms initiated by patriarch Nikon and the local Church Council in 1666-1667 banned all elements of the old Russian church tradition and outlawed Old Believers. Russian legislation viewed Old Believers as church and state criminals. However, in spite of strong discrimination from state and official church, Old Believers remained mostly loyal to Russian state. Gradual improvement of the legal status of the Old Believers started in XVIII century. Decree on religious tolerance issued by the emperor Nikolas II on 17 April, 1905, proclaimed Old Believers as legally recognized church organization.

Keywords: Orthodox Church, Church Schism, Old Believers, religious discrimination

* Овај рад је примљен 25. јануара 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

УДК 347.85(510)(540)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6712021.11>

Прегледни рад

Rushali Saha*

Centre for Airpower Studies, New Delhi, India

Marko Filijović**

Athens Institute for Education and Research – ATINER, Athens, Greece

HIGH SKY – LOW TENSION: CAN INDIA AND CHINA FIND COMMON INTEREST IN OUTER SPACE?

Abstract

Cold War rivalry spilled into space when the Soviets launched Sputnik in 1957, leading to space being recognised as the fourth domain of warfare. As the monopoly of the US and former Soviet Union eroded, it created space for new actors to emerge from Asia, where China and India due to their investemnts in space technology as early as 1950's had a significant headstart. The paper traces the evolution of the space programs of both the Asian countries and identifies how they are tailored to meet their aspirations to become global space powers. Against the backdrop of competitive cooperation which charecterises their overall bilateral relations, the paper assesses the trends in their national space programs to predict whether Sino-Indian relations will shift towards confrontation or cooperation. In view of the similar ambitions of both these countries in space, the paper conclucdes that there is scope for cooperation as well as competiton and which path will be adopted depends largely on their national strategic interests and further development of their fututre projects.

Keywords: India, China, Space, Diplomacy, Cooperation, Competition, Technology, Geopolitics, Asia.

* rushalisaha1234@gmail.com

** mfilijovic@yahoo.com

INTRODUCTION

Even during the peak of bipolar competition between USA and USSR during the Cold War era, there was a recognition that Space was a common heritage of mankind, a global common, which was reaffirmed in the Outer Space Treaty in 1967.¹ Nevertheless, despite the recognition that space was open to peaceful use by all countries, most of the Asian countries during the first two to three decades of space era were not in a position to make significant investments in space “from the point of view of catering exotic ideas like fulfilling the ‘human curiosity’” (Lele, 2013: 18) due to their socio-economic backwardness. However, with the growing acknowledgement that space assets have inherent strategic value in both civil and military spheres and the significance of satellite technologies to development, Asian states have successfully started expanding investments in space technology to harness space power. Although historically for most Asian states the focus of investments in space has been for societal welfare purposes, a holistic view of their space programs reveals their strategic dimensions. By viewing space power as the “ability of a nation to exploit the space environment in pursuit of national goals and purposes and includes the entire astronautical capabilities of the nation” (Lupton, 1988:7) the borderless outer space environment automatically gets transformed into a war-fighting domain – alongside air, land, sea and cyber space. With the rising number of private commercial space industries, dual use nature of space technology the environment is ripe for multiple competitions (Freese, 2018) and the prevailing legal framework remains inadequate and has no effective system for conflict resolution.

Asia is home to three established space powers – Japan, China and India – apart from which Iran, Israel and North Korea have demonstrated their capabilities as space powers by independently launching satellites into orbit and now aspire to reach the moon thus giving way to new competition in Asia (Rajagopalan, 2016). Driven by national ambition, geostrategic tensions and burgeoning economic opportunities, Asian countries’ space capabilities are developing at an astonishing rate (Quintana, 2017). Asia represents a complex geopolitical reality with the presence of South Asian countries whose relations are dominated by political mistrust and border dispute, historic tension between the two Korea’s, Japan-China strained relations,

1 International law regarding outer space outlines the broad principles with regard to human activity in space. Treaties and conventions are the main source of space laws. Apart from Outer Space treaty, there is the Convention on International liability for damage caused by space objects, Convention on registration of objects launched into outer space, Agreement governing the activities of states on moon and other celestial bodies etc.

strategic competition in Indo-China relations making security situation extremely precarious. Added to this, the quest for space power with the proliferation of actors, makes the “space race” of the 20th century, which spoke of competition between two major actors, inadequate. However due to the late entry of many Asian states to this race means that their space programs are still in a nascent stage but are rapidly evolving. The launch of Bangabandhu-1, Bangladesh’s first geostationary satellite, to orbit makes it the fourth country in South Asia after India, Pakistan and Sri Lanka to do so is proof of such rapid evolution even in relatively backward countries in Asia post the end of Cold War. Nevertheless, the big three having been in the space race for over four decades have much more developed capabilities and thus shape the narratives of the “Asian Space Race”. On February 13 2008, the famous TIME magazine published an article titled “The New Space Race: China vs. US” which reported: “Some analysts say that China’s attempts to access American space technology are less about boosting its space program than upgrading its military. China is already focusing on space as a potential battlefield” (TIME, 2008). In the same year, on October 21, following India’s successful launch of Chandrayaan-I, TIME reported “India gains on China in Asia’s Space Race” (TIME, 2008). This launch came only a year after China launched its first mission to orbit the moon. Both India and China have amped up their space programs, and in that process outer space is increasingly becoming a tool to conduct regional diplomacy. South Asia is increasingly becoming the theatre for contest between China and India for influence and both countries are using their advanced space programs to offer services to countries in the region with the goal of developing both influence and goodwill.

The paper assesses issues related to Indo-China space diplomacy through the theoretical lens of security dilemma. Given the inherent complexities in the relations between these two Asian giants marked by both cooperation and competitive, it cannot be categorized into neat binaries of friend and foe. The central tenet of security dilemma is that due to the archaic nature of the state system, each state is ultimately responsible for its own protection and the only way to assure this is through expansion of one’s national power. Although the goal remains one of mutually desired general security, the quest of the state for supremacy ends up compelling their adversaries – especially neighboring states – to take measures which enhance their own security. In the process, in a common search for security in an anarchic world, compels both powers to make moves which ultimately result in both countries feeling less secure. Therefore, a security dilemma arises out of actions taken by a state to enhance its own security, which in turn

compels the other to increase its capability to forestall any possible attack in the future.

The establishment of People's Republic of China and the birth of India as a nation took place parallelly and during the early years was characterized by *bonhomie* where the strong anti-imperial sentiments in both countries was seen as paving the foundation for a solid friendship. However, relations took a sharp turn downwards after the border dispute came to the fore which culminated into the Indo-China war of 1962 where India had to face a humiliating defeat. It took almost three decades for China-India relations to recover which paved the way for pragmatic cooperation between the two countries together with strategic competition. This form of “competitive cooperation” between the Asian giants is seen as symptomatic of a security dilemma, where both countries have been steadily expanding trade ties on one hand while also arming themselves in case of a possible armed attack from the other. The complicated unresolved border dispute further aggravated the security dilemma, as moves such as military build-up or infrastructure development on either side was seen through the lens of suspicion. This turbulent relationship played out again during the Doklam standoff in 2017² which pushed the two Asian powers to the brink of war but ended on a promising note with candid talks which ended with both sides vowing to create favorable conditions for development of ties (PTI, 2017). In less than a year since the standoff Narendra Modi and President Xi met for a two day “informal summit” in Wuhan which led to fruitful discussion on vital issues indicating the desire on both sides to take the relationship forward despite differences.

Both sides realize the inherent complexities in managing a multidirectional relationship but also understand the need for cooperation evident from Indian External Affairs Minister Jaishankar statement “differences should not become disputes” on his three day visit to China to his Chinese counterpart Wang Yi. Both sides are intent on finding areas of cooperation globally as reflected in the second informal summit at Mahabalipuram in 2019 where both sides carefully avoided bold decisions on bilateral matters but reiterated terrorism as a common threat and denoted their intent to make joint efforts on a non-discriminatory basis (Kondapalli, 2019). Yet, this *bonhomie* proved to be short-lived as Sino-Indian relations reached one of their lowest points following border skirmishes along their disputed border in the Himalayan region (BBC, 2021). The cross-border firing, which

2 The Doklam standoff began on 16 June 2017 after the People's Liberation Army began building a road in area claimed by Bhutan. The Indian troops intervened to stop the road as it posed a security risk to Chicken Neck, the narrow corridor connecting India with its north-eastern states.

left at least 20 Indian soldiers martyred and an unconfirmed number of fatalities on the Chinese side disrupted the uncomfortable status quo where no bullets were fired in the region since 1975 (Peri, Haidar, Krishnan, 2020). At the time of writing this paper, the border standoff continued but disengagement talks through diplomatic channels continues but hopes for an early settlement have diminished.

India sees Chinese moves in South Asia with suspicion as being directed towards reducing New Delhi's influence in its own neighborhood. Beyond South Asia, in the Indian Ocean region – India further sees Chinese maritime investments in strategically important places such as Sittwe and Coco Islands in Myanmar, Hambantota in Sri Lanka, Gwadar in Pakistan and other investments in Maldives, together with the rapid modernization of the PLA as an attempt to limit India's own power projection capabilities. This is playing out against the backdrop of growing convergence between India and United States, at a time when Sino-U.S. competition is intensifying which the Chinese see as active participation in "anti-china" activities. For Beijing, Tibet remains a core issue and India's relations with Tibet continues to remain a contentious issue in Sino-Indian relations (Chellaney, 2014). Aggravated by historical mistrust, both sides feel threatened by each other's moves which contribute to a spiraling security dilemma.

Due to geopolitical realities and border disputes, differences between China and India are bound to exist where issues such as sovereignty, trade imbalances, and regional security are significant thorns which are not easy to address. However, the existence of a security dilemma does not make cooperation impossible, but implies that cooperation takes place "under the shadow of the security dilemma" (Garver, 2002). This is best exemplified in the Sino-U.S. relations in the space sector. Both countries have made significant investments in space technologies, which drives security dilemma, but does not necessarily make impossible, much less, undesirable cooperation between the two countries.

DEVELOPMENT OF INDIA'S SPACE PROGRAMME

India broke away from the shackles of British imperial rule and emerged as an independent nation in the international arena in 1947. India's growth as a nation paralleled the intense Cold War competition between USA and USSR for influence which extended into outer space as well. The launch of the world's first artificial satellite, Sputnik 1, by USSR in 1957 took the world by storm which was subsequently followed by many other firsts such as the first solar powered satellite,

first communication satellite etc. In the midst of this superpower space war, India's first Prime Minister and architect of its foreign policy, Jawaharlal Nehru, steered a non-aligned³ path which effectively allowed Indian space scientists and engineers to obtain training from both these countries without compromising its own independence. Nehru's personal encouragement to developing an indigenous base for space technology despite having inherited an impoverished nation with high levels of poverty, illiteracy, unemployment, came from his immense faith in the transformative power of science and technology which would serve as a catalyst to development for a backward, conservative society. However, the massive socio-economic problems India faced also meant that financing the building of suitable organizational infrastructure for advancement in science and technology was a mammoth task. Dr. Homi Bhabha, the pioneer of India's nuclear energy program, and Dr Vikram Sarabhai, a nuclear physicist with wide array of interests, played a personal role in development of India's space capabilities against these odds. Both of them were under no illusions that scientific and technological self-determination was a distant goal for a developing country and immediately had to "be imposed on or grafted onto" (Bhatia, 1985:1014). As Bhatia further notes, they were inherently aware of the danger of mobilizing a bureaucratic staff for scientific administration, possibly due to their specialist academic background. Nehru complied with this and the space program developed without much bureaucratic control over scientific agencies, where Sarabhai and Bhabha had considerable autonomy, and focused on building independent research institutions. However, this should not suggest that the government gave up all its control but rather it was more focused upon oversight functions which reported directly to the Prime Minister. In 1961 the government put "Space Research" under the jurisdiction of the Department of Atomic Energy (DAE), which was created under the direct charge of Nehru through a Presidential Order. Around the same time, Dr. Sarabhai founded the Physical Research Laboratory in Ahmedabad which became the cradle of space science in India. In 1962 the Indian National Committee for Space Research (INCOSPAR) was established with Dr. Sarabhai as its Chairman which set up the Thumba Equatorial Rocket Launching Station (TERLS) with the help of Soviet Union, US and France, which launched the first sounding rocket in the following year (Lele, 2013).

Indian Space Research Organization (ISRO) was launched in

3 Non-aligned movement refers to those countries which chose not to officially align themselves with either of the two superpowers or any major power blocs where India played a pioneering role and became the first country to adopt it in 1961 when the Belgrade Conference officially established it.

1969 as the successor of INCOSPAR under the DAE, for formulating the policies and overseeing the implementation of the space program, thereby beginning the slow but steady institutionalization of the space program. In 1972 an independent Space Commission and Department of Space (DOS) were established, where the Commission was responsible for framing the policies which the DOS was responsible for execution through ISRO. Since then, through effective operation of these agencies, India has catapulted from experimentation to an operation era.

A significant feature of India's early space program was its exclusive commitment to civil development in the country unlike the space programs of superpowers which was equally, if not more, committed to military and national security needs. The direct benefits of a space program to the people may not be visible at first glance for a nation which was struggling to feed its people, however the pursuit of these benefits can be expressed in three rationales – "advancement of scientific and technical skills or capacity, inducement of economic growth, and improvement of standards of living" (Christensen et al., 2009:454). These assumptions were implied in Dr Sarabhai's proposal to the Indian government in 1961 suggesting a "small, but highly focused space program" oriented towards socio-economic development, to mitigate the real problems of the population, explicitly rejecting involving participation in a space race. To that end, an important initiative taken by him was SITE (Satellite Instructional Television Experiment) where he sought to reach the most difficult and least developed parts of the country through television relayed to these areas via geosynchronous satellites. As noted by Sankar (2007), the basic aim of India's (early) space program was to build a program capable of using space technologies in the vital areas of development such as communications, meteorology and natural resource management. Even as the space race intensified between USA and USSR, India maintained its commitment to the peaceful use of outer space and opposed its militarization which was not only due to its ideological commitment to non-alignment but also because it did not possess the relevant material capabilities for the same. Christensen et al. (2009) have identified international prestige and national security, apart from development, as major drivers of India's space program. It was Nehru's conviction that India was destined to play a major role in international politics and the space program would effectively prove this to the outside world, especially among the non-aligned group of countries. National security concerns were also an important part of Nehru's thinking which manifested itself in the form of the emphasis upon independence, which came from his experience of fighting colonial powers in the national independence struggle.

Nehru's vision of a scientifically and technologically advanced India was enhanced and sustained by his successors and India gradually expanded its wings in space experimentation. India launched its first rocket Rohini-75 in 1967, which although was a small sounding rocket with a diameter of only 29.5 inches, its successful launch demonstrated that India had mastered the fundamentals of modern rocket science. With the help of Soviets India launched on 19 April 1975 its first satellite, Aryabhata, on a Soviet rocket from a Soviet launch site. After that "The New York Times" reported: "After emerging last year as the fifth nation to be a nuclear power, India became today... the second developing country after China to orbit a satellite" (Weinraub, 1975). Five years later on 18 July 1980, India launched Rohini-1 to orbit using its own launching system, becoming the seventh nation in the world capable of launching objects into space by indigenously manufactured rockets (Mann, 2019).

Following its success with the Satellite Launch Vehicle (SLV's), ISRO began its design of the Polar Satellite Launch Vehicle (PSLV) which would take advantage of both old technology and new liquid engines and was touted to be the "workhorse" of India's space program. It made its maiden flight in 1993 which was a failure, but over the next few decades it charted an incredible trajectory for itself with 50 successful launches in the period between 1994-2019 and over the last 26 years has had five variants with its carrying capability increased to 1.9 tones from 850 kg (Simhan, 2019). In order to build a bigger, lighter and more efficient vehicle than the PSLV, ISRO explored cryogenic engines as an option. Despite some developments towards building it indigenously, ISRO cancelled the projects in anticipation of the Russian deal from Glavkosmos space agency which was signed in 1990 but the Russians backed out of the deal in 1993 and revoked the transfer of cryotechnology agreement. Under a renegotiated deal, Russia decided to provide four fully built engines and India began developing its own cryogenic engine and geostationary satellite launch vehicle (Mehta, 2014). These vehicles were required to launch the indigenously developed Indian Remote Sensing (IRS) satellite and a meteorology and telecommunications "Indian National Satellite" (INSAT). On 2 September 2007, India successfully launched its INSAT-4CR geostationary satellite with GSLV F04 vehicle. This launch proved India's capabilities to put satellites weighing around 2,500 kg into the geostationary orbit (Lele, 2013). The IRS satellite comprise the largest State-operated civilian constellation in the world and INSAT communication satellites operate in the entire Asia Pacific region, offering services including television broadcasting, weather forecast,

disaster warning, search and rescue missions (Rajagopalan & Prasad, 2017). India launched EDUSAT in 2004, which was the first Indian satellite built exclusively for serving the educational sector. Over the years, India recorded significant achievements and invested heavily in satellite communication which was focused on societal application and developmental needs in line with Dr. Sarabhai's vision.

When India entered the race for acquiring space technology, exploration of the Moon or planets was a distant dream. India proved that it has come a long way since then with the successful launch of Chandrayaan 1, its first Moon mission, on 22 October 2008 which carried scientific instruments built by NASA (among others) and helped detect water in the Moon, proving that it has the capabilities for deep space scientific exploration (Rajagopalan & Prasad, 2017). Another proof of Indian ingenuity in the face of incredible odds was India's Mangalayaan mission which succeeded in first attempt to send an operational mission to Mars at 74 million USD on 5 November 2013 only two days after American Maven orbiter which cost almost 10 times more (Amos 2014).

Antrix, the marketing arm of ISRO, was established in 1992 with the objective of promoting and commercially exploiting the space products developed by ISRO which opened a previously unexplored commercial front of the space industry. The trend of globalization in space activities manifests itself in the form of an emerging space diplomacy where India is actively using space to pursue its diplomatic objectives. ISRO has undertaken various initiatives in providing expertise and services to developing countries in the applications of space technology. ISRO Telemetry, Tracking and Command Network (ISTRAC) operates three international stations in Brunei, Indonesia and Mauritius. The heads of ASEAN space agencies met with ISRO officials in 2012 seeking India's assistance in developing their own programs (Avuthu, 2014). India used space as a tool in its contemporary neighborhood diplomacy which was visible when in 2017 it launched the South Asia Satellite, a purely communication satellite costing more than 30 million USD, which India gave for use by neighbors at no cost (ET Online, 2017).

It is clear that from its rather modest origins, India's space program has come a long way from where it started with humble aspirations and is now seeking to launch its first human space mission called Gaganyaan (sky vehicle in Sanskrit) by 2022 and the government announced that it would be allocating 180.3 million USD, however the estimated budget is about 630 million USD (Howell, 2020).

DEVELOPMENT OF CHINA'S SPACE PROGRAMME

The development of the Chinese space programme can be divided into several stages and its beginning was marked by certain important events.

Initially, China started conquering the fourth dimension as early as the mid-1950s, when it began manufacturing ballistic missiles alongside the United States (US) and the Soviet Union (USSR). Although it benefited from its cooperation with the USSR to a certain extent, it developed its space programme largely on its own, as Whitman-Cobb (2019) points out. According to many (Thompson & Morris, 2001; Acuthan, 2006; Harvey, 2013), Tsien Hsue-shen was most responsible for establishing the Chinese space agenda who gained his knowledge in the field of aeronautical engineering in the United States where he studied and worked and who was deported to China in 1955, after an investigation for alleged ties to Communists (Bhola, 2009:13). A year later, Mao Tse-tung formally announced the launch of the Chinese space programme (Thompson & Morris, 2001:4) and appointed Tsien director of the newly formed China Rocket Research Institute (Harvey 2003:50), responsible for the development of missile technology, particularly for Long March Series (NASA, 2013).⁴ Under Tsien's guidance, the space programme of the world's most populous nation underwent a gradual upgrade, and four years later (5 November 1960) China became the fifth nation in the world (alongside Germany, the US, the USSR and France) to launch its own rocket into cosmos (Thompson & Morris, 2001:iii). Shortly afterwards (19 July 1965), the Chinese also sent the first living creatures into space (several white mice), bringing them back successfully to Earth on a redesigned T-7 rocket (Mongia, 2013:239).

A significant success was made on 24 April 1970, when China launched its first satellite named Dongfangong 1 using the Long March 1 rocket (Goswami, 2018:75; Mongia, 2013:239), marking a new phase in the development of the Chinese space programme. China thus became the fifth country in the world (along with the USSR, US, France and Japan) to have its satellite in orbit, with the success of the Long March programme encouraging Beijing to begin its plans to send the first human mission into space. However, due to the Cultural Revolution and Mao Tse-tung's death, those efforts were delayed, China's leadership adjusted its space exploration budget to slightly more modest ambitions.

That is to say, that in the ensuing period authorities in Beijing focused their attention on other priorities, primarily satellites and the

4 The Chinese Rocket Institute was established on 8 October 1956 (Mongia, 2013:239).

further development of missile systems. Most credited to this were politicians like Zhou Enlai, Lin Biao and the so-called Gang of Four, who harboured the belief that China's achievements in space would affect the growth of China's prestige in the international environment. Therefore, they sought to make the development of communications satellites a national plan, which was done in 1975, and in the same year, on 26 November, China launched its first recoverable satellite – Fanhui Shi Weixing (FSW-0 No.1) (Williams, 2019). In fact, according to the East Asian Strategic Review: “During the 1970s and 1980s China launched 31 more satellites after Dongfanghong 1 satellite, seven of which failed. The first few were tests, followed by the successful launch missions of remote sensing and communication satellites” (EASR, 2008:20). In addition, by the late 1980s, China made a significant progress in developing the Long March programme, which, according to some authors, by 1985 allowed it to develop a commercial launch programme for foreign clients, predominantly from Europe and Asia, but also for others who were willing to pay for such a service (Mongia, 2013:245; Williams, 2019). Such developments led to the successful launch of the first communication satellite (Dongfanghong 2) into the geostationary orbit, and two years later (1986) space was accorded the highest priority status in the technological programme (Acuthan, 2006:1; EASR, 2008:20), marking a new phase in the development of the Chinese space agenda.

The decision made proved fruitful because the Challenger disaster and problems with Titan and Delta and with Europe's Ariane faced the Americans and Europeans with a lack of a secure satellite transport system and forced them to rely on Russian and Chinese technology (Thompson & Morris, 2001:5). Mongia (2013:245) claims that after 1985 the Chinese launched more than 30 satellites for foreign clients, and encouraged by the successes in the field, they continued to develop the Long March programme, which was evidenced, among other things, by the production of a new rocket from the aforementioned series – Long March 4 – in the late 1980s (EASR, 2008:20). The encouragement they gained led to the adoption of the Astronautics Plan 863-2 by the Chinese government in March 1986, which called for the creation of a space plane (Project 863-204) to ferry astronaut crews to a space station (Project 863-205). Although the technical solutions within the proposed projects did not meet expectations, they were, in the opinion of some theorists, a basis for further research (Mongia, 2013:245; Williams, 2019).

In the following period, the authorities in China engaged in the reorganisation of the space activity management system. The result

was the formation of the China National Space Administration (CNSA) in 1993, under whose leadership the launch of the first Shenzhou 1 spacecraft was completed on 2 November 1999 (EASR, 2008:21). Furthermore, after a few additional test flights, on 15 October 2003, the Chinese sent their first taikonaut (Taikonaut - Chinese astronaut), Yang Liwei, on the Shenzhou 5 spacecraft using one of the rockets from the Long March series (Mognia, 2013:246; Goswami, 2018:76), thus practically beginning the fourth phase of development of the Chinese space programme.

In the time that followed, Chinese space activities accelerated significantly. Namely, instigated by the success of the first mission with the human crew, the Chinese sent a total of seven taiconauts on the Shenzhou 6, 7 and 9 spacecrafts, with the first Chinese woman, Liu Yang taking part in the last mission undertaken (Mongia, 2013:246). Additionally, Beijing conducted its first anti-satellite missile test in 2007 (Konjikovac, 2012:34; Goswami, 2018:76), and a little later a pilot programme to install a temporary orbital station in several stages was initiated - Tiangong 1 was launched in 2011, and its successor, Tiangong 2, in 2016. As Williams (2019) explains, lessons learned from these undertakings should serve to install a third station – Tiangong 3.

It is important to emphasise that, during this phase, China also made rapid progress in deploying its own constellation of positioning, navigation, and timing (PNT) to deepen its strategic ties with countries on the Silk Road. According to Sun and Zhang, the aforementioned satellite system, named Beidou, should increase interconnectivity and interoperability among its users and serve as an impetus to open many markets such as West Asian, African and others. (Sun & Zhang, 2016:24). Some sources state that dozens of satellites already exist in the network (Harrison, 2019:3) and that, when fully operational, Beidou could be a serious rival to the US Global Positioning System (GPS) because it is expected to be more capable and accurate (Degang & Yuyou, 2016).

In addition, the development of the Chinese space agenda during this period is also characterised by initiation of lunar exploration. In 2003, the CNSA launched the so-called Chang'e programme (named after the Chinese goddess of the Moon), which envisioned sending a series of robotic missions to the Moon in preparation for an eventual crewed mission (Williams, 2019). As Williams (2019) explains, Chang'e 1 was launched in 2007, Chang'e 2 in 2010, and Chang'e 3 in 2013, with each mission tasked with gathering specific information to be used for the purpose of a planned colonisation of the Moon. According to Myers and Mo (2019), the biggest success in this regard is the Chang'e 4 mission

initiated in 2018. Namely, apart from its task being to examine how lunar gravity affects living organisms, it is specific for examining the communication possibilities between Earth and the Moon on its ‘dark side’ for the first time in human history (Goswami, 2020). Following this success, which heralded the beginning of the latest phase in the development of China’s space programme and, according to some, the opening of an entire ‘new chapter in space exploration’ (Myers & Mou, 2019), Beijing outlined a number of plans for the future.

First of all, the CNSA announced new missions under the Chang’e programme (Chang’e 5, 6, 7, 8) that should serve to prepare the installation of a research base on the Moon by 2036 (Goswami, 2020), and, in addition, great attention will also be paid to the construction of a space station. According to Etherington (2019), all current stations (Tiangong 1, 2, 3) are intended as temporary orbital stations designed to test key technologies in pursuit of the “real” Chinese space station, which is set to begin its mission life in 2020 with the launch of the Tianhe-1 core module. If it succeeds in doing so, China may be the only country to have an active space station after the US government funding for the International Space Station (ISS) ends in 2024 (Bowe, 2019:2-3).⁵ The news that The China Manned Space Agency (CMSA) has already selected scientists from 17 countries (out of 42 interested) who will participate in the experiments on the planned space station and the fact that representatives of the United Nations Office for Outer Space Affairs (UNOOSA) wholeheartedly supported this idea (Gibney, 2019) are convincing enough to prove how serious China is in its endeavours. As Williams (2019) points out, a large space station will consist of three modules: the Core Cabin Module (CCM), the Laboratory Cabin Module I (LCM-1) and the Laboratory Cabin Module II (LCM-2) - and will be supplied by the Shenzhou and the Tianzhou spacecrafts.

At the space symposium in Colorado Springs in April 2017, CNSA secretary General Yulong Tian stated that China has serious plans for exploring Mars, Venus, asteroids, and even Jupiter (David, 2017) and Uranus (Campbell, 2019), for which special models of missiles from the Long March programme were under preparation (McKie, 2020; Bowe, 2019:5-6). According to Jones (2020), in 2019 alone, the Chinese conducted 34 launches (with one unsuccessful), while in 2020 they plan to carry out more than 40.

In addition, China also plans to complete its Beidou navigation satellite system (Jones, 2020) and to build a space telescope with a field of view 300 times larger than the Hubble Space Telescope (Johnson-

5 According to some sources, there is still the possibility of extending the ISS life until 2030 (Foust, 2019).

Frese, 2018). But there is more to it. CASC issued a report recently claiming that China will possess fully reusable launch vehicles by 2035. Furthermore, the report also specified that China will achieve a major breakthrough by 2040 with regard to “nuclear-powered space shuttles”, which will, according to some experts, enable mining of space-based resources, including from asteroids, and the establishment of solar power stations by 2050 (Goswami, 2018:76). After all, the statements issued by some Chinese officials unambiguously indicate that “China’s goal is to be a major global space power by around 2030”, and that “China aims to be a global leader in space equipment and technology by 2045” (Bowe, 2019:2). Successful completion of more than 100 orbital missions since the 1970s and realisation of a series of 50 consecutive launches without a single mistake in the period from 1996 to 2006 (Logan, 2007) sufficiently speak in favour of such claims.

SINO-INDIAN RELATIONS IN OUTER SPACE: TOWARDS CONFRONTATION OR COOPERATION?

Taking into account the development of India and China space programmes and their plans for the future, it seems that there is room for cooperation between the two nations as much as for competition.

On the one hand, it is clear to both countries that independent engagement, particularly when it comes to deep space exploration, has significant financial and technological limitations, and that conducting space activities is much easier if countries act jointly. In this respect, it is important to point out that in 2015 India and China formally established the so-called Sino-Indian Joint Committee on Space Cooperation, with the first meeting held in Beijing in the same year, on the occasion of which the basic guidelines and projects were outlined. As Patranobis (2019) states, referring to Chinese sources, the outline includes 19 projects in seven areas: remote sensing satellites, space-based meteorology, space science and lunar and deep space exploration, education and training, piggy-back launch services, satellite navigation, and space components. In addition, cooperation between China and India is also evident in the BRICS (Brazil, Russia, India, China, South Africa) architecture, where the two countries work together to develop satellites for different purposes (Lele, 2020). However, that is not all. After some scientific organisations in India recently expressed a desire for closer collaboration with their Chinese counterparts, Beijing responded by selecting two Indian agencies (the Indian Institute of Astrophysics and Indian Institute of Technology) to participate in experiments to be conducted at the new China Space Station (Lele,

2019). In a similar manner, immediately after India successfully launched Chandrayaan-2 in 2019, congratulations came from China along with a wish to enhance mutual cooperation, given that both sides are making significant progress in developing the space programme and have similar plans (PTI Bejing, 2019). Chinese Foreign Ministry spokeswoman Hua Chunying said on the occasion: “The exploration of outer space including the Moon is the common cause of all human beings. They should contribute to the welfare of all people. China is committed to the peaceful use of outer space and we are actively engaged in international communication and cooperation on the issue. We would like to work with India for outer space exploration to deliver more benefits to mankind” (PTI Beijing, 2019).

On the other hand, while the importance of deepening cooperation and development of space as a zone of peace and prosperity is constantly emphasised in political communication, it is evident that there is still a certain degree of distrust among these countries when it comes to space activities. This is, among other things, confirmed by Hu Weiya (2019), who, in principle, believes that India’s approach to space exploration has had a positive impact on the expansion of collaboration so far. However, as the same author warns, if India’s space ambitions go astray, it could spark an arms race between the two countries, which in his view, China will not welcome unprepared. Observing that with the progress of cosmic technologies, the ties between the two Asian countries have become extremely complex, Weiya believes that India should provide some assurances that its space programme will not target anyone, noting that China should closely monitor every step of New Delhi out of precaution.

Such views may not come as a big surprise, since the two stakeholders have specific national interests that they pursue, with distinct differences in their space programmes in terms of scope and degree of development. This, after all, is very convincingly represented by the various projects of providing navigation and communication services to other countries, as well as the consequences arising from their implementation. Namely, while China is moving towards completing the installation of the global Beidou system that seeks to attract as many countries as possible into the Belt and Road Initiative (BRI) and its sphere of influence, India has launched its own regional project – South Asia Satellite – with the aim of retaining primacy, i.e., limiting China’s influence in its neighborhood (Janardhan, 2018; Goswami, 2019). Moreover, as Janardhan explains: “With China helping South Asian countries launch satellites and expanding its Beidou Navigation Satellite System, India responded in kind. It ventured into China’s zone

of influence in East Asia by setting up a civilian and military satellite tracking and imaging centre in Vietnam in 2016 ‘to keep an eye’ on China” (Janardhan, 2018: 6). Considering that in terms of capacity and capability, the entire Chinese space programme is much larger and more advanced than the Indian one (which has no global character and is more modest in nature, designed to meet specific national requirements), it can be said that India’s behaviour is not without justification. As Ajey Lele, a senior fellow at the Institute for Defence Studies and Analyses in New Delhi, observes: “China has more capable satellite launch vehicles in comparison to India, and has a well-established human spaceflight programme in which their astronauts (taikonauts) undertake spacewalks. They have also successfully tested the prototype for a proposed space station, which is expected to be operational in the near future and India is yet to make a beginning in this field. In the deep space arena, both India and China have successful Moon programmes, but India is yet to achieve a successful robotic landing (lander-rover system) on the Moon’s surface” (Lele, 2020).

However, it is important to note that China does not lead in every aspect of space activities. To be more specific, in 2013 New Delhi succeeded in deploying a satellite to Mars on the first attempt – something that the Chinese did not do well and which is why they now keep a close eye on further developments in India (PTI Beijing, 2019). Additionally, over the years India has succeeded in gaining the reputation of launching smaller satellites in low earth orbit in a reliable and affordable manner.⁶ It justified that image in 2017 when successfully launched as many as 104 satellites in just one mission, hinting to existing and potential customers that the launch price could be even more favourable. For Chinese officials, as Janardhan points out, this event was “a wake-up call”, after which “they have stressed the need to ‘reduce the cost of putting satellites in orbit’ to expand Chinese market share and pushed ‘to fast-track the commercialisation’ of its satellite launches” (Janardhan, 2018:6).

Nonetheless, probably the biggest source of distrust between the two countries is the segment of space activities related to military capabilities in the cosmos, which is most notably reflected in the example of performing anti-satellite tests (ASAT). As Rajagopalan points out, this is a geopolitical chain reaction: “For instance, consider the US-China-India relationship. China often takes action because of its strategic competition with the United States. This has an impact on India, forcing India to respond. For example, China’s first successful

6 As Janardhan (2018:4) points out, by the end of 2018, India sent a total of about 240 (mostly smaller) satellites to orbit for 30 different foreign clients.

ASAT in January 2007 was to demonstrate a catch-up effort with the United States. But once China tested its ASAT in 2007, India had little choice but to develop its own ASAT because of the need of deterrence” (Rajagopalan, 2019). This is, after all, confirmed by the statement issued by Director-General of the Indian Army’s Perspective Planning, Lieutenant General PM Bali, who after the launch of Indian military space satellite the GSAT-7 in 2018 said: “There is a need for a dedicated military space programme with adequate resources at its disposal because of the changing realities in our neighbourhood” (Goswami, 2019). In other words, with the aim of demonstrating technological capabilities or providing security against potential threats caused by a variety of factors, a vicious cycle of mistrust is created, leading to the conclusion that a new space race or an arms race is under way.

CONCLUSION

Both India and China have developed significantly and stand as major economic, political powers on the global stage, driving the Asian century. Nevertheless, both continue to have unresolved, increasingly complex geostrategic issues which complicate the existing security dilemma which governs their relationship. However, the ambitions of China and India correspond to a large extent, which opens up opportunities for cooperation that can be beneficial for both countries and at the same time provides a space for geopolitical competition if the two countries embark on a space or arms race. By all accounts, the answer to the question of whether China and India will move towards cooperation or confrontation in space will largely be determined by several important factors. It will primarily be influenced by the national strategic interests of these countries, on the basis of which some key foreign policy projects have been carried out and by further development of their space programmes in the forthcoming period as well.

In other words it is common knowledge that both countries, are developing their navigation systems and national lunar programmes and are constantly investing in space science, placing multiple satellite systems in orbit. Looking at the development of the situation from a commercial point of view, it seems that both countries also understand that there is a good market for various space technology products and they are keen to establish themselves as globally important players in the satellite launch market. Accordingly, as Lele explains, “they are utilizing space technologies to significantly drive socioeconomic development, using space as a medium not only for development and economics, but also to meet some of their own foreign policy objectives, like providing

data or technology assistance to various smaller states” (Lele, 2020). In this regard, an important factor in the future of China-India relations in space will be the certainty of the success of (pan)regional projects – the BRI, on the one hand, and the Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation, on the other hand. In addition, the relations between the two countries will be affected by the dynamism within and between different organisations, such as the Asia-Pacific Space Cooperation Organisation (APSCO) led by China and the South Asian Association for Regional Cooperation (SAARC), led by India.⁷ Of course, one of the major factors will be the behaviour of other great powers, particularly of the United States, but it will also be affected by the comprehensive geopolitical movements taking place on and around the planet.

So far, as some authors observe, there is enough potential for India-China cooperation in spheres apart from space. This means that although their relations are somewhat burdened by the issue of borders, the fact is that for over 40 years there have been no open conflicts between these countries, in addition, China is India’s second largest trading partner (Lele, 2019). With this in mind, Lele (2019) believes that joint research on the fourth dimension could encourage new forms of cooperation and have the beneficial effect of reducing differences between the two nations, or at least causing cosmic activism to be excluded from the total geopolitical matrix present on Earth. The author refers to the US and Russia as an example, whose cooperation in space is constantly present despite many terrestrial challenges such as the issue of Crimea, the situation in Syria, etc.

Considering that China and India are large energy consumers, perhaps collaboration in exploration and exploitation of space resources could be a suitable platform to start more intensive cooperation between the two Asian powers. That such assessments are not baseless is evidenced by the fact that in November 2012 (during the visit of the then Indian President to Beijing), Chinese officials proposed that the two nations begin joint work to build a solar satellite that would serve the energy needs of both countries (Nair, 2014:7). As a matter of fact, according to Lele (2019), there have been repeated appeals on the part of Chinese side to intensify cooperation in this area as well as in the others. In Weijsa’s view, if China and India seize the opportunity created by opening the fourth dimension, it could, in addition to

7 For example, when in 2014 the Indian president raised the issue of launching the so-called South Asian satellite which would serve the entire region of South Asia, Nepal, Afghanistan, Sri Lanka, Maldives, Bangladesh and Bhutan wholeheartedly accepted the offer, while Pakistan, which is typically aligned with China, refused to participate in the project (Goswami, 2019; Rajagopalan, 2019).

economic exchange and the development of cutting-edge technologies, also promote mutual trust. The author concludes that China and India currently face a “great challenge”, but also a “great chance” if wisdom prevails (Weija, 2019). After all, both countries have launched their space programmes in the light of different motives that have changed over time, which does not exclude the possibility that they may be further transformed in the future to suit common interests.

REFERENCES

- Acuthan, J. P. 2006. “China’s Outer Space Program: Diplomacy of Competition or Co-operation?” *China Perspectives*, (63), 34-44.
- Amos, J. 2014. “Why India’s Mars mission is so cheap- and thrilling”. *BBC News* [online] 24 September. Available at: <https://www.bbc.com/news/science-environment-29341850>, [accessed: 19 April 2020]
- Avuthu, R.S.V. “India’s Space Diplomacy”, *The Diplomat* [online] 25 July. Available at: <https://thediplomat.com/2014/07/indias-space-diplomacy/> [Accessed: 19 April 2020]
- BBC, 2021, “India-China dispute: The border row explained in 400 words”, *BBC* [online] January 25. Available at: <https://www.bbc.com/news/world-asia-53062484> [accessed 3 February 2021].
- Bhatia, A. 1985. “India’s Space Program: Cause for Concern?”, *Asian Survey*, (25), 1013-1030.
- Bhola, G. 2009. “India and China Space Programs: from Genesis of Space Technologies to Major Space Programs and what that means for the International Community”, Master Thesis, B.S. University of Central Florida.
- Bowe, A. 2019. “China’s Pursuit of Space Power Status and Implications for the United States”, U.S.-China Economic and Security Review Commission – Staff Research Report. 11 April.
- Campbell, C. 2019. “From Satellites to the Moon and Mars, China Is Quickly Becoming a Space Superpower”, *Time*, [online] 17 July. Available at: <https://time.com/5623537/china-space/> [accessed 1 March 2020].
- Chellaney, B. 2014. “Why Tibet Remains The Core Issue In China-India Relations”, *Forbes* [online] 27 November. Available at: <https://www.forbes.com/sites/brahmachellaney/2014/11/27/why-tibet-remains-the-core-issue-in-china-india-relations/?sh=3a523cb058a0> [accessed 3 February 2021].
- Christensen I.A., Hay J.W., Perua D.A. 2009. “National Development Through Space: India as a Model”. In: Olla, P. ed. *Space Technologies for the Benefit of Human Society and Earth*, Springer.
- David, L. 2017. “CNSA Boss Outlines China’s Space Exploration

- Agenda”, *Space News*, [online] 5 April. Available at: <http://spacenews.com/cnsa-boss-outlines-chinas-space-exploration-agenda/> [accessed 5 March 2020].
- EASR, 2008. “China’s Space Development – A Tool for Enhancing National Strength and Prestige”, *East Asian Strategic Review*, pp. 19-35. Available at: http://www.nids.mod.go.jp/english/publication/east-asian/pdf/2008/east-asian_e2008_01.pdf [accessed 2 March 2020].
- ET Online. 2017. “India aces space diplomacy test with Modi’s Satellite gift to South Asia; 14 things to know”. *The Economic Times* [online] 5 May. Available at: <https://economictimes.indiatimes.com/news/science/india-aces-space-diplomacy-test-with-modis-satellite-gift-to-south-asia-14-things-to-know/articleshow/58534107.cms?from=mdr> [Accessed on: 20 April 2020]
- Foust, J. 2019. “Cruz Plans to Try Again with Commercial Space Legislation”, *Space News*, [online] 16 January. Available at: <https://spacenews.com/cruz-plans-to-try-again-with-commercial-space-legislation/> [accessed 15 March 2020].
- Fresse J. 2018. “Asia’s Many Space Races”, *The Diplomat*, [online] 1 December. Available at: <https://thediplomat.com/2018/12/asias-many-space-races/> [accessed 13 March 2020]
- Garver, J. W. 2002. “The security dilemma in Sino-Indian relations”. *India Review*, 1(4), 1–38. doi:10.1080/14736480208404640
- Gibney, E. 2019. “China reveals scientific experiments for its space station”, *Nature*, [online] 17 June. Available at: <https://www.nature.com/articles/d41586-019-01913-0> [accessed 3 March 2020].
- Goswami, N. 2018. “China in Space: Ambitions and Possible Conflict”, *Strategic Studies Quarterly*, Vol. 12, No. 1: 74-97. Spring: Air University Press.
- Goswami, N. 2019. “What China Wants in Outer Space, The Cairo Review of Global Affairs”, [online] 23 April. Available at: <https://www.thecaireview.com/global-forum/what-china-wants-in-outer-space/> [accessed 28 February 2020].
- Goswami, N. 2020. “China’s space dream on track, The Space Review”, [online] 13 February. Available at: <https://www.thespacereview.com/article/3863/1> [accessed 1 March 2020].
- Harvey, B. 2003. “China’s Space Program: Emerging Competitor or Potential Partner”. In: Moltz J.C. ed. *New Challenges in Missile Proliferation, Missile Defense and Space Security*, CNS Occasional Paper No. 12: 47-53. Monterey: Center for Non-Proliferation Studies.
- Harvey, B. 2013. *China in Space – The Great Leap Forward*, Springer.
- Howell, E. 2020. “India faces big budget cut for new human spaceflight program”, *Space.com* [online] 10 March. Available at: <https://www.space.com/india-human-spaceflight-program-budget.html>

- [Accessed on: 20 April 2020]
- Janardhan, N. 2018. "Space Diplomacy in Asian Orbit", *EDA Insight – Research & Analysis*, Emirate Diplomatic Academy.
- Konjikovac, M. 2012. „Mesto i uloga NR Kine u definisanju bezbednosti azijsko-pacifičkog regiona”, *Vojno delo*: 7-37.
- Kondapalli, S. 2019. "Modi and Xi talked much, but said nothing", *Deccan Herald*, [online] 19 October. Available at: <https://www.deccanherald.com/opinion/modi-and-xi-talked-much-but-said-nothing-767999.html> [accessed 16 March 2020]
- Koren, M. 2017. "China's Growing Ambitions in Space", *The Atlantic*, [online] 23 January. Available at: <https://www.theatlantic.com/science/archive/2017/01/china-space/497846/> [accessed 27 February 2020].
- Lele, A. 2013. *Asian Space Race: Rhetoric or Reality?*. Springer Books.
- Lele, A. 2019. "India-China space collaboration is worth a try", *Space News*, [online] 6 August. Available at: <https://spacenews.com/op-ed-india-china-space-collaboration-is-worth-a-try/> [accessed 3 March 2020].
- Lele, A. 2020. "Asia in space: a recent history, Changing How the World Thinks", [online] 18 February. Available at: <https://iai.tv/articles/asia-in-space-a-recent-history-auid-1337> [accessed 23 March 2020].
- Logan, J. 2007. "China's Space Program: Options for U.S.-China Cooperation", CRS Report to Congress, Washington.
- Lupton, D. 1988. *On Space Warfare: A Space Power Doctrine*. Air University Press.
- Mann, A. 2019. "ISRO: The Indian Space Research Organization", *Space.com* [online] 10 March. Available at: <https://www.space.com/indian-space-research-organization.html> [Accessed on: 20 April 2020]
- McKie, R. 2020. "The moon, Mars and beyond... the space race in 2020", *The Guardian*, [online] 5 January. Available at: <https://www.theguardian.com/science/2020/jan/05/space-race-moon-mars-asteroids-commercial-launches> [accessed 15 March 2020].
- Mehta, N. 2014. "How ISRO got an indigenous cryogenic engine", *Livemint* [online] 11 March. Available at: <https://www.livemint.com/Specials/HgL2TtHJi3WbLO0IB7at2L/How-Isro-got-an-indigenous-cryogenic-engine.html>, [accessed 18 April 2020]
- Mongia, R. 2013. "China's Space Program And Strategy", in: Singh J. ed. *China's India War, 1962: Looking Back to See the Future*. 239-255. New Delhi: Centre for Air Power Studies.
- Myers, S. L., Mou, Z. 2019. " 'New Chapter' in Space Exploration as China Reaches Far Side of the Moon." *The New York Times*, [online] 2 January. Available at: <https://www.nytimes.com/2019/01/02/>

- world/asia/china-change-4-moon.html [accessed 4 March 2020].
- Nair, V. 2014. *An Investigation into Solar Based Space Power: A Case Study*. Sheffield: The University of Sheffield.
- NASA. 2013. "Biographies of Aerospace Officials and Policymakers". *NASA.gov*. [online] 6 February. Available at: <http://history.nasa.gov/biost-z.html> [accessed 3 March 2020].
- Patranobis, S. 2019. "India engaged with China for lunar mission, talks failed to take off", *Hindustan Times*, [online] 11 May. Available at: <https://www.hindustantimes.com/india-news/india-china-space-mission-fails-to-take-off/story-fJssc1E22JxJEUPVIJZ81O.html> [accessed 16 March 2020].
- Peri, D., Haidar, S., Krishnan, A. 2020. "Indian Army says 20 soldiers killed in clash with Chinese troops in the Galwan area", *The Hindu* [online] 17 June. Available at: <https://www.thehindu.com/news/national/indian-army-says-20-soldiers-killed-in-clash-with-chinese-troops-in-the-galwan-area/article31845662.ece> [accessed 3 February 2021]
- PTI India. 2017. "India-China witnessed roller-coaster relationship in 2017", *Economic Times*, [online] 2 December. Available at: <https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/india-china-witnessed-roller-coaster-relationship-in-2017/articleshow/62314338.cms?from=mdr> [accessed 16 March 2020]
- PTI Beijing. 2019. "China wants to work with India for outer space cooperation", *Business Line*, [online] 23 July. Available at: <https://www.thehindubusinessline.com/news/science/china-wants-to-work-with-india-for-outer-space-exploration/article28688885.ece#> [accessed 13 March 2020].
- Quintana, E. 2017. *The Asian space race*, Observer Research Foundation, [online] 21 February. Available at: <https://www.orfonline.org/expert-speak/the-asian-space-race/> [accessed 14 March 2020]
- Rajagopalan, R.P. 2016. *The new space in Asia*, Observer Research Foundation, [online] 18 July. Available at: <https://www.orfonline.org/research/the-new-space-race-in-asia/> [accessed 14 March 2020]
- Rajagopalan, R.P., Prasad, N. 2017. *Space India 2.0 Commerce, Policy, Security and Governance Perspective*. Observer Research Foundation.
- Rajagopalan, R.P. 2019. "India's strategy in space is changing. Here's why", *World Economic Forum*, [online] 14 August. Available at: <https://www.weforum.org/agenda/2019/08/indias-strategy-in-space-is-changing-heres-why/> [accessed 23 March 2020].
- Ritter, P. 2008. "The New Space Race: China vs. US", *Time*, [online] 13 February. Available at: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1712812,00.html> [accessed 15 March 2020]
- Sankar, U. 2007. *The Economics of India's Space Program: An*

Exploratory Analysis, Oxford University Press.

- Simhan, R.T.E. 2019. "ISRO workhorse PSLV set to make history with 50th launch on December 11", *Business Line* [online] 4 December. Available at: <https://www.thehindubusinessline.com/news/science/isro-workhorse-pslv-set-to-make-history-with-50th-launch-on-december-11/article30157568.ece> [Accessed: 19 April 2020]
- Singh, M. 2008. "India Gains on China in Asia's Space Race", *Time*, [online] 21 October. Available at: <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,1852608,00.html> [accessed 15 March 2020]
- Stone, R. 2012. *A New Dawn for China's Space Scientists*. *Science*, 29 June: 1630-637.
- Thompson D. J., Morris, W. R. 2001. "China in Space Civilian and Military Developments", *Maxwell Paper* No. 24, Alabama: Air War College, Maxwell Air Force Base.
- Wall, M. 2019. "China Just Landed on the Moon's Far Side — and Will Probably Send Astronauts on Lunar Trips", *Space*, [online] 5 January. Available at: <https://www.space.com/42914-china-far-side-moon-landing-crewed-lunar-plans.html> [accessed 1 March 2020].
- Weija, H. 2019. "Space offers new scope for China-India cooperation", *Global Times*, [online] 24 July. Available at: <http://www.globaltimes.cn/content/1159062.shtml> [accessed 14 March 2020].
- Weinraub, B. 1975. "First Indian Satellite Is Orbitied From Soviet on Russian Rocket", *New York Times* [online] 20 April, available at: <https://www.nytimes.com/1975/04/20/archives/first-indian-satellite-is-orbitied-from-soviet-on-russian-rocket.html>, [accessed 20 April 2020]
- Williams, M. S. 2019. "All You Need to Know About The Chinese Space Program", *Interesting Engineering*, [online] 16 March. Available at: <https://interestingengineering.com/all-you-need-to-know-about-the-chinese-space-program> [accessed 27 February 2020].
- Whitman-Cobb, W. 2019. "What will the success of China's space program mean for NASA?", *Pacific Standard*, [online] 4 January. Available at: <https://psmag.com/news/is-china-spurring-a-new-space-race> [accessed 27 February 2020].

Рушали Саха

Центар за студије ваздухопловства, Њу Делхи, Индија

Марко Филијовић

Атински институт за образовање и истраживање, Атина, Грчка

ВИСОКО НЕБО – НИСКЕ ТЕНЗИЈЕ: МОГУ ЛИ ИНДИЈА И КИНА ДА ПРОНАЂУ ЗАЈЕДНИЧКИ ИНТЕРЕС У СВЕМИРУ?

Резиме

Супарништво из Хладног рата пренето је и у свемир када су Совјети лансирали Спутњик 1957. године, што је довело до тога да свемир буде препознат као четврто подручје ратовања. Како се монопол Сједињених Држава и бившег Совјетског Савеза губио, настајао је простор за нове актере који се појављују у Азији, где су Кина и Индија, због својих улагања у свемирску технологију још педесетих година 20. века, имале значајну предност. Овај рад прати развој свемирских програма ове две азијске земље и утврђује како су ти програми прилагођени да испуне њихове тежње да постану глобалне свемирске силе. У контексту компетитивне сарадње која карактерише њихове свеукупне билатералне односе, рад процењује тенденције њихових националних свемирских програма у циљу предвиђања да ли ће се кинеско – индијски односи кретати ка сукобу или сарадњи. С обзиром на сличне амбиције обе државе у свемиру, у раду се закључује да постоји простор за сарадњу, као и за конкуренцију, а којим путем ће ове земље кренути у великој мери зависи од њихових националних интереса и даљег развоја њихових будућих пројеката.

Кључне речи: Индија, Кина, свемир, дипломатија, сарадња, конкуренција, технологија, Азија, геополитика

* Овај рад је примљен 4. децембра 2020. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. фебруара 2021. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Политичка ревија* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику у ћириличком писму или енглеском тј. руском језику.

Часопис се објављује четири пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. фебруар, 1. мај, 1. август и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву да рад није претходно објављен, односно да није реч о аутоплагијату или плагијату. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: http://www.ips.ac.rs/magazines/politicka-revija/authors_directions/

Радове за издања часописа слати на имејл-адресу: pr@ips.ac.rs.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацима.

Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацима.

Приликом провере броја карактера користити опцију *Review/Word Count/Character (with spaces)* уз активiranу опцију *Include textboxes, footnotes and endnotes*.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Политичка ревија* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци

навести на језику и писму на коме је референца објављена.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Суботић 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Суботић, Момчило. 2010. *Политичка мисао србистике*.

Београд: Институт за политичке студије.

(Суботић 2010)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

(Стојановић и Ђурић 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Милисављевић, Бојан, Саша Варинац, Александра Литричин, Андријана Јовановић, и Бранимир Благојевић. 2017. *Коментар Закона о јавно-приватном партнерству и концесијама: према стању законодавства од 7. јануара 2017. године*. Београд: Службени гласник; Правни факултет.

(Милисављевић и др. 2017)

Уредник/приређивач/преводицац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ур.”, „прев.” „prir.”, „ed.”, „eds.”

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy, eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.
(Kaltwasser et al. 2017)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

(Степић 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi: 10.22182/sptm.6242018.2.

(Ђурић и Стојадиновић 2018, 46–48)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. doi: 10.22182/spt.18212018.1.

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизам у друштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1. (Стојановић 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ur. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Tom V (S–Ž). Beograd: Mono i Manjana. (Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc. (*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.” Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Бурсаћ, Дејан. 2019. „Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама.” Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Факултет политичких наука. (Бурсаћ 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa. (Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Авакумовић, Маријана. 2019. „Платни разреди – 2021. године.” *Политика*, 8. децембар: 9. (Авакумовић 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.”

Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. "In Texas, Ad Heats Up Race for Governor." July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС]. 2018. *Водич за коришћење ЕУ фондова у Србији*. Београд: Министарство за европске интеграције Републике Србије.

(Министарство за европске интеграције Републике Србије [МЕИРС] 2018) – *прво навођење*

(МЕИРС 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – *прво навођење*

(ISO 2019) – *свако следеће навођење*

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Михалцић, Стеван. [1937] 1992. *Барања: од најстаријих времена до данас*, треће издање. Нови Сад: Фототипско издање. Репринт, Београд: Библиотека града Београда. Цитати се односе на фототипско издање.

(Михалцић [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Гађиновић, Радослав. 2018. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Euro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Степић, Миломир. 2012. „Србија као регионална држава: реинтеграциони геополитички приступ.” *Национални интерес* 14 (2): 9–39. doi: 10.22182/ni.1422012.1.

Степић, Миломир. 2015. „Позиција Србије пред почетак Великог рата са становишта Првог и Другог закона геополитике.” У *Србија и геополитичке прилике у Европи 1914. године*, ур. Миломир Степић и Љубодраг П. Ристић, 55–78. Лајковац: Градска библиотека; Београд: Институт за политичке студије.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецедне која се користе и у библиографској парентези.

Гађиновић, Радослав. 2018а. „Војна неутралност и будућност Србије.” *Политика националне безбедности* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Гађиновић, Радослав. 2018б. *Млада Босна*, друго допуњено и измењено издање. Београд: Evro Book.

(Гађиновић 2018а, 25), (Гађиновић 2018б)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Стојановић, Ђорђе. 2016. „Постмодернизамудруштвеним наукама: стање парадигме.” У „Постмодернизација српске науке: политика постмодерне / политика после постмодерне”, ур. Ђорђе Стојановић и Мишко Шуваковић, посебно издање, *Политичка ревија*: 5–35. doi: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Стојановић, Ђорђе, и Живојин Ђурић. 2012. *Анатомија савремене државе*. Београд: Институт за политичке студије.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абecedном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Годину издања ставити у заграду након навођења презимена, а број стране на крају реченице у заграду. За референцу на латиници или страном језику у загради навести и презиме аутора.

„Према мишљењу Суботића (2010), ...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице пре цитата из референце* – Након навођења презимена, у библиографској парентези навести годину и број стране, а затим навести цитат.

Као што Суботић (2010, 45) наводи: „...”

Миршајмер (Mearsheimer 2001, 57) изричито тврди: „...”

3) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Степић 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Ђурић и Стојадиновић 2018, 47).

Ђурић, Живојин, и Миша Стојадиновић. 2018. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.” *Политичка ревија* 62 (4): 41–57. doi:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.
(Степић 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Степић 2012, 2015) или (Степић 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(Д. Суботић 2010, 97), (М. Суботић 2010, 302)

Суботић, Драган. 2010. „Нови јавни менаџмент у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 91–114. doi: 10.22182/pr.2312010.5.

Суботић, Момчило. 2010. „Војводина у политичком систему Србије.” *Политичка ревија* 23 (1): 289–310. doi: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „чл.”, „ст.”, „тач.”, „Art.” „para.” и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије”, бр. 98/06.

(Устав Републике Србије 2006, чл. 33)

Закон о основама система образовања и васпитања [ЗОСОВ], „Службени гласник Републике Србије”, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019 и 27/2018 – др. закон.

(ЗОСОВ 2019, чл. 17, ст. 4)

Закон о наслеђивању [ZN], „Narodne novine“, бр. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, и 33/15 и 14/19.

(ZN 2019, чл. 3)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и

број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Заштитник грађана Републике Србије [Заштитник грађана], Мишљење бр. 15–3314/12, 22. октобар 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, последњи приступ 20. децембра 2019.

(Заштитник грађана, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988, <https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Одлука Уставног суда Републике Србије [УСПС], IУа-2/2009 од 13. јуна 2012. године, „Службени гласник РС”, бр. 68/2012.

(Одлука УСПС, IУа-2/2009)

Решење Апелационог суда у Новом Саду [АСНС], Ржр–1/16 од 27. априла 2016. године.

(Решење АСНС, Ржр–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav*

Republic of Macedonia v. Greece), Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или

(CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (ECLI).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или

(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(Prosecutor v. Dusko Tadic, IT-94-1-A-AR77) или
(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати краatak опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Архив Србије [АС], МИД, К-Т, ф. 2, r93/1894, „Извештај Министарства иностраних дела о постављању конзула”, Београд, 19. април 1888.

(АС, МИД, К-Т, ф. 2)

(АС, МИД, ф. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. “Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada.” *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Институт за политичке студије [ИПС]. н.д. „Предавање др Фридриха Ромига.” *Институт за политичке студије*. Последњи приступ 10. октобар 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Институт за политичке студије [ИПС], н.д.) – *прво навођење*

(ИПС, н.д.) – *свако следеће навођење*

Танјуг. 2019. „Европска свемирска агенција повећава фондове.” 28. новембар 2019. <http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Танјуг 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: A4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure*, *de facto*, *a priori*, *a posteriori*, *sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику**

користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).

- **Угласом заградом []** означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (–), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику).

Форматирање научног чланка

*Име и презиме првог аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора.

Установа запослења

Име и презиме другог аутора

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско-методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслове навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикана/слике центрирано написати:

Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;

- испод табеле/графикана/слике навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- прво навести референце на ћирилици по азбучном реду;
- затим навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* In the footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended.

Affiliation

Second Author

Affiliation

TITLE

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи и резимеа.

Форматирање приказа

Текст поделити у две колоне.

Име и презиме аутора*

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора.

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА

Испод наслова **поставити**
слику предње корице;

Испод слике предње корице
навести податке о књизи према
следећем правилу:

Име и презиме. Година
издања. *Наслов*. Место

издања: издавач, број страна.

Текст приказа обрадити у
складу са општим смерницама
о обради текста.

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Улога рецензената је да доприносе очувању високог квалитета нашег часописа. Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је седам дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије).

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Молимо Вас да одаберете једну од препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review
: часопис за политикологију, политичку
социологију, комуникологију и примењену
политику / главни и одговорни уредник
Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - .
- Београд Светозара Марковића 36) : Институт за
политичке студије, 2002 -
(Београд : Бирограф). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације:
Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;
COBISS.SR-ID 105060364